

श्रीभगवानुवाच

राजपुत्रीप्सिता भूर्पल्लोकपालविभूतिभिः ।
महानुभावैः श्रीमद्गी रूपीदार्यबलोजितैः ॥१०॥

तान् प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन् स्मरदुर्मदान् ।
दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मात्रो बवृषेऽसमान् ॥११॥

राजभ्यो विभ्यतः सुभूः समुद्रं शरणं गतान् ।
बलवद्भिः कृतद्वेषान् प्रायस्त्यक्तनुपासनान् ॥१२॥

अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् ।
आस्थिताः पदवीं सुभूः प्रायः सीदन्ति योषितः ॥१३॥

निष्किञ्चना वयं शश्वत्रिष्किञ्चनजनप्रियाः ।
तस्मात् प्रायेण न हाह्वया मां भजन्ति सुमध्यमे ॥१४॥

ययोरात्मसमं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिभवं ।
तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥१५॥

वैदभ्येतदविज्ञाय त्वयादीर्घसमीक्षया ।
वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा ॥१६॥

अथात्मनोऽनुरूपं वै भजस्व क्षत्रियर्षभम् ।
येन त्वमाशिषः सत्या उहामुत्र च लप्स्यसे ॥१७॥

चैद्यशाल्वजरासन्धदन्तवक्त्रादयो नृपाः ।
मम द्विषन्ति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः ॥१८॥

तेषां वीर्यमदान्धानां दृप्तानां स्मयनुत्तये ।
आनीतासि मया भद्रे तेजोऽपहरतासताम् ॥१९॥

उदासीना वयं नूनं न स्व्यपत्यार्थकामुकाः ।
आत्मलब्ध्याऽऽस्महे पूर्णां गेहयोज्योतिरक्रियाः ॥२०॥

श्रीभगवान् म्हणाले- हे राजकुमारी ! ज्यांच्याजवळ लोकपालांच्यासारखे ऐश्वर्य होते, जे मोठे प्रभावशाली आणि श्रीमंत होते, त्याचप्रमाणे सौंदर्य, औदार्य आणि ताकदीमध्येही जे असामान्य होते, असे राजे तुला इच्छित होते. (१०)

तुझे वडील आणि भाऊ यांनीसुद्धा त्यांना शब्द दिला होता. जे कामोन्मत्त होऊन तुझे याचक बनले होते, त्या शिशुगल इत्यादींना सोडून तुझ्या तोडीच्या नसलेल्या मला तू का वरलेस ? (११)

हे सुंदरी ! जरासंध इत्यादी राजांच्या भीतीने आम्ही समुद्रात वस्ती केली आहे. बलवानांशी आम्ही वैर धरले आहे आणि जवळ जवळ राजसिंहासनही आम्हांला मिळण्यासारखे नाही. (१२)

हे सुंदरी ! आमचा मार्ग कोणता, हे सुद्धा लोकांना माहित नाही. लौकिक व्यवहार सोडून वागणारे आम्ही ! तसेच स्त्रियांना खूपही न करणाऱ्या पुरुषांना वरणाऱ्या स्त्रियांना बहुधा दुःखच भोगावे लागते. (१३)

हे सुंदरी ! आम्ही असे जवळ काही न वाळणारे ! आणि जे जवळ काही वाळगत नाहीत अशाच लोकांवर आम्ही प्रेम करतो. यामुळेच धनवान लोक बहुधा आमच्या वाऱ्यालाही राहात नाहीत. (१४)

ज्यांच्या धन, कूळ, ऐश्वर्य, सौंदर्य आणि प्रताप या गोष्टी सारख्या असतात, त्यांचेच परस्पर विवाह आणि मैत्री होतात. श्रेष्ठ-कनिष्ठांचे नव्हत. (१५)

हे विदर्भराजकुमारी ! दूरदर्शीपणा नसल्यामुळे तू या गोष्टीचा विचार केला नाहीस आणि भिक्षुकांकडून माझी खोटी प्रशंसा ऐकून माझ्यासारख्या गुणहीनाला तू वरलेस. (१६)

अजूनही तू आपल्याला अनुरूप अशा श्रेष्ठ क्षत्रियाशी विवाहवद्द हो; त्यामुळे तुझ्या इहपरलोकातील आकांक्षा पूर्ण होऊ शकतील. (१७)

हे सुंदरी ! तुला माहीतच आहे की, शिशुपाल, शाल्व, जरासंध, दंतवक्त्र इत्यादी राजे आणि तुझा धोरला भाऊ स्वमीसुद्धा माझा द्वेष करीत आहेत. (१८)

हे कल्याणी ! सामर्थ्याने मदांध झालेल्या, गर्विष्ठ अशा त्या दुष्टांचा गर्व नाहीसा करण्यासाठीच मी तुझे अपहरण करून तुला आणले. (१९)

आम्ही खरोखरच देह व घरदार यांविषयी उदासीन आहोत. स्त्री, संतान आणि धन यांची आम्हांला आकांक्षा नाही. आम्ही निष्क्रिय असून दिव्यासारखे साक्षीदार आहोत. आम्ही आमच्या आत्म्याच्या साक्षात्कारानेच पूर्णकाम आहोत. (२०)

श्रीशुक उवाच

एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं बल्लभामिव ।
मन्यमानामविश्लेषात् तदर्पघ्न उपारमत् ॥२१॥

इति त्रिलोकेशपतेस्तदाऽऽत्मनः

प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियम् ।
आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथु-
श्रिन्तां दुरन्तां रुदती जगाम ह ॥२२॥

पदा सुजातेन नखारुणश्रिया
भुवं लिखन्त्यश्रुभिरञ्जनासितैः ।
आसिञ्चती कुङ्कुमरूपिता स्तनी
तस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् ॥२३॥

तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धे-
हस्ताच्छ्लथद्वलयतो व्यजनं पपात ।
देहश्च विकलयधियः सहस्रैव मुहान्
रम्भेव वायुविहता प्रविकीर्य केशान् ॥२४॥

तद् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियायाः प्रेमबन्धनम् ।
हास्यप्रौढिमजानन्त्याः करुणः सोऽन्वकम्पत ॥२५॥

पर्यङ्कादवरुहाशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः ।
केशान् समुहा तद्वक्त्रं प्रामृजत् पद्मपाणिना ॥२६॥

प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनी चोपहती शुचा ।
आश्लिष्य बाहुना राजन्ननन्यविषयां सतीम् ॥२७॥

सान्त्वयामास सान्त्वजः कृपया कृपणां प्रभुः ।
हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तमतदर्हां सतां गतिः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा मा वैदभ्यसूयेथा जाने त्वां मत्परायणाम् ।
त्वद्वचः श्रोतुकामेन क्ष्वेल्याऽऽचरितमङ्गने ॥२९॥

श्रीशुक म्हणतात- श्रीकृष्ण आपल्यापासून कधीच दूर जात नसल्याकारणाने रुक्मिणीला 'आपणच यांना सर्वाधिक प्रिय आहे,' असा झालेला गर्व नाहीसा करण्यासाठीच भगवंत एवढे बोलले आणि गप्प राहिले. (२१)

आपले प्रियतम त्रिलोकेश्वर भगवंतांचे पूर्वी कधीच न ऐकलेले हे अप्रिय बोल जेव्हा रुक्मिणीने ऐकले, तेव्हा ती भ्याली, तिचे हृदय धडधडू लागले, चित्तेच्या अथांग सागरात ती गटांगळ्या खाऊ लागली, अखेर ती रडू लागली. (२२)

नखांच्या लालिन्यामुळे सुंदर दिसणाऱ्या पायांच्या नखाने ती जमीन उकरू लागली, डोळ्यांतील काजळाने काळे झालेले अश्रू केशराने रंगलेली बकःस्थळं धुऊ लागले, ती मान खाली घालून उभी राहिली, अत्यंत दुःखाने तिच्या तोंडून शब्द फुटला. (२३)

आत्यंतिक व्यथा, भय आणि शोकामुळे तिची विचारशक्ती लोप पावली, वियोगाच्या शंकेने ती इतकी दुबळी झाली की, तिच्या मनगटातील बांगड्या ओघळू लागल्या, हातातील चकरी गळून पडली, बुद्धी व्याकूळ झाल्याने तिला एकाएकी घेरी येऊ लागली, आणि वान्धाने केळ उन्मळून पडावी, त्याप्रमाणे केस विस्कटून ती जमिनीवर कोसळली. (२४)

भगवान श्रीकृष्णांच्या लक्षात आले की, विनोदाचे मर्म लक्षात न आलेल्या रुक्मिणीची माझ्यावरील अत्यंत प्रेयामुळे अशी अवस्था झाली आहे, स्वभावतःच दयाळू असणाऱ्या श्रीकृष्णांचे मन तिच्याबद्दलच्या करुणेने धरून आले. (२५)

(त्यावेळी) चार हात धारण केलेले भगवान चटकन पलंगावरून खाली उतरले आणि रुक्मिणीला त्यांनी उठविले, तिचे मोकळे झालेले केस सावरले आणि आपल्या कमलकराने तिचे तोंड कुरवाळले. (२६)

हे राजा ! भगवंतांनी तिच्या डोळ्यांतील अश्रू आणि दुःखाश्रूंनी भिजलेले स्तन पुसून आपल्याबद्दल अनन्य प्रेमभाव असणाऱ्या तिला बाहुंनी आश्लिष्य दिले. (२७)

समजूत घालण्यात कुशल असणाऱ्या भक्तवत्सल प्रभूंनी रुक्मिणी विनोदाने गांधळून जाऊन वंचेन झालेली पाहून 'तिची अशी थड्डा करायला नको होती,' असे वाटून त्यांनी तिची समजूत घातली. (२८)

श्रीकृष्ण म्हणाले- हे विदर्भनंदिनी ! माझे बोलणे तू मनावर घेऊ नकोस, तू माझ्याशीच एकनिष्ठ आहेस, हे मला माहीत आहे, हे प्रिये ! तू काय म्हणतेस, ते ऐकण्यासाठीच मी तुझी थड्डा केली होती. (२९)

मुखं च प्रेमसंरम्भस्फुरिताधरमीक्षितुम् ।
कटाक्षेपारुणापाङ्गं सुन्दरभुकुटीतटम् ॥३०॥

अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनाम् ।
यन्नर्मनीयते यामः प्रियया भीरु भामिनि ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

सैवं भगवता राजन् वैदर्भी परिसान्त्विता ।
जात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ॥३२॥

वभाष ऋषभं पुसां वीक्षन्ती भगवन्मुखम् ।
सर्वीडहासरुचिरस्निग्धापाङ्गेन भारत ॥३३॥

रुक्मिण्युवाच

नन्वेवमेतदरविन्दविलोचनाह
यद् वै भवान् भगवतोऽसदृशी विभूम्नः ।
क्व स्वे महिम्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः
क्वाहं गुणप्रकृतिरजगृहीतपादा ॥३४॥

सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमान्तः
शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा ।
नित्यं कदिन्द्रियगणीः कृतविग्रहस्त्वं
त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽन्धम् ॥३५॥

त्वत्पादपदामकरन्दजुषां मुनीनां
वत्मास्फुटं नृपशुभिननु दुर्विभाव्यम् ।
यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्य
भूमस्तवेहितमथो अनु ये भवन्तम् ॥३६॥

ज्यावरील ओठ प्रणयकोपाने थरथरत आहेत असे, रागामुळे डोळ्यांच्या कडा लाल झालेले आणि भुवया उंचावलेले, तुझे सुंदर मुखकमल पाहण्यासाठी मी हे बोललो. (३०)

हे घाबरट प्रिये ! गृहस्थांनी आपल्या प्रिय पत्नीबरोबर हास्यविनोद करित काही घटका आनंदात घालविणे, हाच त्यांचा मोठा विरंगुळा होय. (३१)

श्रीशुक म्हणतात- राजन ! श्रीकृष्णांनी अशा प्रकारे समजाविले, तेव्हा त्यांचे ते चेटेचे बोलणे होते, हे लक्षात येऊन आपले प्रियतम आपल्याला सोडून देतील, ही तिची भीती दूर झाली. (३२)

परीक्षिता ! सलज्ज हास्य आणि प्रेमपूर्ण मधुर कटाक्षाने श्रीकृष्णांच्या मुखाकडे पाहात ती त्या पुरुषोत्तमांना म्हणाली. (३३)

रुक्मिणी म्हणाली- हे कमलनयना ! ऐश्वर्य इत्यादी सर्व गुणांनी युक्त अशा अनंत भगवानांना अनुरूप अशी मी नाही, हे आपले म्हणणे बरोबर आहे, आपल्या अखंड महिम्यात राहाणारे व ब्रह्मदेवादिकांचे अधिपती आपण कोठे आणि केवळ अज्ञानी लोकच जिची सेवा करतात, अशी मी गुणमय प्रकृती कोठे ? (३४)

हे त्रिविक्रमा ! आपण राजे लोकांच्या भीतीने समुद्रात येऊन लपला आहात हे आपले म्हणणेही बरोबर आहे, परंतु हे राजे म्हणजे तीन गुण. आपण जणू त्यांच्याच भीतीने अंतःकरणरूप समुद्रामध्ये चैतन्यघन अनुभूतिस्वरूप आत्म्याच्या रूपामध्ये विराजमान असता. आपले राजांशी वैर आहे हेही खरेच ! पण ते राजे म्हणजे ही क्षुद्र इंद्रिये ! यांच्याशी आपले वैर आहेच ! आणि, हे प्रभो ! आपणास राजसिंहासन नाही, हेही योग्यच आहे; कारण आपल्या भक्तांनीसुद्धा राजपद म्हणजे अज्ञानाधिकार समजून त्याचा त्याग केला आहे. तर मग आपण त्याचा स्वीकार कसा कराल ? (३५)

आपण म्हणता की, आपला मार्ग स्पष्ट नाही आणि लौकिकातील पुरुषांप्रमाणे आपण वागतसुद्धा नाही, हेही खरेच ! कारण जे मुनी आपल्या पादपदांचा मकरंदरस सेवन करतात, त्यांचा मार्गसुद्धा अस्पष्ट असतो आणि विषयांमध्ये गुरफटलेल्या नरपशूंना त्याची कल्पनाही करता येत नाही, आणि हे अनंता ! आपल्याला अनुसरणाऱ्या आपल्या भक्तांच्या क्रियाही जर अलौकिक असतात, तर मग सर्व शक्ती आणि ऐश्वर्याचे आश्रय असणाऱ्या, आपल्या क्रिया अलौकिक असतील, यात काय आश्चर्य ! (३६)

निष्किञ्चनो ननु भवान् न यतोऽस्ति किञ्चिद्
 यस्मै बलिं बलिभुजोऽपि हरन्त्यजाद्याः ।
 न त्वा विदन्त्यसुतृपोऽन्तकमाढ्यतान्धाः
 प्रेष्ठो भवान् बलिभुजामपि तेऽपि तुभ्यम् ॥३७॥

त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः फलात्मा
 यद्वाञ्छया सुमतयो विसृजन्ति कृत्स्नम् ।
 तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः
 पुंसः स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न ॥३८॥

त्वं न्यस्तदण्डमुनिभिर्गदितानुभाव
 आत्माऽऽत्मदश जगतामिति मे वृतोऽसि ।
 हित्वा भवद्भुव उदीरितकालवेग-
 ध्वस्ताशिपोऽब्जभवनाकपतीन् कुतोऽन्ये ॥३९॥

जाड्यं वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूपान्
 विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थं मां त्वम् ।
 सिंहो यथा स्वबलिमीश पशून् स्वभागं
 तेभ्यो भयाद् यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ॥४०॥

यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोऽङ्गवैभवं-
 जायन्तनाहुषगयादय ऐकपत्यम् ।
 नज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाक्ष
 सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किम् ॥४१॥

आपण स्वतःला निष्किञ्चन म्हणवता, तेही त्ररोवर आहे. कारण आपल्याखेरीज दुसरी कोणतीच वस्तू या विश्वात नाही, म्हणून आपल्याला निष्किञ्चन म्हणावचे ! शिवाय ज्या ब्रह्मदेव इत्यादी देवांची पूजा सर्व लोक करतात, तेच देव आपली पूजा करतात. सर्वलोकपुत्र्य अशा त्यांना आपण प्रिय आहात आणि ते आपल्याला प्रिय आहेत. धनाढ्य लोक आपल्याला भजत नाहीत, हे आपले म्हणणेही योग्यच आहे. जे लोक धनाच्या अभिमानाने आंधळे होऊन इंद्रियांना तृप्त करण्याच्या मार्गच लागलेले असतात, ते आपले भजन करीत नाहीत हे खरेच. कारण आपणच मृत्युरूप आहात, हे ते जाणत नाहीत. (३७)

आपणच चतुर्विध पुरुषार्थ आणि त्यांचे आनंदरूप फलस्वरूप आहात. अशा आपल्याला प्राप्त करण्यासाठी विचारवंत सर्वस्वाचा त्याग करतात. भगवन ! त्याच विवेकी पुरुषांचा आपल्याशी सेव्यसेवक संबंध असणे उचित आहे. जे लोक स्त्री-पुरुषसंबंधाने प्राप्त होणाऱ्या सुख-दुःखाला वश होतात, त्यांच्याशी आपला संबंध कसा योग्य ठरेल ? (३८)

भिक्षा मागून उदर-निर्वाह करणाऱ्यांनी आपली प्रशंसा केली नाही, तर क्षमाशील संन्यासी महात्म्यांनी आपला महिमा वर्णिला आहे. मी अदूरदर्शीपणाने नव्हे तर समजून उमजून आपल्याला वरले आहे. कारण आपण सान्या जगताचे आत्मा आहात आणि आपल्या प्रेमी जनांना आपण आत्मदानही करीत असता. मी जाणून-बुजूनच त्या ब्रह्मदेव, देवराज इंद्र इत्यादींचा त्याग केला. कारण आपल्या भुवयांच्या इशान्यावर उत्पन्न होणाऱ्या काळाच्या वेगाने त्यांच्या आशा-आकांक्षांवर पाणी पडते. मग इतरांची काय कथा ? (३९)

हे गदाग्रजा ! आपण राजांच्या भीतीने समुद्रात निवास करू लागलात, हे आपले म्हणणे तर्कसंगत वाटत नाही. कारण आपण केवळ आपल्या शार्ङ्गधनुष्याच्या टणत्काराने माझ्या विवाहासाठी आलेल्या सर्व राजांना पळवून लावून मला पळवून आणलेत. जसा सिंह आपल्या आरोळीने वनातील पशूंना पिटावून लावून आपला भाग घेऊन येतो. (४०)

हे कमलनयना ! जे माझ्या मार्गे लागतात, त्यांना साधारणपणे कष्टच भोगावे लागतात, असे आपण कसे म्हणता ? प्राचीन काळी अंग, पृथू, भरत, ययाती, गय इत्यादी राजराजेश्वर आपापले एकछत्री साम्राज्य सोडून ज्या आपल्याला प्राप्त करून घेण्याच्या इच्छेने तपधर्या करण्यासाठी वनामध्ये गेले होते, त्यांना आपले अनुयायी होण्यामुळे काही कष्ट झाले काय ? (४१)

कान्यं श्रयेत तव पादसरोजगन्ध-
माघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गम् ।
लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयस्य
मर्त्या सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ॥४२॥

तं त्वानुरूपमभजं जगतामधीश-
मात्मानमत्र च परत्र च कामपूरम् ।
स्यान्मे तवाङ्घ्रिररणं सृतिभिर्भ्रमन्त्या
यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥४३॥

तस्याः स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टाः
स्त्रीणां गृहेषु खरगोक्षविडालभृत्याः ।
यत्कर्णमूलमरिकर्षण नोपयायाद्
वुष्मत्कथा मृडविरिञ्चसभासु गीता ॥४४॥

त्वक्शमश्रुरोमनखकेशपिनद्धमन्त-
मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तघातम् ।
जीवच्छवं भजति कान्तमतिविमूढा
या ते पदाब्जमकरन्दमजिघ्रती स्त्री ॥४५॥

अस्त्वम्बुजाक्ष मम ते चरणानुराग
आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः ।
यर्हास्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो
मामीक्षसे तदु ह नः परमानुकम्पा ॥४६॥

नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन ।
अध्याया इव हि प्रायः कन्यायाः स्याद् रतिः क्वचित् ॥४७॥

आपण म्हणता की, मी एखाद्या राजकुमाराला वरावे.
पण भगवन ! सर्व गुणांचे आश्रयस्थान असणाऱ्या संतांनी
स्तविलेल्या, लोकांना पाप-तापापासून मुक्त करणाऱ्या,
लक्ष्मीचे निवासस्थान असणाऱ्या आपल्या चरणकमलांचा
सुगंध एकदा घेतल्यावर आपला स्वार्थ-परमार्थ जाणणारी
क्रीणती मनुष्यस्त्री ते सोडून नेहमी मोठ्या भयानी ग्रासलेल्यांचा
स्वीकार करील ? (४२)

हे प्रभो ! इह-परलोकातील सर्व आशा पूर्ण करणाऱ्या,
तसेच सर्वांचे आत्मा असणाऱ्या व मला अनुरूप अशाच
जगदीश्वरांना मी वरले आहे. मला माझ्या कर्मानुसार
वेगवेगळ्या योनीत भटकावे लागले तरी नेहमी आपले भजन
करण्यांचा मिथ्या संसारभ्रम नाहीसा करणाऱ्या व त्यांना
आपले स्वरूपसुद्धा देऊन टाकणाऱ्या अशा आपल्या चरणांचाच
मी शरण असावे. (४३)

हे अच्युता ! हे शत्रुनाशना ! वरामध्ये स्त्रियांची
गाढवाप्रमाणे ओझी चाहाणारे, वैलांप्रमाणे कामाला जुंपलेले,
कुत्र्यांप्रमाणे तिरस्कार सहन करणारे, घोव्यांप्रमाणे हिंसक,
दासांप्रमाणे सेवा करणारे, आपण सांगितलेले शिशुपाल
इत्यादी राजे आहेत. जिच्या कानांवर शंकर, ब्रह्मदेव इत्यादी
देवेश्वरांच्या सभेत गायन केल्या जाणाऱ्या आपल्या कथा
आल्या नसतील, तिलाच ते राजे लखलाभ होवोत. (४४)

वरून कातडे, दाढी-मिशा, रोम, नखे आणि केसांनी
झाकलेले व आत मांस, हाडे, रक्त, किडे, मल-मूत्र, कफ,
पित्त आणि वायू यांनी भरलेले, म्हणूनच जिवंत असून
प्रेतासारख्या असणाऱ्या या शरीराला, जिला आपल्या
चरणारविदाच्या मकरंदाचा सुगंध हुंगाव्यास मिळाला नाही,
अशाच मूर्ख स्त्री आपला प्रिय पती समजून भजते. (४५)

हे कमलनयना ! आपण आत्माराम असल्याने माझ्याकडे
आपली दृष्टी जात नसली, तरी आपल्या चरणकमलांवर
माझे दुःख प्रेम असावे. जेव्हा आपण या जगाच्या अभिवृद्धीसाठी
उत्कट रजोगुणाचा स्वीकार करून माझ्याकडे पाहाता,
तोसुद्धा आपला मोठा अनुग्रहच आहे, असे मी मानते. (४६)

हे मधुसूदना ! एखाद्या अनुरूप वगला माळ घाल,
असे आपण म्हणालात. तुमचे हे म्हणणेही मला खोटे वाटत
नाही; कारण कधी कधी एखाद्या पुरुषाने जिकल्यानंतर
सुद्धा काशिराजाची कन्या अंबा हिच्याप्रमाणे एखादीचे
दुसऱ्या पुरुषावर प्रेम असू शकते. (४७)

व्यूढायाशापि पुंशल्या मनोऽभ्येति नवं नवम् ।
बुधोऽसतीं न विभृयात् तां विभ्रदुभयच्युतः ॥४८॥

श्रीभागवानुवाच

साध्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलम्बिता ।
मयोदितं यदन्वात्थ सर्वं तत् सत्यमेव हि ॥४९॥

यान् यान् कामयसे कामान् मय्यकामाय भामिनि ।
सन्ति होकान्तभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा ॥५०॥

उपलब्धं पतिप्रेम पातिव्रत्यं च तेऽनघे ।
यद्वाक्यैशाल्यमानाया न धीर्मय्यपकर्षिता ॥५१॥

ये मां भजन्ति दाम्पत्ये तपसा व्रतचर्यया ।
कामात्मानोऽपवर्गेशं मोहिता मम मायया ॥५२॥

मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसम्पदं
वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिम् ।
ते मन्दभाग्या निरयेऽपि ये नृणां
मात्रात्मकत्वात्त्रिरयः सुसङ्गमः ॥५३॥

दिष्ट्या गृहेश्वर्यसकृन्मयि त्वया
कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः ।
सुदुष्करासौ सुतरां दुराशिषो
हामुम्भराया निकृतिञ्जुषः स्त्रियाः ॥५४॥

न त्वादृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु
पश्यामि मानिनि यया स्वविवाहकाले ।
प्राप्तान् नृपानवगणय्य रहोहरो मे
प्रस्थापितो द्विज उपश्रुतसत्कथस्य ॥५५॥

कुलटा स्त्रीचे मन तर विवाह झाल्यानंतरही मवनवीन पुरुषांकडे ओढ घेते. बुद्धिमान पुरुषाने अशा स्त्रीला आपल्याजवळ ठेवू नये. तिला स्वीकारणारा पुरुष इतलोक आणि परलोक असे दोन्हीही घालवून बसतो. (४८)

श्रीकृष्ण म्हणाले- साध्वी ! राजकुमारी ! तुझ्या तोंडून हेच ऐकण्यासाठी मी तुझी थड्या केली. तू माझ्या म्हणण्याचा जो जो अर्थ लावलास, तो अक्षरशः खरा आहे. (४९)

हे सुंदरी ! तू माझी अनन्य भक्त आहेस. तू माझ्याकडून ज्याची इच्छा घरशील, त्या तुझ्या इच्छा नेहमीच पूर्ण होतील. शिवाय माझ्यासंबंधीच्या कामना सांसारिक बंधनात टाकणाऱ्या नसतात. (५०)

हे पुण्यशीले ! मी तुझे पतिप्रेम आणि पातिव्रत्य चांगल्या तऱ्हेने पारखले. कारण मी अनेक प्रकारे तुला विचलित करण्याचा प्रयत्न केला असतानाही तुझी बुद्धी माझ्यापासून दूर गेली नाही. (५१)

हे प्रिये ! मी मोक्ष देणारा आहे. असे असून जे सकाम पुरुष अनेक प्रकारची व्रते आणि तपश्चर्या करून दाम्पत्यसुखाची अभिलाषा करतात, ते माझ्या मायेने मोहित झाले आहेत, असे समजावे. (५२)

हे मानिनी ! मोक्ष व सर्व प्रकारच्या संपत्तीचा स्वामी परमात्मा अशा मला प्राप्त करूनसुद्धा जे लोक फक्त संपत्तीचीच अभिलाषा धरतात, माझी नक्के, ते अभागीच होत. कारण विषयसुख नरकामध्येही मिळू शकते. परंतु त्या लोकांचे मन विषयांमध्येच गुंतलेले असते. म्हणूनच त्यांना नरकात जाणे सुद्धा चांगले वाटते. (५३)

हे गृहस्वामिनी ! तू आतापर्यंत संसार-बंधनातून मुक्त करणाऱ्या माझीच निरंतर सेवा केली आहेस, ही मोठीच आनंदाची गोष्ट आहे. संसारासक्त माणसे असे कधीच करू शकत नाहीत. ज्या स्त्रियांचे चित्त वाईट कामनांनी भरलेले असते आणि ज्या आपल्या इंद्रियांच्या तृप्तीसाठीच निरनिराळ्या प्रकारची कपटकारस्थाने करित असतात, त्यांना तर असे करणे खूपच अवघड आहे. (५४)

हे मानिनी ! मला आपल्या घरामध्ये तुझ्यासारखी प्रेम करणारी पत्नी दुसरी कोणीही दिसत नाही; कारण फक्त माझी कीर्ती ऐकून आपल्याशी विवाहासाठी आलेल्या राजांची उपेक्षा करून ब्राह्मणाकरवी तू मला एक गुप्त संदेश पाठविला होतास. (५५)

ध्रातुर्विरूपकरणं युधि निर्जितस्य
 प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वधमक्षगोष्ठ्याम् ।
 दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोगभीत्या
 नैवाब्रवीः किमपि तेन वयं जितास्ते ॥५६॥

दूतस्त्वयाऽऽत्मलभने सुविचिक्तमन्त्रः
 प्रस्थापितो मयि चिरायति शून्यमेतत् ।
 मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोग्यं
 तिष्ठेत तत्त्वयि वयं प्रतिनन्दयामः ॥५७॥

श्रीशुक उवाच

एवं सौरतसंलापैर्भगवाञ्जगदीश्वरः ।
 स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विडम्बयन् ॥५८॥

तथान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव ।
 आस्थितो गृहमेधीयान् धर्माल्लोकगुरुर्हरिः ॥५९॥

तुझे हरण करतेवेळी मी तुझ्या भावाला युद्धात जिंकून त्याला विद्रुप केले होते आणि अनिरुद्धाच्या विवाहप्रसंगी घूत खेळतेवेळी बलरामाने तर त्याचा वध केला. परंतु आमच्याशी वियोग होईल, या भीतीने तू गुपचूपपणे सर्व दुःख सहन केलेस. मला एका शब्दानेसुद्धा तू बोलली नाहीस. ह्या गुणामुळेच तू मला जिंकलेस. (भगवान त्रिकालदर्शी असल्यामुळे त्यांनी हा वधाचा भविष्यकालीन उल्लेख केला असावा.) (५६)

माझ्या प्राप्तीसाठी तू दूताकरवी आपला गुप्त संदेश पाठविला होतास. परंतु माझ्या येण्याला उशीर होत आहे असे दिसले, तेव्हा तुला हे सर्व जग असार वाटू लागले. त्यावेळी तू आपले हे शरीर दुसऱ्या कोणासाठीही योग्य नाही, असे समजून ते सोडण्याचा निश्चय केलास. तुझा हा प्रेमभाव तुझ्या टिकाणीच राहू दे. आम्ही याची परतफेड करू शकत नाही. फक्त त्याचे कौतुक करतो. (५७)

श्रीशुक म्हणतात- जगदीश्वर भगवान श्रीकृष्ण आत्मराम असूनही सामान्य मनुष्यासारखे असे प्रेमालाप करित रुक्मिणीबरोबर रममाण झाले. (५८)

जगाला उपदेश करणारे सर्वव्यापक भगवान श्रीकृष्ण याचप्रमाणे अन्य पत्न्यांच्या महालामध्येसुद्धा गृहस्थाप्रमाणे गृहस्थाश्रमाला उचित अशा धर्माचे आचरण करित. (५९)

अध्याय साठावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीकृष्णरुक्मिणीसंवादे नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥

अथैकषष्टितमोऽध्यायः

भगवंतांच्या संततीचे वर्णन व अनिरुद्धाच्या विवाहामध्ये रुक्मीला मारणे

श्रीशुक उवाच

एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाबलाः ।
 अजीजनन्नवमान्पितुः सर्वात्मसम्पदा ॥१॥

गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽच्युतं स्थितम् ।
 प्रेष्टं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्तत्त्वचिदः स्त्रियः ॥२॥

चार्वकजकोशवदनायतबाहुनेत्र-
 सप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ।
 सम्मोहिता भगवतो न मनो विजेतुं
 स्वैर्विभ्रमैः समशकन् वनिता विभूम्नः ॥३॥

श्रीशुक म्हणतात - श्रीकृष्णांच्या प्रत्येक पत्नीला दहा दहा पुत्र झाले. ते सर्व गुणांच्यावास्तवीत वडिलांपेक्षा कमी नव्हते. (१)

श्रीकृष्ण आपल्या महालावाहेर कधीही जात नाहीत, असे पाहून आपणच श्रीकृष्णांना अत्यंत प्रिय आहोत, असे त्या राजकन्यांना वाटे. कारण त्यांना श्रीकृष्णांच्या खऱ्या स्वरूपाची जाणीव नव्हती. (२)

आत्मानंदामध्ये असलेल्या श्रीकृष्णांचे कमळाच्या कळीप्रमाणे सुंदर मुख, दीर्घ बाहू, आकर्ण नेत्र, प्रेममय हास्य, भावपूर्ण नजर आणि मधुर वाणी यामुळे त्या सुंदरी स्वतःच मोहित झालेल्या असत. त्या आपल्या शृंगारपूर्ण हावभावांनी त्यांचे मन जिंकू शकत नसत. (३)

स्मायावलोकलवदर्शितभावहारि-

भ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डैः ।

पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गवाणै-

र्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न शुकुः ॥४॥

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता

ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।

भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुराग-

हासावलोकनवसङ्गमलालसाद्यम् ॥५॥

प्रत्युद्गमासनवराहंणपादशौच-

ताम्वूलविश्रमणवीजनगन्धमाल्यैः ।

केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यै-

दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यम् ॥६॥

तासां या दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिताः ।

अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान् प्रद्युम्नादीन् गृणामि ते ॥७॥

चारुदेष्णः सुदेष्णश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् ।

सुचारुशारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तथापरः ॥८॥

चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः ।

प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रुक्मिण्यां नावमाः पितुः ॥९॥

भानुः सुभानुः स्वभानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा ।

चन्द्रभानुर्वृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः ॥१०॥

श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश ।

साम्यः सुमित्रः पुरुजिच्छतजिच्च सहस्रजित् ॥११॥

विजयशित्रकेतुश्च वसुमान् द्रविडः क्रतुः ।

जाम्बवत्याः सुता होते साम्बाद्याः पितृसंमताः ॥१२॥

वीरश्चन्द्रोऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान् वृषः ।

आमः शङ्कुर्वसुः श्रीमान् कुन्तिर्नाग्नजितेः सुताः ॥१३॥

मंद हास्ययुक्त नेत्रकटाक्षानी च भुवयांच्या विलासाने त्या सोळा सहस्र स्त्रिया कामकलेच्या भावांनी परिपूर्ण असे कामवाण त्यांच्यावर सोडीत, परंतु कोणत्याही साधनांनी, त्या भगवंतांचे मन विचलित करू शकल्या नाहीत. (४)

ब्रह्मदेव इत्यादी देवांनासुद्धा ज्यांचे खरे स्वरूप कळले नाही, त्याच रमामणांना त्या स्त्रियांनी आपल्या पतीच्या रूपाने प्राप्ता करून घेतले होते. आता नित्य त्यांचे प्रेम आणि आनंद वाढत होते. आणि त्या प्रेमपूर्ण हास्ययुक्त पाहाणे, नव्या समागमाची लालसा इत्यादींनी भगवंतांची सेवा करीत असत. (५)

त्या सर्व पत्न्यांच्याबरोबर सेवा करण्यासाठी शेकडो दासी असत, तरीसुद्धा जेव्हा त्यांच्या महालात भगवान येत, तेव्हा त्या स्वतः पुढे होऊन त्यांचे स्वागत करीत. श्रेष्ठ आसनावर बसवीत, उत्तम सामग्रीने त्यांची पूजा करीत. चरणकमले धूत, विडा देत, पाव घेऊन त्यांचा थकवा दूर करीत, पंख्याने वारा घालीत, सुवासिक चंदन इत्यादी लावीत. फुलांचे हार गळ्यात घालीत, केश विंचरीत, झोपवीत, स्नान घालीत आणि अनेक प्रकारच्या पदार्थांचे भोजन करवून स्वतः भगवंतांची सेवा करीत. (६)

श्रीकृष्णांच्या प्रत्येक पत्नीला दहा दहा पुत्र होते, हे मी सांगितलेच आहे. त्यापैकी ज्या आठ पडराण्या होत्या, त्यांच्या प्रद्युम्न इत्यादी पुत्रांविषयी मी आता सांगतो. (७)

प्रद्युम्न, चारुदेष्ण, सुदेष्ण, पराक्रमी चारुदेह, सुचारु, चारुगुप्त, भद्रचारु, चारुचंद्र, विचारु आणि दहावा चारु असे रुक्मिणीला दहा पुत्र झाले. हे सर्वजण कोणत्याही बाबतीत वडिलांहून कमी नव्हते. (८-९)

भानु, सुभानु, स्वभानु, प्रभानु, भानुमान, चंद्रभानु, वृहद्भानु, अतिभानु, श्रीभानु आणि प्रतिभानु असे सत्यभामेचे दहा पुत्र होते. जांबवतीचे सांब, सुमित्र, पुरुजित, शतजित, सहस्रजित, विजय, चित्रकेतु, वसुमान, द्रविड आणि क्रतु असे दहा पुत्र होते. हेही श्रीकृष्णांना प्रिय होते. (१०-१२)

नाग्नजितीला वीर, चंद्र, अश्वसेन, चित्रगु, वेगवान, वृष, आम, शंकू, वसु आणि कांतिमान कुंती असे दहा पुत्र झाले. (१३)

श्रुतः कविर्वृषो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः ।
शान्तिर्दर्शः पूर्णमासः कालिन्ध्याः सोमकोऽवरः ॥१४॥

प्रघोषो गात्रवान्सिंहो बलः प्रबल ऊर्ध्वगः ।
माद्र्याः पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजितः ॥१५॥

वृको हर्षोऽनिलो गृध्रो वर्धनोऽन्नाद एव च ।
महाशः पावनो वह्निर्मित्रविन्दात्मजाः क्षुधिः ॥१६॥

संग्रामजिद् बृहत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् ।
जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः ॥१७॥

दीप्तिमांस्ताम्रतमाद्या रोहिण्यास्तनया हरेः ।
प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यां महाबलः ॥१८॥

पुत्र्यां तु रुक्मिणो राजन् नाम्ना भोजकटे पुरे ।
एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप ।
मातरः कृष्णजातानां सहस्राणि च षोडश ॥१९॥

राजोवाच

कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद् दुहितरं युधि ।
कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रन्ध्रं प्रतीक्षते ।
एतदाख्याहि मे विद्वन् द्विषोर्वैवाहिकं मिथः ॥२०॥

अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियम् ।
विप्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिनः ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

वृतः स्वयंवरे साक्षादनङ्गोऽङ्गयुतस्तया ।
राजः समेतान् निजित्य जहारकरथो युधि ॥२२॥

यद्यप्यनुस्मरन् वैरं रुक्मी कृष्णावमानितः ।
व्यतरद् भागिनेयाय सुतां कुर्वन् स्वसुः प्रियम् ॥२३॥

रुक्मिण्यास्तनयां राजन् कृतवर्मसुतो वली ।
उपयमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमतीं किल ॥२४॥

कालिन्धीचे हे दहा पुत्र होते. धृत, कवी, वृष, वीर, सुबाहु, भद्र, शांती, दर्श, पूर्णमास आणि धाकटा सोमक. (१४)

मद्रदेशाची राजकुमारी लक्ष्मणा तिच्यापासून प्रघोष, गात्रवान, सिंह, बल, प्रबल, ऊर्ध्वग, महाशक्ती, सह, ओज आणि अपराजित यांचा जन्म झाला. (१५)

मित्रविदेचे वृक, हर्ष, अनिल, गृध्र, वर्धन, अन्नाद, महाश, पावन, वह्नी आणि क्षुधी हे पुत्र होते. (१६)

भद्रेचे संग्रामजित, बृहत्सेन, शूर, प्रहरण, अरिजित, जय, सुभद्र, वाम, आयु आणि सत्यक हे पुत्र होते. (१७)

या पद्मगण्यांव्यतिरिक्त भगवंतांच्या रोहिणी इत्यादी आणखीही सोळा हजार एकशे पत्न्या होत्या. त्यांचे दीप्तिमान, ताम्रतप्त इत्यादी पुत्र होते. प्रद्युम्नाचा भोजकट नगरात राहाणाऱ्या रुक्मीची कन्या रुक्मवती तिच्याशी विवाह झाला होता. तिच्यापासून बलशाली अनिरुद्धाचा जन्म झाला. परीक्षिता ! श्रीकृष्णांच्या मुलांच्या सोळा हजार एकशे आठ माता होत्या. म्हणून त्यांच्या पुत्र-पौत्रांची संख्या कोट्यवधी झाली. (१८-१९)

राजाने विचारले- हे विद्वन् ! भगवान् श्रीकृष्णांनी रणभूमीवर रुक्मीचा पराभव केला होता. त्यामुळे ती श्रीकृष्णांना मारण्यासाठी संधीची वाट पाहत होता. अशा स्थितीत त्याने आपली कन्या शत्रूच्या मुलाला कशी दिली ? या दोन शत्रूंमध्ये पुन्हा परस्पर वैवाहिक संबंध कसा जुळून आला ? (२०)

कारण योगीजन भूत, भविष्य आणि वर्तमानकाळातील इंद्रियातीत, पुष्कळ लांबच्या किंवा एखाद्या अडथळ्यामुळे न दिसणाऱ्या गोष्टीसुद्धा प्रत्यक्ष पाहत असतात. (२१)

श्रीशुक म्हणतात- प्रद्युम्न मूर्तिमंत कामदेव होता. त्याला रुक्मवतीने स्वयंवरांमध्ये स्वतःच बरमाला घातली. त्यावेळी युद्धांमध्ये प्रद्युम्नाने एकठ्यानेच तेथे एकत्रित आलेल्या राजांना जिकले आणि रुक्मवतीचे हरण केले. (२२)

श्रीकृष्णांकडून अपमानित झाल्यामुळे जरी रुक्मीच्या मनातील वैर कायम होते, तरीसुद्धा आपली बहीण रुक्मिणी हिला प्रसन्न करण्यासाठी त्याने आपला भावा प्रद्युम्न याला आपली कन्या दिली. (२३)

परीक्षिता ! रुक्मिणीची एक सुंदर चारुमती नावाची कन्या होती. कृतवर्म्याचा पुत्र वली याने तिच्याशी विवाह केला. (२४)

दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुक्म्यददाद्धरेः ।
रोचनां बद्धवैरोऽपि स्वमुः प्रियचिकीर्षया ।
जानन्नधर्मं तद् यानं स्नेहपाशानुबन्धनः ॥२५॥

तस्मिन्नभ्युदये राजन् रुक्मिणी रामकेशवी ।
पुरं भोजकटं जग्मुः साम्बप्रद्युम्नकादयः ॥२६॥

तस्मिन् निवृत्त उद्धाहे कालिङ्गप्रमुखा नृपाः ।
दृमास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय ॥२७॥

अनक्षज्ञो हायं राजन्नपि तद्व्यसनं महत् ।
इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षै रुक्म्यदीव्यत ॥२८॥

शतं सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणम् ।
तं तु रुक्म्यजयत्तत्र कालिङ्गः प्राहसद् बलम् ।
दन्तान् सन्दर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्बलायुधः ॥२९॥

ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णाद् ग्लहं तत्राजयद् बलः ।
जितवानहमित्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ॥३०॥

मन्युना क्षुभितः श्रीमान् समुद्र इव पर्वणि ।
जात्यारुणाक्षोऽतिरुषा न्यर्बुदं ग्लहमाददे ॥३१॥

तं चापि जितवान् रामो धर्मेण छलमाश्रितः ।
रुक्मी जितं मयात्रेमे वदन्तु प्राश्रिका इति ॥३२॥

तदाब्रवीन्नभोगाणी बलेनैव जितो ग्लहः ।
धर्मतो वचनेनैव रुक्मी वदति वै मृषा ॥३३॥

तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः ।
सङ्कर्षणं परिहसन् वभाषे कालचोदितः ॥३४॥

रुक्मीचे श्रीकृष्णांशी वैर होते, तरासुद्धा आपल्या बहिणीला प्रसन्न करण्यासाठी त्याने आपली नात रोचना हिचा विवाह रुक्मिणीचा नातू अनिरुद्ध याच्याशी लावून दिला. अशा प्रकारचा विवाह-संबंध शास्त्रविरुद्ध होता, हे रुक्मीला माहीत असूनसुद्धा बहिणीच्या प्रेमाखातर त्याने असे केले. (२५)

राजा ! अनिरुद्धाच्या विवाहसोहळ्यासाठी भगवान् श्रीकृष्ण, बलराम, रुक्मिणी, प्रद्युम्न, सांब इत्यादी भोजकट नगरीला आले. (२६)

विवाहसोहळा संपल्यावर कालिंगनरेश इत्यादी गर्विष्ठ राजे रुक्मीला म्हणाले, "तू बलरामाला द्यूतात जिंकून दाखव." (२७)

हे राजा रुक्मी ! बलरामाला द्यूत खेळता येत नाही. परंतु खेळण्याचे त्याला जबरदस्त व्यसन आहे." त्या लोकांनी झेला घातल्याने रुक्मीने बलरामांना बोलावून तो त्यांच्याबरोबर द्यूत खेळू लागला. (२८)

बलरामांनी अगोदर शंभर, नंतर हजार व त्यानंतर दहा हजार मोहरांचा डाव लावला. ते सर्व रुक्मीने जिंकले. तेव्हा कालिंगराजा दात विचकावून, खदखदा हसून बलरामांची खिल्ली उडवू लागला. बलरामांना ते सहन झाले नाही. (२९)

यानंतर रुक्मीने एक लक्ष मोहरांचा पण लावला. तो बलरामांनी जिंकला. परंतु रुक्मी लवाडीने म्हणू लागला की, "मी जिंकलो." (३०)

यावर बलराम पौर्णिमेच्या दिवशी समुद्र खूबळावा, तसा रागाने खूबळला. त्याचे डोळे स्वभावतःच लाल होते. क्रोधामुळे ते आणखीच लाल झाले. आता त्यांनी दहा कोटी मोहरांचा पण लावला. (३१)

यावेळीसुद्धा द्यूताच्या नियमानुसार बलरामाचाच जय झाला. परंतु रुक्मीने कपटाने म्हटले, "मी जिंकलो ! या विषयातील तज्ज्ञ याचा निर्णय करू देत." (३२)

त्यावेळी आकाशवाणी झाली की, "नियमानुसार बलरामांनीच हा डाव जिंकला आहे. रुक्मी खोटे बोलतो." (३३)

यावेळी रुक्मीचा मृत्यू जवळ आला होता. त्यामुळे त्याच्या साथीदार दुष्ट राजांनी त्याला भडकावले. तेव्हा त्याने आकाशवाणीकडे लक्ष न देता बलरामाची खिल्ली उडवीत म्हटले. (३४)

नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः ।
अक्षीर्दीव्यन्ति राजानो बाणेश्च न भवाद्दृशाः ॥३५॥

रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः ।
क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्ने तं नृम्णसंसदि ॥३६॥

कलिङ्गराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे ।
दन्तानपातयत् क्रुद्धो योऽहसद् विवृतेर्द्विर्जैः ॥३७॥

अन्ये निर्भिन्नबाहुरुशिरसो रुधिरोक्षिताः ।
राजानो दुद्रुवुर्भोता बलेन परिघार्दिताः ॥३८॥

निहते रुक्मिणि श्याले नाब्रवीत् साध्वसाधु वा ।
रुक्मिणीवलयो राजन् स्नेहभङ्गभयाद्धरिः ॥३९॥

ततोऽनिरुद्धं सह सूर्यया चरं
रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीम् ।
रामादयो भोजकटाद् दशाहाः
सिद्धाखिलार्था मधुसूदनाश्रयाः ॥४०॥

“तुम्ही वनात भटकणारे गवळी ! द्यूतातले तुम्हाला काय कळणार ? फाशांनी आणि बाणांनी फक्त राजे लोकांनीच खेळावे, तुम्ही नव्हे !” (३५)

रुक्मीने असा अपमान केल्यामुळे आणि राजेलोकांनी घेष्टा केल्यामुळे बलरामांनी क्रोधाने एका लोखंडी काटे लावलेल्या सोठ्याने त्या विवाहमंगलसभेतच रुक्मीला ठार केले. (३६)

जो कलिङ्गनरेश अगोदर दात विचकावून हसत होता, तो आता तेंधून निसटला, परंतु बलरामांनी दहा पावलांवरच त्याला गादून क्रोधाने त्याचे दात पाडून टाकले. (३७)

बलरामांनी त्याच सोठ्याने दुसऱ्या राजांचेही हात, मांड्या, मस्तके इत्यादी तोडून टाकली. रक्ताने माखलेले ते भयभीत होऊन तेंधून पळू लागले. (३८)

परीक्षिता ! श्रीकृष्णांनी विचार केला की, बलरामांची प्रशंसा केली तर रुक्मिणी रागावेल आणि हे वाईट केले, असे म्हटले तर बलराम रागावेल. म्हणून आपला मेहुणा रुक्मी याच्या मृत्यूबद्दल ते चांगले अगर वाईट काहीच बोलले नाहीत. (३९)

यानंतर अनिरुद्धाचा विवाह आणि शत्रूचा वध ही दोन्ही कामे पूर्ण करून भगवंतांचे आश्रित बलराम इत्यादी यादव नवविवाहिता रोचना हिच्यासह अनिरुद्धाला श्रेष्ठ रथात बसवून भोजकट नगरातून द्वारकापुरीला निघून आले. (४०)

अध्याय एकसष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

अनिरुद्धविवाहे रुक्मिवधो नामैकपष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥

❁

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः

ऊषा - अनिरुद्ध - मिलन

राजोवाच

बाणस्य तनयामूषामुपयेमे यदूत्तमः ।
तत्र युद्धमभूद् घोरं हरिशङ्करयोर्महतम् ।
एतत् सर्वं महायोगिन् समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥१॥

श्रीशुक उवाच

बाणः पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मनः ।
येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥२॥

परीक्षिताने म्हटले - हे महायोगी ! मी असे ऐकले आहे की, यदुश्रेष्ठ अनिरुद्धाने बाणासुराची कन्या ऊषा हिच्याशी विवाह केला होता आणि याप्रसंगी श्रीकृष्ण व शंकरांचे अतिशय घनघोर असे युद्ध झाले होते. हा वृत्तांत आपण विस्तारपूर्वक मला सांगावा. (१)

श्रीशुक म्हणाले - महात्मा बलीची कथा तर तू ऐकलीच आहेस. ज्याने वामनरूपधारी भगवंतांना सान्या पृथ्वीचे दान केले होते, त्या महात्म्या बळिराजाला शंभर मुलगे होते, त्यांपैकी सर्वांत थोरल्याचे नाव बाण होते. (२)

तस्यौरसः सुतो वाणः शिवभक्तिरतः सदा ।
मान्यो वदान्यो धीमांश सत्यसन्धो दृढव्रतः ॥३॥

शोणितारुख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत् पुरा ।
तस्य शम्भोः प्रसादेन किङ्करा इव तेऽमराः ।
सहस्रबाहुर्वाद्येन ताण्डवेऽतोषयन्मृडम् ॥४॥

भगवान् सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः ।
वरेण छन्दयामास स तं वद्रे पुराधिपम् ॥५॥

स एकदाऽऽह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः ।
किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृशंस्तत्पदाम्बुजम् ॥६॥

नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमीश्वरम् ।
पुंसामपूर्णकामानां कामपूरामराङ्घ्रिपम् ॥७॥

दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् ।
त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे त्वदृते समम् ॥८॥

कण्डूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युत्सुर्दिग्गजानहम् ।
आद्यायां चूर्णयन्नद्रीन् भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः ॥९॥

तच्छ्रुत्वा भगवान् क्रुद्धः केतुस्ते भज्यते यदा ।
त्वहर्षघ्नं भवेन्मूढ संयुगं मत्समेन ते ॥१०॥

इत्युक्तः कुमतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविशन्नृप ।
प्रतीक्षन् गिरिशादेशं स्ववीर्यनशनं कुधीः ॥११॥

बळीचा औरस पुत्र भगवान् शंकरांच्या भक्तीमध्ये नेहमी गहून गेलेला असे. समाजात त्याच्याविषयी मोठा आदर होता. त्याचे औदार्य आणि बुद्धिमत्ता प्रशंसनीय होती. स्वतःची प्रतिज्ञा तो पूर्ण करीत असे. शिवाय तो निष्ठेने व्रतपालन करीत असे. (३)

त्या काळी तो रमणीय अशा शोणितपुरामध्ये राज्य करीत असे. भगवान् शंकरांच्या कृपेने इंद्रादी देव नोकरांप्रमाणे त्याची सेवा करीत होते. त्याला एक हजार हात होते. एके दिवशी शंकर तांडवनृत्य करीत असताना त्याने एक हजार हातांनी अनेक प्रकारची वाद्ये वाजवून त्यांना प्रसन्न करून घेतले. (४)

भक्तवत्सल, शरणागताचे रक्षण करणारे आणि भूतमात्राचे स्वामी असलेले शंकर वाणासुराला म्हणाले, "तुला हवा तो वर माग." वाणासुर म्हणाला- "भगवन ! आपण माझ्या नगराचे रक्षण करीत राहावे." (५)

बळीचा गर्व चढलेल्या वाणासुराने एके दिवशी त्याच्या शेजारी असलेल्या भगवान् शंकरांच्या चरणकमलांना सूर्याप्रमाणे चमकणाऱ्या मुकुटाने स्पर्श करून प्रणाम केला आणि म्हटले. (६)

"हे महादेवा ! आपण सर्व जगाचे उगाचे गुरु आणि ईश्वर आहात. मी आपणास नमस्कार करीत आहे. ज्या लोकांचे मनोरथ पूर्ण झालेले नसतात, त्यांचे ते मनोरथ पूर्ण करणारे आपण कल्पवृक्ष आहात. (७)

भगवन ! आपण मला एक हजार हात दिले आहेत. परंतु ते मला केवळ भाररूप झाले आहेत. कारण या त्रिलोक्यात आपणाखेरीज माझ्याबरोबरीचा दुसरा कोणीच योद्धा मला आढळत नाही. (८)

हे आदिदेवा ! एक दिवस लढाईसाठी माझे हात एवढे सळसळू लागले की, मी पर्वत फोडीत दिग्गजांवर चालून गेलो. परंतु तेसुद्धा मला भिऊन पळून गेले." (९)

ते ऐकून रागावून भगवान् शंकर म्हणाले- "अरे मूर्खा ! ज्यावेळी तुझी रथावरील ध्वजा मांडून खाली पडेल, त्यावेळी माझ्यासारख्याच योद्ध्याशी तुझे युद्ध होईल आणि तो तुझा गर्व नाहीसा करील." (१०)

परीक्षिता ! हे ऐकून मूर्ख वाणाला अतिशय आनंद झाला आणि तो आपल्या घरी परतला. आता तो मूर्ख, भगवान् शंकरांच्या सांगण्याप्रमाणे आपल्या सामर्थ्याचा नाश करणाऱ्या त्या युद्धाची वाट पाहू लागला. (११)

तस्योषा नाम दुहिता स्वप्ने प्राद्युम्निना रतिम् ।
कन्यालभत कान्तेन प्राग्दृष्टश्रुतेन सा ॥१२॥

सा तत्र तमपश्यन्ती क्वासि कान्तेति वादिनी ।
सखीनां मध्य उत्तस्थी विह्वला व्रीडिता भृशम् ॥१३॥

वाणस्य मन्त्री कुम्भाण्डश्चित्रलेखा च तत्सुता ।
सख्यपृच्छत् सखीमूषां कौतूहलसमन्विता ॥१४॥

कं त्वं मृगयसे सुभ्रुः कीदृशस्ते मनोरथः ।
हस्तग्राहं न तेऽद्यापि राजपुत्र्युपलक्षये ॥१५॥

ऊषावाच

दृष्टः कश्चिन्नरः स्वप्ने श्यामः कमललोचनः ।
पीतवामा बृहद्बाहुयोपितां हृदयङ्गमः ॥१६॥

तमहं मृगये कान्तं पाययित्वाधरं मधु ।
क्वापि यातः स्पृहयतीं क्षिप्त्वा मां वृजिनार्णवे ॥१७॥

चित्रलेखीवाच

व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाव्यते ।
तमानेष्वे नरं यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥१८॥

इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगान् ।
दैत्यविद्याधरान् यक्षान् मनुजांश्च यथालिखत् ॥१९॥

मनुजेषु च सा वृष्णीन् शूरमानकदुन्दुभिम् ।
व्यलिखद् रामकृष्णां च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता ॥२०॥

अनिरुद्धं विलिखितं वीक्ष्योषावाङ्मुखी हिया ।
सोऽसावसाविति प्राह स्मयमाना महीपते ॥२१॥

चित्रलेखा तमाज्ञाय पीत्रं कृष्णस्य योगिनी ।
ययौ विहायसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥२२॥

त्याची ऊषा नावाची एक कन्या होती. ती अजून कुमारीच होती. तरीसुद्धा एके दिवशी स्वप्नामध्ये तिने पाहिले की, "अनिरुद्धाशी आपला समागम झालेला आहे." विशेष म्हणाजे तिने अनिरुद्धाला कधी पाहिले नव्हते की त्याच्याविषयी काही ऐकलेही नव्हते. (१२)

स्वप्नातच तो न दिसल्याने ती म्हणाली, "नाथ ! आपण कोठे आहात ?" असे म्हणतच ती जागी झाली व व्याकूळ होऊन उठून बसली. नंतर आपण सख्यांच्या मध्ये आहोत, असे पाहून अतिशय लज्जित झाली. (१३)

वाणासुराच्या कुम्भांड नावाच्या मंत्र्याची चित्रलेखा नावाची कन्या होती. ऊषा आणि चित्रलेखा एकमेकींच्या मैत्रिणी होत्या. चित्रलेखेने ऊषेला कुतूहलाने विचारले. (१४)

"हे सुंदर राजकुमारी ! अजून तुझे कोणी पाणिग्रहण केलेले नाही. तर मग तू कोणाला शोधित आहेस ? आणि तुझ्या मनात काय आहे ?" (१५)

ऊषा म्हणाली- "गडे ! मी स्वप्नात एक पुरुष पाहिला. त्याच्या शरीराचा वर्ण सावळा असून नेत्र कमलदलाप्रमाणे होते, तो पीतांबर नेसलेला असून त्याचे बाहू पुष्ट होते. तो स्त्रियांना आवडेल, असाच होता. (१६)

त्याने आपले अधरामृत मला पाजले. तो मला आणखी हवा होता, तेवढ्यात तो मला दुःखसागरात लोटून कुठेतरी निघून गेला. मी माझ्या त्याच प्राणवल्लभाचा शोध घेत आहे. (१७)

चित्रलेखा म्हणाली- "सखे ! तुझा चित्तचोर त्रिलोक्यात जर असेल, तर मला तो दाखव. मी त्याला आणीन आणि तुझे विरहव्यथा नाहीशी करीन." (१८)

असे म्हणून चित्रलेखेने काही देव, गंधर्व, सिद्ध, चारण, पन्नग, दैत्य, विद्याधर, यक्ष आणि माणसांची हवेहूव चित्रे काढली. (१९)

मनुष्यांमध्ये तिने वृष्णिवंशातील शूरसेन, वसुदेव, बलराम आणि श्रीकृष्ण यांची चित्रे काढली. नंतर प्रद्युम्नाचे चित्र पाहाताच ऊषा लाजली. (२०)

परीक्षिता ! जेव्हा तिने अनिरुद्धाचे चित्र पाहिले, तेव्हा तर लाजेने आपली मान खाली घातली. नंतर स्मितहास्य करीत ती म्हणाली- "हाच. हाच तो माझा प्राणवल्लभ." (२१)

परीक्षिता ! चित्रलेखा योगिनी होती. हा श्रीकृष्णांचा नातू आहे. हे ओळखून ती आकाशमार्गाने श्रीकृष्णांच्या द्वारकापुरीत पोहोचली. (२२)

तत्र सुप्तं सुपर्यङ्गे प्राद्युम्निं योगमास्थिता ।
गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत् ॥२३॥

सा च तं सुन्दरवरं विलोक्य मुदितानना ।
दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृहे पुम्भी रेमे प्राद्युम्निना समम् ॥२४॥

पराध्वंवासःस्रग्गन्धधूपदीपासनादिभिः ।
पानभोजनभक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषयार्चितः ॥२५॥

गूढः कन्यापुरे शश्वत्प्रवृद्धस्नेहया तथा ।
नाहर्गणान् स बुबुधे ऊषयापहतेन्द्रियः ॥२६॥

तां तथा यदुर्वीरेण भुज्यमानां हतव्रताम् ।
हेतुभिर्लक्षयाञ्जकुराप्रतीतां दुरवच्छदैः ॥२७॥

भटा आवेदयाञ्जकृ राजंस्ते दुहितुर्वयम् ।
विचेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणम् ॥२८॥

अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्च गृहे प्रभो ।
कन्याया दूषणं पुम्भिर्दुष्प्रेक्षाया न विद्यहे ॥२९॥

ततः प्रव्यथितो वाणो दुहितुः श्रुतदूषणः ।
त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तोऽद्राक्षीद् यद्बृहद् ॥३०॥

कामात्मजं तं भुवनैकसुन्दरं
श्यामं पिशङ्गाम्बरमम्बुजेक्षणम् ।
बृहद्भुजं कुण्डलकुन्तलत्विषा
स्मितावलोकेन च मण्डिताननम् ॥३१॥

दीव्यन्तमक्षैः प्रिययाभिनृष्णया
तदङ्गसङ्गस्तनकुङ्कुमस्रजम् ।
बाह्वोर्दधानं मधुमल्लिकाश्रितां
तस्याग्र आसीनमवेक्ष्य विस्मितः ॥३२॥

तेथे सुंदर पलंगावर झोपलेल्या अनिरुद्धाला योगसिद्धीच्या प्रभावाने चित्रलेखने उचलून शोणितपुरात आणले आणि सखी ऊषेला तिच्या प्रियतमाचे दर्शन घडविले. (२३)

आपल्या परमसुंदर प्राणवल्लभाला पाहून आनंदाने तिचे मुखकमल प्रफुल्लित झाले आणि ती त्याच्याशी रममाण झाली. तिच्या त्या अंतःपुराकडे कोणीही पुरुष डोकावूनसुद्धा पाहू शकत नव्हता. (२४)

ऊषाचे त्याच्यावरील प्रेम दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होऊ लागले. ती बहुमोल वस्त्रे, फुलांचे हार, सुगंधी द्रव्ये, धूप, वीप, आसन, सुमधुर पेये, खाद्यपदार्थ, मधुर वाणी इत्यादींनी त्याची सेवा करून त्याला खूप करीत असे. आपल्या प्रेमाने ऊषाने त्याचे मन जिंकून घेतले होते. त्या अंतःपुरात गुप्तपणे तिच्या सहवासात राहिलेल्या अनिरुद्धाला किती दिवस निघून गेले, याचा पत्ताच लागला नाही. (२५-२६)

यदुर्वीराच्या सहवासाने ऊषाचे कौमार्य नष्ट झाले होते. तिच्या शरीरावर अशी चिह्ने दिसू लागली होती की, जी कोणत्याही प्रकारे लपविली जाऊ शकत नव्हती. ऊषाही अतिशय आनंदी दिसत होती. पहारेकऱ्यांनी ते ओळखून बाणासुराकडे जाऊन सांगितले की, "राजन ! आपल्या राजकुमारीचे जे काही गंग-दंग आम्ही पाहात आहोत, ते आपल्या कुळाला बड्डा लावणारे आहेत. (२७-२८)

हे प्रभो ! सावधपणे आम्ही महालावर पहारा देत असतो. आपल्या कन्येला वाहेरचा मनुष्य पाहूंसुद्धा शकत नाही. असे असता ही कलंकित कशी झाली, कळत नाही." (२९)

आपल्या कन्येचा कलंक ऐकून बाणासुराला अतिशय वाईट वाटले. तो ताचढतीच ऊषेच्या महालात जाऊन पाहातो, तर तेथे अनिरुद्ध. (३०)

अनिरुद्ध कामावतार प्रद्युम्नाचा पुत्र होता. त्याच्यासारखा सुंदर त्रिभुवनात दुसरा कोणी नव्हता. त्याच्या सावळ्या शरीरकांतीवर पीतांबर शोभत होता. लांब बाहू होते. कमलदलाप्रमाणे डोळे, कुरळे केस, कुंडलांची दीप्ती आणि मंद मंद हास्ययुक्त नजर यांमुळे मुखाचे सौंदर्य काही आगळेच दिसत होते. (३१)

त्यावेळी अनिरुद्ध सुंदर वेपभूषा केलेल्या प्रियेबरोबर घूत खेळत होता. मांगऱ्याचा हार त्याच्या गळ्यात होता आणि त्या हाराला ऊषाच्या अंगाचा स्पर्श झाल्याने तिच्या वक्षःस्थळाचे केशर लागले होते. त्याला ऊषेच्या जवळच बसलेला पाहून बाणासुर आश्चर्यचकित झाला. (३२)

स तं प्रविष्टं वृतमाततायिभि-

र्भटैरनीकैरवलोक्य माधवः ।

उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो

यथान्तको दण्डधरो जिघांसया ॥३३॥

जिघृक्षया तान् परितः प्रसर्पतः

शुनो यथा सूकरयूथपोऽहनत् ।

ते हन्यमाना भवनाद् विनिर्गता

निर्भिन्नमूर्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः ॥३४॥

तं नागपाशीर्बलिनन्दनो बली

घ्नन्तं स्वसैन्यं कुपितो बबन्ध ह ।

ऊषा भृशं शोकविषादविह्वला

बद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरीदिधीत् ॥३५॥

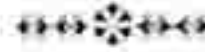
बाणासुर पुष्कळशा शस्त्रास्त्रांनी सुसज्ज असलेल्या वीर सैनिकांसह महालात घुसल्याचे जेव्हा अनिरुद्धाने पाहिले, तेव्हा त्याला मारण्यासाठी तो लोखंडाचा एक भयंकर परिध उगारून पवित्र्यात उभा राहिला. जणू कालदंड घेतलेला यमच. (३३)

ते सैनिक त्याला पकडण्यासाठी जसजसे त्याच्या अंगावर धावून जात, तसतसा तो त्यांना, डुकरांच्या कळपाच्या नाथकाने कुत्र्यांना मारावे, त्याप्रमाणे मारू लागला. अनिरुद्धाच्या फटकान्याने त्या सैनिकांची मस्तके, हात, मांड्या इत्यादी अवयव तुटू लागले, तेव्हा ते महालाबाहेर पळून गेले. (३४)

आपल्या सेनेचा संहार करणाऱ्या त्याला शूर बाणासुराने संतापून नागपाशांनी बांधले. आपल्या प्रियतमाला बांधलेले ऐकून ऊषा शोकाने आणि खेदाने अत्यंत विव्हळ झाली, तिच्या नेत्रांतून अश्रुधारा वाहू लागल्या आणि ती रडू लागली. (३५)

अध्याय वासष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽनिरुद्धबन्धो नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णांबरोबर बाणासुराचे युद्ध

श्रीशुक उवाच

अपश्यतां चानिरुद्धं तद्वन्धूनां च भारत ।

चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम् ॥१॥

नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्तां बद्धस्य कर्म च ।

प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥२॥

प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः साम्बोऽथ सारणः ।

नन्दोपनन्दभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः ॥३॥

अक्षीहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतोदिशम् ।

रुरुधुर्बाणनगरं समन्तात् सात्वतर्षभाः ॥४॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! पावसाळ्याचे चार महिने निघून गेले; परंतु अनिरुद्धाचा शोध लागला नाही. यामुळे त्यांच्या घरातील लोक अतिशय शोकाकुल झाले होते. (१)

नारदांकडून अनिरुद्धाचा पराक्रम व त्याचे नागपाशात बांधले जाणे, या घटना ऐकून श्रीकृष्णांनाच आपले दैवत मानणाऱ्या यादवांनी शोणितपुरावर चढाई केली. (२)

श्रीकृष्ण आणि बलराम यांच्याबरोबर असलेल्या प्रद्युम्न, सात्यकी, गद, सांब, सारण, नंद, उपनंद, भद्र इत्यादी यादवश्रेष्ठांनी बारा अक्षीहिणी सेनेचा बाणासुराच्या राजधानीला चारी बाजूंनी वेढा दिला. (३-४)

भज्यमानपुरोद्धानप्राकाराट्टालगोपुरम् ।
प्रेक्षमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिनिर्घर्षा ॥५॥

बाणार्थे भगवान् रुद्रः ससुतैः प्रमथैर्वृतः ।
आरुह्य नन्दिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः ॥६॥

आसीत् सुतुमुलं युद्धमद्भुतं रोमहर्षणम् ।
कृष्णशङ्करयो राजन् प्रद्युम्नगुहयोरपि ॥७॥

कुम्भाण्डकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगः ।
साम्बस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ॥८॥

ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनयः सिद्धचारणाः ।
गन्धर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥९॥

शङ्करानुचराञ्छीरिभूतप्रमथगुहाकान् ।
डाकिनीयांतुधानांश्च वेतालान् सविनायकान् ॥१०॥

प्रेतमातृपिशाचांश्च कूष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् ।
द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ॥११॥

पृथग्विधानि प्रायुङ्क्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे ।
प्रत्यस्त्रैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः ॥१२॥

ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतम् ।
आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च ॥१३॥

मोहयित्वा तु गिरिशं जृम्भणास्त्रेण जृम्भितम् ।
बाणस्य पृतनां शीरिर्जघानासिगदेषुभिः ॥१४॥

स्कन्दः प्रद्युम्नबाणार्धरर्द्यमानः समन्ततः ।
असृग् विमुञ्चन् गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद् रणात् ॥१५॥

कुम्भाण्डः कूपकर्णांश्च पेततुर्मुसलार्दितौ ।
दुद्रुवुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः ॥१६॥

यादवसेना नगरातील उद्याने, तट, बुरूज आणि गोपुरे यांची तोड-फोड करू लागली आहे, हे पाहून क्रोधाविष्ट बाणासुर बारा अक्षीहिणी सेना घेऊन नगराच्या बाहेर पडला. (५)

बाणासुराच्या बाजूने भगवान शंकर नंदीवर स्वार होऊन आपले पुत्र आणि गणांसह राम-कृष्णांशी युद्ध करू लागले. (६)

परीक्षिता ! ते युद्ध इतके अद्भुत आणि घनघोर झाले की, ते पाहून अंगावर रोमांच उठत. भगवान श्रीकृष्णांशी शंकरांचे आणि प्रद्युम्नांशी कार्तिकेयांचे युद्ध झाले. (७)

बलरामांशी कुंभांडाचे आणि कूपकर्णांचे युद्ध झाले. बाणासुराच्या पुत्राला सांब आणि बाणासुराला सात्यकी जाऊन भिडले. (८)

ब्रह्मदेव इत्यादी श्रेष्ठ देव, ऋषी, सिद्ध, चारण, गंधर्व, अप्सरा आणि यक्ष विमानांत बसून ते युद्ध पाहाण्यासाठी आले. (९)

श्रीकृष्णांनी आपल्या शार्ङ्ग धनुष्यावरून सोडलेल्या तीक्ष्ण टोकाच्या बाणांनी शंकरांचे सेवक असलेले भूत, प्रेत, प्रमथ, गुहाक, डाकिणी, यातुधान, वेताल, विनायक, प्रेतगाण, मातृगण, पिशाच, कूष्मांड आणि ब्रह्मराक्षस यांना मारून पळवून लावले. (१०-११)

पिनाकपाणी शंकरांनी शार्ङ्गधारी श्रीकृष्णांवर निरनिराळ्या प्रकारची अस्त्रे फेकली, परंतु श्रीकृष्णांनी कोणत्याही प्रकारे विचलित न होता त्यांना आपल्या विरोधी अस्त्रांनी शांत केले. (१२)

त्यांनी ब्रह्मास्त्राच्या शांतीसाठी ब्रह्मास्त्राचा, वायव्यास्त्रासाठी पार्वतास्त्राचा, आग्नेयास्त्रासाठी पार्जन्यास्त्राचा आणि पाशुपतास्त्रासाठी नारायणास्त्राचा प्रयोग केला. (१३)

यानंतर भगवान श्रीकृष्णांनी जृम्भणास्त्राने महादेवांना मोहित केले. त्यामुळे ते युद्ध सोडून जांभया देऊ लागले. तेव्हा श्रीकृष्ण तलवार, गदा आणि बाणांनी बाणासुराच्या सेनेचा संहार करू लागले. (१४)

इकडे प्रद्युम्नाने बाणांच्या वर्षावाने कार्तिकेयाला घायाळ केले. त्याच्या अंगातून रक्ताच्या धारा वाहू लागल्या. तो रणांगण सोडून आपले वाहन असणाऱ्या मयूरावर बसून निघून गेला. (१५)

बलरामांनी आपल्या मुसळाच्या प्रहाराने कुंभांड आणि कूपकर्णाला घायाळ केले. ते रणभूमीवर कोसळले. अशा प्रकारे सेनापतींची वाताहत झालेली पाहून त्यांची सेना इकडे तिकडे पळू लागली. (१६)

विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षणः ।
कृष्णामभ्यद्रवत् संख्ये रथी हित्वैव सात्यकिम् ॥१७॥

धनूंष्याकृष्य युगपद् बाणः पञ्चशतानि वै ।
एकैकस्मिञ्छरी द्वी द्वी सन्दधे रणदुर्मदः ॥१८॥

तानि चिच्छेद भगवान् धनूंषि युगपद्धरिः ।
सारथिं रथमक्षांश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥१९॥

तन्माता कोटरा नाम नग्रा मुक्तशिरोरुहा ।
पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥२०॥

ततस्तिर्यङ्मुखो नग्रामनिरीक्षन् गदाग्रजः ।
बाणश्च तावद् विरथश्छिन्नधन्वाविशत् पुरम् ॥२१॥

विद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् ।
अभ्यधावत् दशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥२२॥

अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्वरम् ।
माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ॥२३॥

माहेश्वरः समाक्रन्दन् वैष्णवेन बलार्दितः ।
अलब्ध्वाभयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः ।
शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टाव प्रयताञ्जलिः ॥२४॥

ज्वर उवाच

नमामि त्वानन्तशक्तिं परेशं
सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिमात्रम् ।
विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं
यत्तद् ब्रह्म ब्रह्मलिङ्गं प्रशान्तम् ॥२५॥

कालो देवं कर्म जीवः स्वभावो
द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः ।
तत्सङ्घातो बीजरोहप्रवाह-
स्वन्मार्येषा तन्निषेधं प्रपद्ये ॥२६॥

रथावर स्वार झालेल्या बाणासुराला आपली सेना पळत असलेली पाहून अतिशय क्रोध आला. त्याने सात्यकीला सोडले आणि तो श्रीकृष्णांवर धावला. (१७)

रणोन्मत्त बाणामुराने आपल्या एक हजार हातांनी एकाचवेळी पाचशे धनुष्यांच्या दोन्या खेचून प्रत्येकांतून दोन दोन बाण सोडले. (१८)

परंतु भगवान् श्रीकृष्णांनी एकाच वेळी त्यांची सर्व धनुष्ये तोडून टाकली आणि त्याचे सारथी, रथ व घोड्यांना मारले व जयशंखध्वनी केला. (१९)

कोटरा नावाची बाणासुराची एक धर्ममाता होती. आपल्या पुत्राच्या प्राणरक्षणासाठी आपले केस मोकळे सोडून नग्नावस्थेत, ती भगवान् श्रीकृष्णांसमोर येऊन उभी राहिली. (२०)

तिच्यावर आपली दृष्टी पडू नये, म्हणून श्रीकृष्णांनी आपले तोंड दुसरीकडे फिरविले. तोपर्यंत बाणासुराची धनुष्ये व रथ मोडल्यामुळे तो आपल्या नगराकडे परतला. (२१)

इकडे शंकरांचे भूतगण जेव्हा इकडे तिकडे विखुरले गेले, तेव्हा तीन मस्तके आणि तीन पायांचा ज्वर जणू दाही दिशा जाळीत श्रीकृष्णांवर धावला. (२२)

तो आपल्याकडे येत असलेला पाहून भगवान् श्रीकृष्णांनी आपला ज्वर सोडला. आता वैष्णव आणि माहेश्वर हे दोन्ही ज्वर आपापसात लढू लागले. (२३)

तेव्हा वैष्णव ज्वराच्या तेजाने माहेश्वर ज्वर हवालदिल होऊन ओरडू लागला आणि तो भयभीत झाला. जेव्हा त्याला कोठेही आश्रय मिळाला नाही, तेव्हा आपले रक्षण व्हावे, म्हणून अत्यंत नम्रतेने हात जोडून तो श्रीकृष्णांना प्रार्थना करू लागला. (२४)

माहेश्वर ज्वर म्हणाला- हे प्रभो ! आपली शक्ती अनंत आहे. आपण परमेश्वर आहात, आत्मा आहात. आपण अद्वितीय आणि परम ज्ञानस्वरूप आहात. संसाराची उत्पत्ती, स्थिती आणि संहार यांचे कारण आपणच आहात. श्रुती आपलेच वर्णन करतात. आपण समस्त विकाररहित असे स्वतः ब्रह्म आहात. मी आपणांस प्रणाम करीत आहे. (२५)

काल, देव, कर्म, जीव, स्वभाव, द्रव्य, शरीर, सूत्रात्मा प्राण, अहंकार, अकरा इंद्रिये आणि पंचमहाभूते या सर्वांचा समुदाय असलेले लिंग शरीर आणि बीजांकुर न्यायानुसार त्याचे कर्म व कर्मांतून पुन्हा लिंगशरीराची उत्पत्ती, ही सर्व आपली माया आहे. आपण मायेच्या पलीकडे आहात. मी आपणांस शरण आलो आहे. (२६)

नानाभावेर्लीलयेवोपपन्नै-

देवान् साधूँल्लोकसेतून् विभर्षि ।
हंस्युन्मार्गान् हिंसया वर्तमानान्
जन्मैतत्ते भारहाराय भूमेः ॥२७॥

तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन
शान्तोग्रेणात्युल्यणेन ज्वरेण ।
तावत्तापो देहिनां तेऽङ्घ्रिमूलं
नो सेवेरन् यावदाशानुवद्धाः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि ज्येतु ते मज्जराद् भयम् ।
यो नो स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद् भयम् ॥२९॥

इत्युक्तोऽच्युतमानम्य गतो माहेश्वरो ज्वरः ।
बाणस्तु रथमारूढः प्रागाद्योत्स्यञ्जनार्दनम् ॥३०॥

ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः ।
मुमोच परमक्रुद्धो बाणांशक्रायुधे नृप ॥३१॥

तस्यास्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना ।
चिच्छेद भगवान् बाहून् शाखा इव वनस्पतेः ॥३२॥

बाहुषु च्छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान् भवः ।
भक्तानुकम्प्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ॥३३॥

श्रीरुद्र उवाच

त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गुहं ब्रह्मणि वाङ्मये ।
यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलम् ॥३४॥

नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमम्बु रेतो
द्यौः शीर्षमाशा श्रुतिरङ्घ्रिरुर्वी ।
चन्द्रो मनो यस्य दृगकं आत्मा
अहं समुद्रो जठरं भुजेन्द्रः ॥३५॥

रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहाः
केशा विरिञ्चो धिपणा विसर्गः ।
प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मः
स वै भवान् पुरुषो लोककल्पः ॥३६॥

आपण लीलेनेच अनेक रूपे धारण करुन देव, साधू व लोकमर्यादांचे पालन करता. त्याचबरोबर उन्मत्त आणि हिंसक अशा असुरांचा संहारही करता. आपला हा अवतार पृथ्वीवरील भार उतरविण्यासाठी झाला आहे. (२७)

हे प्रभो ! आपल्या शांत, उग्र आणि अत्यंत भयानक, दुःसह अशा तेजस्वी ज्वरामुळे मी अत्यंत तप्त होऊ लागलो आहे. भगवन ! देहधारी जीव जोपर्यंत आशेच्या फासात अडकून आपल्या चरणकमलांना शरण येत नाही, तोपर्यंत त्याचे ठिकाणी ताप राहातोच. (२८)

श्रीभगवान म्हणाले - "हे त्रिशिरा ! मी तुझ्यावर प्रसन्न आहे; आता माझ्या या ज्वरापासूनचे तुला वाटणारे भय दूर होवो, जगात जो कोणी आम्हा दोघांच्या या संवादाचे स्मरण करील, त्याला तुझ्यापासून काहीही भय राहाणार नाही. (२९)

श्रीकृष्णांनी असे म्हटल्यानंतर माहेश्वर ज्वर त्यांना प्रणाम करुन निघून गेला. तोपर्यंत बाणासुर रथावर स्वार होऊन श्रीकृष्णांशी युद्ध करण्यासाठी पुन्हा आला. (३०)

परीक्षिता ! बाणासुराने आपल्या हजार हातांमध्ये निरनिराळ्या प्रकारची शस्त्रे घेतली होती. आता तो अत्यंत क्रोधाने चक्रपाणी भगवंतांवर बाणांचा वर्षाव करू लागला. (३१)

श्रीकृष्णांनी एकसारखी अस्त्रे फेकणाऱ्या बाणासुराचे हात तीक्ष्ण धारेच्या चक्राने झाडाच्या फांद्या तोडाव्या, तसे तोडून टाकले. (३२)

बाणासुराचे हात तोडले जात असताना भक्तवत्सल भगवान शंकर, चक्रधारी भगवान श्रीकृष्णांजवळ येऊन स्तुती करू लागले. (३३)

भगवान शंकर म्हणाले - हे प्रभो ! वेदमंत्रांमध्ये आपण तात्पर्यरूपाने गुप्त असणारे, परमज्योतिस्वरूप, परब्रह्म आहात. शुद्ध हृदयाचे महात्मे आपल्या आकाशाप्रमाणे सर्वव्यापक आणि निर्विकार अशा स्वरूपाचा साक्षात्कार करुन घेतात. (३४)

आकाश आपली नाभी, अग्नी मुख आणि पाणी वीर्य आहे. स्वर्ग मस्तक, दिशा कान आणि पृथ्वी चरण आहे. चंद्र मन, सूर्य नेत्र आणि मी शिव आपला अहंकार आहे. समुद्र आपले पोट आणि इंद्र हात आहे. (३५)

वनस्पती रोम आहेत, मेघ केश आहेत. ब्रह्मदेव बुद्धी आहे, प्रजापती लिंग आणि धर्म हृदय आहे. अशा प्रकारे आपणाच विराट पुरुष आहात. (३६)

तवावतारोऽयमकुण्ठधामन्
 धर्मस्य गुप्त्यै जगतो भवाय ।
 ययं च सर्वे भवतानुभाविता
 विभावयामो भुवनानि सप्त ॥३७॥

त्वमेक आद्यः पुरुषोऽद्वितीय-
 स्तुर्यः स्वदृग्धेतुरहेतुरीशः ।
 प्रतीयसेऽथापि यथाविकारं
 स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्धयै ॥३८॥

यथैव सूर्यः पिहितश्छायया स्वया
 छायां च रूपाणि च सञ्जकास्ति ।
 एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त्व-
 मात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ॥३९॥

यन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु ।
 उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥४०॥

देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः ।
 यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवञ्चकः ॥४१॥

यस्त्वां विसृजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरम् ।
 विषयंयेन्द्रियार्थार्थं विषमत्यमृतं त्यजन् ॥४२॥

अहं ब्रह्माथ विबुधा मुनयश्शामलाशयाः ।
 सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरम् ॥४३॥

तं त्वा जगत्स्थित्युदयान्तहेतुं
 समं प्रशान्तं सुहृदात्मदेवम् ।
 अनन्यमेकं जगदात्मकेतं
 भवापवर्गाय भजाम देवम् ॥४४॥

हे अखंडज्योतिस्वरूप परमात्मन ! आपला हा अवतार धर्माचे रक्षण आणि जगाचे कल्याण व्हावे, यासाठी आहे. आम्ही सर्वजण आपल्या प्रभावानेच संपन्न होऊन सातही भुवनांचे पालन करित असतो. (३७)

आपण सजातीय, विजातीय आणि स्वगतभेदाहित, एकमेव आणि अद्वितीय असे आदिपुरुष आहात. तुर्यतत्त्व आपणच आहात. आपण स्वयंप्रकाश आहात. आपण सर्वांचे कारण आहात, परंतु आपले कोणीही कारण नाही. असे असूनही आपण तिन्ही गुणांचे वेगळेपण प्रकाशित करण्यासाठी आपल्या मायेने देव, पशु-पक्षी, मनुष्य इत्यादी शरीरांनुसार वेगवेगळ्या रूपाने प्रतीत होता. (३८)

हे प्रभो ! ज्याप्रमाणे सूर्य आपलीच छाया असलेल्या वृक्षांनीच झाकला जातो आणि तो वृक्षालाच वेगवेगळ्या रूपांना प्रकाशित करतो, त्याप्रमाणे आपण स्वयंप्रकाश तर आहातच, परंतु गुणांमुळे जणू झाकले जाता आणि समस्त गुण तसेच गुणाभिमाना जीवांना प्रकाशित करता. वास्तविक आपण अनंत आहात. (३९)

आपल्या मायेने मोहित होऊन लोक स्त्री-पुत्र, देह-घर इत्यादींमध्ये आसक्त होतात आणि पुन्हा दुःखाच्या अधांग समुद्रात गटांगळ्या खातात. (४०)

जो मनुष्य हे मानवी शरीर मिळून सुद्धा आपली इंद्रिये ताब्यात ठेवीत नाही आणि तुमच्या चरणाकमलांचा आश्रय घेत नाही, त्याचे जीवन अत्यंत शोचनीय होय. तो स्वतःच स्वतःला फसवणारा समजावा. (४१)

सर्व प्राण्यांचे आत्मा, प्रियतम आणि ईश्वर असणाऱ्या आपल्याला जो मनुष्य सोडतो आणि वाउलट असणाऱ्या तुच्छ विषयांमध्येच रमतो, तो अमृत सोडून विष पितो. (४२)

मी, ब्रह्मदेव, सर्व देवता आणि विशुद्ध हृदयाचे ऋषी सर्वात्मभावाने आपल्यालाच शरण असतात. कारण आपणच सर्वांचे आत्मा, प्रियतम आणि ईश्वर आहात. (४३)

आपण जगाची उत्पत्ती, स्थिती आणि लयाचे कारण आहात. आपण सर्वांचे ठायी, सम, परम शांत, सर्वांचे सुहृद, आत्मा आणि इष्टदेव आहात. आपण एक, अद्वितीय आणि जगताचे आधार तसेच अधिष्ठान आहात. हे प्रभो ! आम्ही सर्वजण या जन्म-मृत्युरूप संसारचक्रातून मुक्त होण्यासाठी आपले भजन करित आहोत. (४४)

अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती
मयाभयं दत्तममुष्य देव ।
सम्पाद्यतां तद् भवतः प्रसादो
यथा हि ते दैत्यपतां प्रसादः ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

यदात्थ भगवंस्त्वं नः करवाम प्रियं तव ।
भवतो यद् व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितम् ॥४६॥

अवध्योऽयं ममाप्येष वैरोचनिसुतोऽसुरः ।
प्रहादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ॥४७॥

दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा बाहवो मया ।
सूदितं च बलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ॥४८॥

चन्द्रारोऽस्य भुजाः शिष्टा भविष्यन्त्यजरामराः ।
पार्श्वमुख्यो भवतो नकुतश्चिद्भयोऽसुरः ॥४९॥

इति लब्ध्वाभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसासुरः ।
प्राद्युम्निं रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ॥५०॥

अक्षीहिण्या परिवृतं सुवासःसमलङ्कृतम् ।
सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥५१॥

स्वराजधानीं समलङ्कृतां ध्वजैः
सतोरणैरुक्षितमार्गंचत्वराम् ।
विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्वनै-
रभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ॥५२॥

य एवं कृष्णविजयं शङ्करेण च संयुगम् ।
संस्मरेत् प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात् पराजयः ॥५३॥

हे देवा ! हा वाणासुर माझा परमप्रिय, कृपेला पात्र झालेला सेवक आहे. मी याला अभय दिले आहे. प्रभो ! याचे पणजोवा प्रह्लाद याच्यावर आपली जशी कृपा आहे, तशीच कृपा याच्यावरही असावी. (४५)

श्रीकृष्ण म्हणाले- भगवन ! आपण आम्हांला जे सांगितले, त्याप्रमाणे आपल्याला प्रिय असणारे मी करीन. याच्यासाठी आपण पूर्वी जे ठरवले होते त्याला अनुसरूनच मी याचे हात तोडले आहेत. (४६)

वाणासुर बलीचा पुत्र आहे, म्हणून मी याचा वध करू शकत नाही. कारण मी प्रह्लादाला वर दिला आहे की, "तुझ्या वंशातील कोणाचाही मी वध करणार नाही." (४७)

याचा गर्व नाहीसा करण्यासाठीच मी याचे हात तोडले आहेत. तसेच जी सेना पृथ्वीला भार झाली होती, तिचा मी संहार केला. (४८)

याचे चार हात अजून शिल्लक आहेत. ते अजर व अमर होतील. आपल्या पार्श्वदामध्ये हा प्रमुख असेल. आता याला कोणापासूनही कोणत्याही प्रकारची भीती नाही. (४९)

अशा प्रकारे श्रीकृष्णांकडून अभय मिळाल्यावर वाणासुराने त्यांच्याजवळ येऊन जमिनीवर डोकें टेकवून त्यांना नमस्कार केला आणि आपली कन्या ऊषा हिच्यासह अनिरुद्धाला रथात बसवून भगवंतांकडे घेऊन आला. (५०)

यानंतर श्रीकृष्णांनी महादेवांच्या संमतीने वस्त्रालंकार-विभूषित ऊषा आणि अनिरुद्ध यांना पुढे करून एक अक्षीहिणी सेनेसह द्वारकेकडे प्रस्थान केले. (५१)

इकडे द्वारका ध्वजतोरणांनी सजविली गेली. सडका आणि चौकांमध्ये चंदनमिश्रित पाण्याचा सडा शिंपडला गेला. नगरातील नागरिक, बांधव आणि ब्राह्मण सामोरे आले. त्यावेळी शंख, न्यारे आणि ढोल यांचा तुंबळ आवाज होत होता. अशा प्रकारे भगवान श्रीकृष्णांनी आपल्या राजधानीमध्ये प्रवेश केला. (५२)

परीक्षिता ! जो कोणी श्रीशंकरांच्यावरोवर श्रीकृष्णांचे युद्ध आणि त्यांचा विजय, या कथेचे प्रातःकाळी उठल्यावर स्मरण करतो, त्याचा कधीही पराजय होत नाही. (५३)

अध्याय त्रेसष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽनिरुद्धानयनं नाम त्रिपष्ठितमोऽध्यायः ॥६३॥

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

नृग राजाची कथा

श्रीशुक उवाच

एकदोषवनं राजन् जग्मुर्यदुकुमारकाः।
विहर्तुं साम्बप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः॥१॥

क्रीडित्वा सुचिरं तत्र विचिन्वन्तः पिपासिताः।
जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतम्॥२॥

कृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः।
तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः॥३॥

चर्मजैस्तान्तवैः पार्श्वदध्वा पतितमर्भकाः।
नाशक्नुवन् समुद्धर्तुं कृष्णायाचख्युरुत्सुकाः॥४॥

तत्रागत्यारविन्दाक्षो भगवान् विश्वभावनः।
वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेण स लीलया॥५॥

स उत्तमश्लोककराभिमृष्टो
विहाय सद्यः कृकलासरूपम् ।
सन्तप्तचामीकरचारुवर्णः
स्वर्ग्यद्भुतालङ्कुरणाम्बरस्रक् ॥६॥

पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं
जनेषु विख्यापयितुं मुकुन्दः।
कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपो
देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनम्॥७॥

दशामिमां वा कतमेन कर्मणा
सम्प्रापितोऽस्यतदहंः सुभद्र ।
आत्मानमाख्याहि विवित्सतां नो
यन्मन्यसे नः क्षममत्र वक्तुम् ॥८॥

श्रीशुक उवाच

इति स्म राजा सम्पृष्टः कृष्णेनानन्तमूर्तिना।
माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा॥९॥

श्रीशुक म्हणतात- परीक्षिता ! एके दिवशी सांव, प्रद्युम्न, चारुभानू, गद इत्यादी यदुवंशी राजकुमार फिरण्यासाठी उपवनात गेले. (१)

तेथे पुष्कळ वेळपर्यंत खेळ खेळल्याने त्यांना तहान लागली. तेव्हा ते इकडे तिकडे पाण्याचा शोध घेऊ लागले. त्यांना एका पाणी नसलेल्या विहिरीत एक विचित्र प्राणी दिसला. (२)

तो प्राणी म्हणजे पर्वताच्या आकाराचा एक सरडा होता. त्याला पाहून ते आश्चर्यचकित झाले. त्यांना त्याची दवा येऊन ते त्याला बाहेर काढण्याचा प्रयत्न करू लागले. (३)

परंतु ती मुले जेव्हा त्या विहिरीत पडलेल्या सरड्याला कातडी दोगाने बांधूनही बाहेर काढू शकली नाहीत, तेव्हा कुतूहलाने जाऊन त्यांनी ती गोष्ट श्रीकृष्णांना सांगितली. (४)

जगाचे जीवनदाते कमलनयन भगवान श्रीकृष्ण त्या विहिरीपाशी आले. त्या सरड्याला पाहून आपल्या डोक्या हाताने सहज त्यांनी त्याला बाहेर काढले. (५)

भगवान श्रीकृष्णांच्या करकमलाचा स्पर्श होताच सरड्याचे रूप टाकून तो एका स्वर्गीय देवतेच्या रूपात प्रगट झाला. आता त्याच्या शरीराचा रंग तापलेल्या सोन्याप्रमाणे चमकू लागला होता; आणि त्याच्या शरीरावर अद्भुत वस्त्रे, अलंकार आणि फुलांचे तार दिशू लागले होते. (६)

या दिव्य पुरुषाला सरड्याची यांनी का प्राप्त झाली, हे जरी श्रीकृष्णांना माहीत होते, तरीसुद्धा ते कारण सर्वसाधारण माणसांना माहीत व्हावे म्हणून त्यांनी त्याला विचारले, "हे महाभागा ! तू अत्यंत रूपवान आहेस. कोण तू ? खात्रीने तू कोणीतरी श्रेष्ठ देव असावास, असेच मला वाटते. (७)

हे कल्याणमूर्ते ! कोणत्या कर्मांमुळे तुला या योनीमध्ये यावे लागले ? तुझी अशी दशा होणे योग्य नव्हते. आम्ही तुझा वृत्तांत जाणू इच्छितो, तो आम्हांला सांगणे तुला योग्य वाटत असेल, तर सांग. (८)

श्रीशुक म्हणतात- जेव्हा अनंतमूर्ती श्रीकृष्णांनी राजाला असे विचारले, तेव्हा त्याने आपला सूर्यासारखा तेजस्वी मुकुट भगवंतांच्या चरणांवर टाकून त्यांना प्रणाम करून म्हटले. (९)

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयः प्रभो ।
दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशम् ॥१०॥

किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः ।
कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येऽथापि तवाज्ञया ॥११॥

यावत्यः सिकता भूमेर्यावत्यो दिवि तारकाः ।
यावत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददां स्म गाः ॥१२॥

पयस्विनीस्तरुणीः शीलरूप-
गुणोपपन्नाः कपिला हेमशृङ्गीः ।
न्यायार्जिता रूप्यखुराः सवत्सा
दुकूलमालाभरणा ददावहम् ॥१३॥

स्वलङ्कृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्यः
सीदत्कुटुम्बेभ्य ऋतव्रतेभ्यः ।
तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यः
प्रादां युवभ्यो द्विजपुङ्गवेभ्यः ॥१४॥

गोभूहिरण्यायतनाश्चहस्तिनः
कन्याः सदासीस्तिलरूप्यशय्याः ।
त्रासांसि रत्नानि परिच्छदान् रथा-
निष्टं च यज्ञेशरितं च पूर्तम् ॥१५॥

कस्यचिद् द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्धम गोधने ।
सम्पृक्ताविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये ॥१६॥

नां नीयमानां तत्स्वामी दृष्ट्वावाच ममेति तम् ।
ममेति प्रतिग्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति ॥१७॥

नृग म्हणाला - प्रभो ! मी इक्ष्वाकूचा पुत्र नृग नावाचा राजा आहे. जर एखाद्याने आपल्यासमोर दानशूर पुरुषांचा उल्लेख केला असेल, तर त्यावेळी माझे नावही आपल्या कानांवर आले असेल. (१०)

हे प्रभो ! आपण सर्व प्राण्यांच्या अंतःकरणाचे साक्षी आहात. काळाचा पडदा आपल्या अखंड ज्ञानामध्ये बाधा आणू शकत नाही. म्हणून आपल्याला अज्ञात असे काय असणार आहे ? असे असूनही 'आपली आज्ञा' म्हणून मी सांगतो. (११)

हे भगवन ! पृथ्वीवर जेवढे धुळीचे कण आहेत, आकाशात जितके तारे आहेत आणि पावसाळ्यात पाण्याच्या जेवढ्या धारा पडतात, तितक्या गायी मी दान केल्या होत्या. (१२)

त्या गाई दुधाळ, तरुण, साध्या, सुंदर, सुलक्षणी आणि कपिला होत्या. न्यायार्जित धनाने मी त्या प्राप्त केल्या होत्या. सर्वांना वासरे होती. त्यांची शिंगे सोन्याने मढविलेली होती आणि खूर चांदीने, रेशमी वस्त्रे, हार आणि दागिन्यांनी त्यांना सजविले होते. अशा गायी मी दान दिल्या होत्या. (१३)

जे श्रेष्ठ ब्राह्मणकुमार सद्गुणी, शीलसंपन्न, कुटुंबपोषणास असमर्थ, सत्यशील, तपस्वी, वेदपाठी, शिष्यांना विद्यादान करणारे, चारित्र्यसंपन्न आणि तरुण होते, त्यांना मी वस्त्रे, अलंकार घेऊन गाईचे दान करीत असे. (१४)

अशा प्रकारे मी पुष्कळशा गायी, जमीन, सोने, घरे, घोडे, हत्ती, दासींसहित कन्या, तिलांचे पर्वत, चांदी, अंधरुणे, वस्त्रे, रत्ने, गृहसामग्री आणि रथ इत्यादींचे दान केले. अनेक यज्ञ केले आणि पुष्कळशा विहिरी, तलाव इत्यादी बांधले. (१५)

एके दिवशी एका तपस्वी ब्राह्मणाची एक चुकलेली गाय माझ्या गावीमध्ये घेऊन मिसळली. मला याची कल्पना नव्हती. मी नकळत ती गाय दुसऱ्या एका ब्राह्मणाला दान दिली. (१६)

जेव्हा ती गाय तो ब्राह्मण घेऊन चालला, तेव्हा त्या गाईचा मूळ मालक त्याला म्हणाला, "ही गाय माझी आहे." दान घेणारा ब्राह्मण म्हणाला, "ही माझी आहे. कारण नृग राजाने मला ही दान दिली आहे." (१७)

विप्रीं विवदमानां मामूचतुः स्वार्थसाधकौ ।
भवान् दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभवद् भ्रमः ॥१८॥

अनुनीतावुर्भां विप्रीं धर्मकृच्छ्रगतेन वै ।
गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीयताम् ॥१९॥

भवन्तावनुगृह्णीतां किङ्करस्याविजानतः ।
समुद्धरत मां कृच्छ्रात् पतन्तं निस्येऽशुची ॥२०॥

नाहं प्रतीच्छे वै राजत्रित्युक्त्वा स्वाम्यपाक्रमत् ।
नान्यद् गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरो ययी ॥२१॥

एतस्मिन्नन्तरे याम्यैर्दूर्तनीतो यमक्षयम् ।
यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते ॥२२॥

पूर्वं त्वमशुभं भुङ्क्ते उताहो नृपते शुभम् ।
नान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वतः ॥२३॥

पूर्वं देवाशुभं भुञ्ज इति प्राह पतेति सः ।
तावदद्राक्षमात्मानं कृकलासं पतन् प्रभो ॥२४॥

ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केशव ।
स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्सन्दर्शनार्थिनः ॥२५॥

स त्वं कथं मम विभोऽक्षिपथः परात्मा
योगेश्वरः श्रुतिदृशामलहृद्विभाव्यः ।
साक्षादधोक्षज उरुव्यसनान्धबुद्धेः
स्यान्मेऽनुदृश्य इह यस्य भवापवर्गः ॥२६॥

ते दोषे ब्राह्मण आपापसात भांडण करीत आपलेच म्हणणे खरे आहे, हे पटविण्यासाठी माझ्याकडे आले. एकजण म्हणाला, "ही गाय आपण मला दिली आहे;" व दुसरा म्हणाला, "असे असेल, तर तू माझ्या गाईची चोरी केली आहेस." ते ऐकून माझे चित्त गोंधळून गेले. (१८)

मी धर्मसंकटात सापडलो आणि त्या दोघांना अत्यंत नम्रतेने न्हणालो की, "हिच्या बदल्यात मी आपणास एक लक्ष उत्तम गाई देईन. आपण ही गाय मला परत द्या. (१९)

मी आपला सेवक आहे. नकळतपणे माझ्या हातून हा अपराध घडला आहे. आपण माझ्यावर कृपा करा आणि मला अमंगळ नरकात जाऊन पडण्याच्या संकटातून वाचवा." (२०)

"राजन ! मी हिच्या बदल्यात काहीही घेणार नाही." असे म्हणून गाईचा मूळ मालक निघून गेला. "तू हिच्या बदल्यात एक लक्षच काय, दहा हजार आणखी गाई दिल्यास तरीसुद्धा मला नकोत," असे म्हणून दुसरा ब्राह्मणसुद्धा निघून गेला. (२१)

देवाधिदेव जगदीश्वरा ! आयुष्य संपल्यावर यमराजाच्या दूतांनी मला यमपुरीला नेले. तेथे यमराजाने मला विचारले. (२२)

राजा ! तू अगोदर आपल्या पापाचे फळ भोगू इच्छितोस की पुण्याचे ? तू केलेले दान आणि धर्म याचे फळ म्हणून तुला असा तेजस्वी लोक प्राप्त होणार आहे की, ज्याला तोड नाही. (२३)

प्रभो ! तेव्हा मी यमराजाला म्हणालो, "देवा ! मी अगोदर पापाचे फळ भोगू इच्छितो." आणि त्याचक्षणी यमराज म्हणाला, 'पड जा.' त्याने असे म्हणताच मी तेथून खाली पडत असतानाच पाहिले की, आपण सरडा झालो आहे. (२४)

हे प्रभो ! मी ब्राह्मणांचा सेवक, दानशूर आणि आपला भक्त होतो. आपले दर्शन व्हावे, अशी माझी उत्कट इच्छा होती. आपल्या कृपेनेच माझी पूर्वजन्माची आठवण अजून नाहीशी झाली नाही. (२५)

भगवन ! आपण परमात्मा आहात. शुद्ध अंतःकरणाने योगेश्वर उपनिषदांच्या दृष्टीने स्वतःच्या हृदयात आपले ध्यान करीत असतात. हे इंद्रियातीत परमात्मन ! सरडा होण्याच्या मोठ्या दुःखामुळे मी विवेकहीन झालो असतानाही आपण साक्षात माझ्या दृष्टीसमोर कसे आलात ? बेव्हा प्रपंचातून सुटण्याची वेळ येते, तेव्हाच आपले दर्शन होते. (२६)

(२६)

देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम ।
नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्यय ॥२७॥

अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो ।
यत्र कापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदम् ॥२८॥

नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।
कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः ॥२९॥

इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमीलिना ।
अनुजातो विमानाग्र्यमारुहत् पश्यतां नृणाम् ॥३०॥

कृष्णः परिजनं प्राह भगवान् देवकीमुतः ।
ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षयन् ॥३१॥

दुर्जरं वत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेर्मनागपि ।
तेजीयसोऽपि किमुत राजामीश्वरमानिनाम् ॥३२॥

नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ।
ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिभुवि ॥३३॥

हिनस्ति विषमत्तारं बह्विरद्भिः प्रशाम्यति ।
कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ॥३४॥

ब्रह्मस्वं दुरुजातं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुषम् ।
प्रसहा तु बलाद् भुक्तं दश पूर्वान् दशापरान् ॥३५॥

राजानो राजलक्ष्म्यान्धा नात्मपातं विचक्षते ।
निरयं येऽभिमन्यन्ते ब्रह्मस्वं साधु बालिशाः ॥३६॥

गृह्णन्ति यावतः पांसून् क्रन्दतामश्रुबिन्दवः ।
विप्राणां हतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुम्बिनाम् ॥३७॥

हे देवदेवा ! हे पुरुषोत्तमा ! गोविंदा ! हे अविनाशी
अच्युता ! पवित्रकीर्ते ! हे नारायणा ! हे हृषीकेशा ! हे प्रभो !
मी आता देवलोकी चाललो. आपण मला अनुमती द्यावी.
हे श्रीकृष्णा ! मी कांठेही असलो, तरी माझे चित्त नेहमी
आपल्या चरणकमलांवर स्थिर असावे. (२७-२८)

सर्व विश्वरूप, अनन्तशक्ती, ब्रह्मस्वरूप अशा
आपणांस मी नमस्कार करित आहे. हे वासुदेवा ! श्रीकृष्णा !
योगेश्वरा ! मी आपणांस नमस्कार करित आहे. (२९)

असे म्हणून नृगाने भगवंतांना प्रदक्षिणा घातली
आणि आपल्या मुगुटाने त्यांच्या चरणांना स्पर्श करून
नमस्कार केला. नंतर त्यांची आज्ञा घेऊन सर्वजण पाहात
असतानाच तो श्रेष्ठ विमानात बसला. (३०)

ब्राह्मणांना देव मानणारे, धर्माचा आधार असलेले
देवकीमंदन भगवान् श्रीकृष्ण क्षत्रियांना उपदेश करण्यासाठी
म्हणून तेथे उपस्थित असलेल्यांना म्हणाले. (३१)

“जे लोक अग्नीसारखे तेजस्वी असतात, तेसुद्धा
ब्राह्मणांचे अल्पसेसुद्धा धन हिरावून घेऊन पचवू शकत
नाहीत. तर मग स्वतःला लोकांचे स्वामी समजणारे राजे
कसे पचवू शकतील ? (३२)

मी हालाहल विषाला विष मानीत नाही. कारण
त्याच्यावर उपाय आहे. पण ब्राह्मणांचे धनच महान विष
आहे. ते पचविण्याचा पृथ्वीवर कोणताही उपाय नाही. (३३)

विष केवळ खाणाऱ्यांचेच प्राण घेते. आग पाण्याने
विझविली जाऊ शकते. परंतु ब्राह्मणांच्या धनरूप अग्नीपासून
जी आग उत्पन्न होते, ती सर्व कुळाला मुळापासून जाळून
टाकते. (३४)

जर ब्राह्मणांच्या पूर्ण समतीशिवाय त्यांचे धन उपभोगले,
तर ते तीन पिढ्यांना नष्ट करते आणि जर बळजबरीने त्याचा
उपभोग घेतला, तर त्यामुळे भोगणाऱ्यांच्या पूर्वजांच्या दहा
पिढ्या आणि भविष्यातीलसुद्धा दहा पिढ्या नष्ट होतात. (३५)

जे मूर्ख राजे आपल्या राजलक्ष्मीमुळे आंधळे बनून
ब्राह्मणांचे धन हिरावून घेऊ इच्छितात, ते मर्यात जाण्याचीच
इच्छा करतात. स्वतःला अधःपतनाच्या किती खोल खड्ड्यात
पडावे लागेल, हे ते पाहात नाहीत. (३६)

न्या उदारहृदय, कुटुंबवत्सल ब्राह्मणांच्या उदरनिर्वाहाचे
साधन हिरावून घेतले जाते, त्यांच्या रडण्याने पडणाऱ्या
त्यांच्या अश्रूंच्या थेंबांनी जमिनीवरील जितके धूलिकण

राजानो राजकुल्याश्च तावतोऽब्दात्रिरडकुशाः ।
कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते ब्रह्मदायापहारिणः ॥३८॥

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच्च यः ।
षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥३९॥

न मे ब्रह्मधनं भूयाद् यद् गृध्राल्पायुषो नराः ।
पराजिताश्च्युता राज्याद् भवन्त्युद्वेजिनोऽहयः ॥४०॥

विप्रं कृतागसमपि नैव द्रुहात मामकाः ।
घ्नन्तं बहु शपन्तं वा नमस्कुरुत नित्यशः ॥४१॥

यथाहं प्रणमे विप्राननुकालं समाहितः ।
तथा नमत यूयं च योऽन्यथा मे स दण्डभाक् ॥४२॥

ब्राह्मणार्थो ह्यपहतो हतारं पातयत्यधः ।
अजानन्तमपि ह्योनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥४३॥

एवं विश्राव्य भगवान् मुकुन्दो द्वारकाकसः ।
पावनः सर्वलोकानां विवेश निजमन्दिरम् ॥४४॥

भिजतात, तितकी वर्षेपर्यंत ब्राह्मणांचे धन हिरावून घेणाऱ्या उच्छृंखल राजांना आणि त्यांच्या वंशजांना कुंभीपाक नरकांमध्ये दुःख भोगावे लागते. (३७-३८)

जो माणूस आपण किंवा दुसऱ्यांनी ब्राह्मणांना दिलेली वृत्ती हिरावून घेतो, तो साठ हजार वर्षे विष्टेतील किडा होतो. (३९)

म्हणून मला वाटते की, ब्राह्मणांचे धन नजरचुकीनेसुद्धा माडवा खजिन्यात येऊ नये. कारण जे लोक ब्राह्मणांच्या घनाची इच्छा करतात, ते या जन्मामध्ये अल्पायुषी, शत्रूंकडून पराभूत आणि राज्यभ्रष्ट होऊन जातात. तसेच मृत्यूनंतरसुद्धा दुसऱ्यांना त्रास देणारे सापच होतात. (४०)

म्हणून माडव्या आप्तानी ! ब्राह्मणांनी जरी अपराध केला तरीसुद्धा त्यांचा द्वेष करू नका. त्यांनी जरी मारले किंवा पुष्कळसे शिव्याशाप दिले, तरी तुम्ही त्यांना नेहमी नमस्कारच करा. (४१)

मी जसा सावध राहून वेळोवेळी ब्राह्मणांना नमस्कार करतो, त्याचप्रमाणे तुम्हीही करा. जे असे करणार नाहीत, त्यांना मी शिक्षा करीन. (४२)

नकळतही ब्राह्मणांचे हिरावून घेतलेले धन हिरावून घेणाऱ्याचा अधःपात करते. जसे ब्राह्मणांच्या गायीने राजा नृगाला सरडा केले. (४३)

सर्व लोकांना पवित्र करणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णांनी द्वारकावासिंध्यांना अशाप्रकारे उपदेश करून ते आपल्या महालात निघून गेले. (४४)

अध्याय चौमष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नृगोपाख्यानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

श्रीवलरामांचे व्रजाकडे जाणे

श्रीशुक उवाच

बलभद्रः कुरुश्रेष्ठ भगवान् रथमास्थितः ।
सुहृद्दृक्षुरुत्कण्ठः प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥१॥

परिष्वक्तशिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च ।
रामोऽभिवाद्य पितरावाशीर्भिरभिनन्दितः ॥२॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! भगवान् बलरामांना व्रजातील स्वजनांना भेटण्याची अत्यंत उत्कंठा लागली. म्हणून ते रथावर स्वार होऊन नंदगोकुळात गेले. (१)

इकडे व्रजवासी गोप आणि गोपीसुद्धा त्यांना भेटण्यासाठी पुष्कळ दिवसांपासून उत्सुक होत्या. ते आल्याचे पाहून सर्वांनी त्यांना आलिंगन दिले. बलरामांनी माता-पित्यांना नमस्कार केला. त्यांनीसुद्धा त्यांना आशीर्वाद देऊन त्यांचे स्वागत केले. (२)

चिरं नः पाहि दाशाहं सानुजो जगदीश्वरः ।
इत्यारोप्याङ्गमालिङ्ग्य नेत्रैः सिषिचतुर्जलैः ॥३॥

गोपवृद्धांशु विधिवद् यविष्टैरभिवन्दितः ।
यथावयो यथासख्यं यथासम्बन्धमात्मनः ॥४॥

समुपेत्याथ गोपालान् हास्यहस्तग्रहादिभिः ।
विश्रान्तं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्युपागताः ॥५॥

पृष्ठाशानामयं स्वेषु प्रेमगद्गदया गिरा ।
कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलराधसः ॥६॥

कच्चित्रो बान्धवा राम सर्वे कुशलमासते ।
कच्चित् स्मरथ नो राम यूयं दारमुतान्विताः ॥७॥

दिष्ट्या कंसो हतः पापो दिष्ट्या मुक्ताः सुहजनाः ।
निहत्य निजित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्ग समाश्रिताः ॥८॥

गोप्यो हसन्त्यः पप्रच्छु रामसन्दर्शनादृताः ।
कच्चिदास्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ॥९॥

कच्चित् स्मरति वा बन्धून् पितरं मातरं च सः ।
अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सकृदप्यागमिष्यति ।
अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुमेवां महाभुजः ॥१०॥

मातरं पितरं भ्रातृन् पतीन् पुत्रान् स्वसूरपि ।
चदर्थे जहिम दाशाहं दुस्वयजान् स्वजनान् प्रभो ॥११॥

ना नः सद्यः परित्यज्य गतः संछिन्नसौहृदः ।
कथं नु तादृशं स्त्रीभिनं श्रद्धीयेत भाषितम् ॥१२॥

“बलरामा ! जगदीश्वर असा तू धाकटा भाऊ श्रीकृष्णासह नेहमी आमचे रक्षण करीत राहा.” असे म्हणून त्यांनी त्यांना मांडीवर घेऊन आलिंगन देऊन आपल्या प्रेमाश्रूनी भिजविले. (३)

यानंतर ज्येष्ठ गोपांना बलरामांनी आणि कनिष्ठ गोपांनी बलरामांना नमस्कार केला. ते आपले वय, मैत्री आणि संबंधानुसार सर्वांना भेटले. (४)

नंतर गोपालांच्याजवळ जाऊन कोणाशी हस्तांदोलन केले, तर कोणाला खूप हसविले. यानंतर जेव्हा बलराम विश्रान्तीनंतर निवांत बसले, तेव्हा सर्व गोपाल त्यांच्याजवळ आले. त्यांनी कमलनयन श्रीकृष्णांसाठी सर्व विषयांचा त्याग केला होता. बलरामांनी जेव्हा त्यांच्यासंबंधी आणि त्यांच्या घरच्यांच्यासंबंधी विचारपूस केली, तेव्हा त्यांनी प्रेमाने सद्वादित झालेल्या बाणीने त्यांना विचारले. (५-६)

“बलरामा ! आमचे सर्व बांधव खुशाल आहेत ना ? आता तुम्ही वायकामुलांबरोबर राहात असता. तर आमची तुम्हांला कधी आठवण येते का ? (७)

पापी कंसाला आपण मारले आणि आपल्या आप्तेष्टांना भोक्त्या संकटातून वाचविले, हे चांगले झाले. आपण आणखीही पुष्कळ शत्रूंना मारलेत किंवा जिंकलेत आणि अत्यंत सुरक्षित ठिकाणी जाऊन राहात आहात. हेही उत्तम झाले.” (८)

बलरामांच्या दर्यांमने खूप झालेल्या गोपींनी हसून विचारले, “बलरामा ! शहरी स्त्रियांचे प्राणवल्लभ श्रीकृष्ण खुशाल आहेत ना ? (९)

आपल्या बांधवांची, माता-पित्यांची त्यांना कधी आठवण येते का ? आपल्या आईला भेटण्यासाठी ते एकदा तरी येणार काय ? पराक्रमी श्रीकृष्णांना कधी आम्ही केलेल्या सेवेची आठवण येते का ? (१०)

आपल्या माणसांना सोडणे किती कठीण असते ! तरीसुद्धा आम्ही त्यांच्यासाठी आमचे आई-वडील, भाऊ, पति-पुत्र, बहिणी यांनासुद्धा सोडून दिले. परंतु, हे प्रभो ! त्यांनी अगदी सहजपणे आमचे प्रेमाचे बंधन तोडून आम्हांला सोडून ते निघून गेले. त्यांच्या त्या गोड गोड बोलण्यावर आम्ही भावड्या स्त्रिया विश्वास कसा करे ठेवणार नाही ?” (११-१२)

कथं नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो

वचः कृतघ्नस्य बुधाः पुरस्त्रियः ।

गृह्णन्ति वै चित्रकथस्य सुन्दर-

स्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः ॥१३॥

किं नस्तत्कथया गोप्यः कथाः कथयतापराः ।

यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव नः ॥१४॥

इति प्रहसितं शीरेर्जल्पितं चारु वीक्षितम् ।

गतिं प्रेमपरिष्वङ्गं स्मरन्त्यो रुरुदुः स्त्रियः ॥१५॥

सङ्कर्षणस्ताः कृष्णस्य सन्देशैर्हृदयङ्गमैः ।

सान्त्वयामास भगवान् नानानुनयकोविदः ॥१६॥

द्वी मार्सी तत्र चावात्सीन्मधुं माधवमेव च ।

रामः क्षपासु भगवान् गोपीनां रतिमावहन् ॥१७॥

पूर्णचन्द्रकलामृष्टे कौमुदीगन्धवायुना ।

यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृतः ॥१८॥

वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षकोटरात् ।

पतन्ती तद् वनं सर्वं स्वगन्धेनाध्यवासयत् ॥१९॥

तं गन्धं मधुधाराया वायुनोपहतं बलः ।

आघ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः समं पर्षी ॥२०॥

उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः ।

वनेषु व्यचरत् क्षीवो मदविह्वललोचनः ॥२१॥

स्रग्ध्येककुण्डलो मत्तो वैजयन्त्या च मालया ।

विभ्रत् स्मितमुखाम्भोजं स्वेदप्रालेयभूषितम् ॥२२॥

एक गोपी म्हणाली, "आम्ही तर अडाणीच. आमचे जाऊ दे. परंतु शहरातील चतुर स्त्रिया चंचल आणि कृतघ्न श्रीकृष्णांच्या बोलण्याला कशा बरे फसतील ?" त्यावर दुसरी गोपी म्हणाली, "अग ! का नाही फसणार ! ते गोड गोड बोलण्यात मोठे पटाईत आहेत ना ! शिवाय त्यांचे ते सुंदर स्मितहास्ययुक्त पाहाणे, यामुळे शहरातील त्या स्त्रियासुद्धा प्रेमावेगाने स्वतःला विसरून व्याकूळ होत असतील आणि त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवत असतीलच." (१३)

दुसरी गोपी म्हणाली, "गोपीनो ! त्यांच्याबद्दल कशाला बोलता ? दुसरा एखादा विषय काढा. जर त्या निर्दयाचा वेळ आमच्याखेरीज जात असेल, तर आमचाही वेळ त्यांच्यासारखाच का जाऊ नये ?" (१४)

गोपी आता भगवान श्रीकृष्णांचे हसत बोलणे, सुंदर पाहाणे, चालणे, प्रेमालिंगन इत्यादी गोष्टी आठवून रडू लागल्या. (१५)

भिरनिराळ्या प्रकारे समजूत घालण्यात निपुण असलेल्या भगवान बलरामांनी श्रीकृष्णांचे हृदयस्पर्शी संदेश सांगून गोपींचे सांत्वन केले. (१६)

रात्रीच्या वेळी गोपींबरोबर राहून त्यांचे प्रेम वृद्धिंगत करीत भगवान रामांनी चैत्र आणि चैराग्र असे दोन महिने तेथेच घालविले. (१७)

त्यावेळी कमलपुण्यांचा सुगंध घेऊन मंद वारा वाहात असे. पूर्ण चंद्राचे चांदणे यमुनेच्या काठावरील उपवन शुभ्र करीत असे. आणि भगवान बलराम गोपींसह तेथेच विहार करीत असत. (१८)

वरुणदेवाने आपली कन्या वारुणीदेवीला तेथे पाठविले होते. ती एका झाडाच्या खोडातून वाहात काहेर पडून आपल्या सुगंधाने सगळे वन सुगंधित करी. (१९)

मधुधारेचा तो सुगंध वायूने बलरामांना भेट म्हणून दिला. त्यांच्या सुगंधाने आकृष्ट होऊन बलराम गोपींना घेऊन तेथे पोहोचले आणि त्यांच्यासह त्यांनी ती प्राशन केली. (२०)

गोपी त्यावेळी बलरामांच्या चारही वाजूनी राहून त्यांच्या चरित्राचे गायन करीत होत्या आणि ते धुंद होऊन वनामध्ये विहार करीत होते. आनंदाने त्यांचे डोळे मादक दिसत होते. (२१)

गळ्यामध्ये फुलांचा हार व वैजयंतीमाला होती. त्यांच्या एका कानात कुंडल झळकत होते. मुखकमलावर स्मित होते. त्यावर आलेले घामाचे विंदू दवविंदूसारखे दिसत होते. (२२)

स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः ।
निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः ।
अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्ष ह ॥२३॥

पापे त्वं मामवज्ञाय यत्रायासि मयाऽऽहुता ।
नेष्ये त्यां लाङ्गलाग्रेण शतधा कामचारिणीम् ॥२४॥

एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् ।
उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ॥२५॥

राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् ।
यस्यैकांशेन विधृता जगती जगतः पते ॥२६॥

परं भावं भगवतो भगवान् मामजानतीम् ।
मांक्तुमर्हसि विश्वात्मन् प्रपत्रां भक्तवत्सल ॥२७॥

ततो व्यमुञ्चद् यमुनां याचितो भगवान् बलः ।
विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् ॥२८॥

कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णायासिताम्बरे ।
भूषणानि महाहाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजम् ॥२९॥

वसित्वा वाससी नीले मालामामुच्य काञ्चनीम् ।
रेजे स्वलङ्कृतो लिप्तो माहेन्द्र इव धारणः ॥३०॥

अद्यापि दृश्यते राजन् यमुनाऽऽकृष्टवर्त्मना ।
बलस्थानन्तवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥३१॥

एवं सर्वां निशा याता एकेव रमतो व्रजे ।
रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोषिताम् ॥३२॥

जलक्रीडा करण्यासाठी सर्वशक्तिमान बलरामांनी यमुना नदीला बोलावले. हे यात्रेळी वारुणीच्या नशेत आहेत असे पाहून यमुना नदी आली नाही. तेव्हा तिने आपले म्हणणे मानले नाही म्हणून बलरामांनी क्रोधाने आपल्या नांगराच्या टोकाने तिला खेचून घेतले. (२३)

“हे पापिणी ! मी बोलावूनसुद्धा तू माझा अपमान करून इकडे आली नाहीस. आता मी नांगराच्या टोकाने स्वतःच्या मनाप्रमाणे वागणाऱ्या तुझे शेकडो तुकडे करतो.” (२४)

राजा ! बलरामांनी जेव्हा यमुनेला असे फटकारले, तेव्हा आश्चर्यचकित आणि भयभीत होऊन बलरामांच्या चरणांवर तिने लोटगण घातले आणि ती त्यांची प्रार्थना करू लागली. (२५)

“हे रामा ! हे रामा ! हे महाबाहो ! हे जगत्पते ! ज्यांचा अंश असलेला शेष हे सर्व जग धारण करतो, त्या आपला पराक्रम माझ्या लक्षात आला नाही. (२६)

हे सर्वस्वरूप भक्तवत्सल भगवन ! आपण परम ऐश्वर्यशाली आहात. आपले खरे स्वरूप न जाणव्याकारणानेच माझ्याकडून हा अपराध घडला. मी आपल्याला शरण आले आहे. मला सोडून द्यावे. (२७)

त्या प्रार्थनेचा स्वीकार करून भगवान बलरामांनी तिला सोडून दिले. नंतर गजराज जसा हत्तिणींबरोबर क्रीडा करतो, त्याप्रमाणे ते गोपींबरोबर जलक्रीडा करू लागले. (२८)

यथेष्ट विहार करून जेव्हा ते यमुना नदीच्या बाहेर आले, तेव्हा लक्ष्मीने त्यांना निळी वस्त्रे, बहुमोल अलंकार आणि सोन्याचा सुंदर हार दिला. (२९)

बलरामांनी निळी वस्त्रे परिधान केली आणि सोन्याचा हार गळ्यात घातला. अंगाला चंदन लावून व सुंदर अलंकारांनी विभूषित होऊन ते ऐरावतासारखे शोभू लागले. (३०)

परीक्षिता ! अजूनही बलरामांनी ओढून आणलेल्या मार्गानेच यमुना नदी वाहात आहे. त्यामुळे जणू अनंतशक्ती भगवान बलरामांच्या वशाचे ती गायन करीत आहे, असे वाटते. (३१)

व्रजवासी गोपींच्या माधुर्याने बलरामांचे चित्त अशा प्रकारे मुग्ध झाले होते की, व्रजात विहार करताना पुष्कळ रात्री एकच रात्र असल्यासारख्या त्यांना वाटल्या. (३२)

अध्याय पामष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः

पौंड्रक आणि काशिराजाचा उद्धार

श्रीशुक उवाच

नन्दव्रजं गते रामे करुषाधिपतिर्नृप ।
वासुदेवोऽहमित्यजो दूतं कृष्णाय प्राहिणोत् ॥१॥

त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः ।
इति प्रस्तोभितो बालैर्मन आत्मानमच्युतम् ॥२॥

दूतं च प्राहिणोन्मन्दः कृष्णायव्यक्तवर्त्मने ।
द्वारकायां यथा बालो नृपो बालकृतोऽबुधः ॥३॥

दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामास्थितं प्रभुम् ।
कृष्णं कमलपत्राक्षं राजसन्देशमब्रवीत् ॥४॥

वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः ।
भूतानामनुकम्पार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज ॥५॥

यानि त्वमस्मत्त्रिह्वानि मौढ्याद् विभर्षि सात्वत ।
त्यक्त्वहि मां त्वं शरणं नो चेद् देहि ममाहवम् ॥६॥

श्रीशुक उवाच

कत्थनं तदुपाकर्ण्य पौण्ड्रकस्याल्पमेधसः ।
उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ॥७॥

उवाच दूतं भगवान् परिहासकथामनु ।
उत्सक्ष्ये मूढ चिह्नानि यैस्त्वमेवं विकत्थसे ॥८॥

मुखं तदपिधायाज्ञ कङ्कगृध्रवटैर्वृतः ।
शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनाम् ॥९॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! बलराम जेव्हा नंदबाबांच्या ब्रजामध्ये गेले होते, तेव्हा इकडे करुष देशाचा अज्ञानी राजा पौंड्रक याने श्रीकृष्णांकडे एक दूत पाठवून असे कळविले की, "भगवान वासुदेव मी आहे." (१)

मूर्ख लोक त्याला चिधावणी देत होते की, "आपणच भगवान वासुदेव आहात आणि जगाचे रक्षण करण्यासाठी पृथ्वीवर अवतीर्ण झाला आहात." त्यामुळे तो मूर्ख स्वतःलाच भगवान समजू लागला. (२)

लहान मुले खेळताना ज्याप्रमाणे एखाद्या मुलाला राजा करतात आणि तो राजाप्रमाणे त्यांच्याशी वागू लागतो. त्याप्रमाणे मंदबुद्धी अज्ञानी पौंड्रकाने, अचित्यस्वरूप भगवान श्रीकृष्णांकडे द्वारकेला आपला दूत पाठविला. (३)

पौंड्रकाचा दूत द्वारकेला आला आणि राजसभेत बसलेल्या कमलनयन भगवान श्रीकृष्णांना त्याने राजाचा निरोप सांगितला. (४)

"मीच एकमात्र वासुदेव आहे. दुसरा कोणी नाही. प्राण्यांवर कृपा करण्यासाठी मीच अवतार धारण केला आहे. तू आपले वासुदेव असे खोटेच नाव घेतले आहेस. ते आता टाकून दे. (५)

हे यादवा ! तू मूर्खपणाने माझी चिह्ने धारण केली आहेस. ती टाकून मला शरण ये. नाहीतर माझ्याशी युद्ध कर." (६)

श्रीशुक म्हणतात - मंदबुद्धी पौंड्रकाची ही बडबड ऐकून उग्रसेन इत्यादी सभासद जोरजोराने हसू लागले. (७)

त्या लोकांचे हसणे संपल्यावर भगवान श्रीकृष्ण दूताला म्हणाले - "तू आपल्या राजाला सांग की, "ओ मूर्खा ! मी माझी चक्र इत्यादी चिह्ने तुझ्यावर व ज्या साक्षीदारांच्या चिधावणीवरून तू ही बडबड करीत आहेस. त्यांच्यावरही सोडोन. त्यावेळी हे मूर्खा ! तू आपले तोंड लपवून घार, गिधाड, होला इत्यादी मांसभक्षण करणाऱ्या पक्ष्यांच्या गराड्यात पडून राहाशील आणि कुत्र्यांना शरण जाशील." (८-९)

इति दूतस्तदाक्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् ।
कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह ॥१०॥

पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः ।
अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निशक्राम पुराद् द्रुतम् ॥११॥

तस्य काशिपतिर्मित्रं पाण्डिग्राहोऽन्वयानृप ।
अक्षौहिणीभिस्तिमृभिरपश्यत् पौण्ड्रकं हरिः ॥१२॥

शङ्खार्यसिगदाशाङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितम् ।
विभ्राणं कौस्तुभमणिं वनमालाविभूषितम् ॥१३॥

कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजम् ।
अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥१४॥

दुष्टा तमात्मनस्तुल्यवेषं कृत्रिममास्थितम् ।
यथा नटं रङ्गगतं विजहास भृशं हरिः ॥१५॥

शूलैर्गदाभिः परिधैः शक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः ।
असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिम् ॥१६॥

कृष्णस्तु तत्पौण्ड्रककाशिराजयो-
र्वलं गजस्यन्दनवाजिपत्तिमत् ।
गदासिचक्रेषुभिरार्दयद् भृशं
यथा युगान्ते हुतभुक् पृथक् प्रजाः ॥१७॥

आयोधनं तद्रथवाजिकुञ्जर-
द्विपत्खरोष्ट्रैररिणावखण्डितैः ।
वभौ चितं मोदवहं मनस्विना-
माक्रीडनं भूतपतेरिवोल्बणम् ॥१८॥

अथाह पौण्ड्रकं शीरिभोभोः पौण्ड्रक यद् भवान् ।
दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते ॥१९॥

दूताने भगवंतांचा हा तिरस्कारयुक्त निरोप पौंड्रकाला जसाच्या तसा सांगितला. इकडे श्रीकृष्णांनीसुद्धा रथावर स्वार होऊन काशीवर चढाई केली. (कारण तो राजा त्यावेळी मित्र असलेल्या काशिराजाजवळ राहात होता.) (१०)

भगवान श्रीकृष्णांनी आक्रमण केल्याची बातमी ऐकून महारथी पौंड्रकसुद्धा दोन अक्षौहिणी सेनेसह तावडतोव नगराच्या बाहेर आला. (११)

काशीचा राजा पौंड्रकाचा मित्र होता. म्हणून तो सुद्धा त्याला साहाय्य करण्यासाठी तीन अक्षौहिणी सेनेसह त्याच्या पाठोपाठ आला. परीक्षिता ! त्यावेळी श्रीकृष्णांनी पौंड्रकाला पाहिले. (१२)

पौंड्रकानेसुद्धा शंख, चक्र, तलवार, गदा, शार्ङ्गधनुय्य आणि श्रीवत्सचिह्न इत्यादी धारण केले होते. त्याच्या छातीवर कौस्तुभमणी आणि गळ्यात वनमालासुद्धा होती. (१३)

त्याने रेशमी पीतांबर परिधान केले होते आणि रथाच्या ध्वजावर गरुडचिह्नसुद्धा लावून ठेवले होते. त्याच्या मस्तकावर मौल्यवान मुगुट होता आणि कानांमध्ये मकराकृती कुंडले झगमगत होती. (१४)

जशी एखाद्या नटाने रंगमंचावर वेषभूषा करवी, तशी आपल्यासारखीच त्याची कृत्रिम वेष-भूषा पाहून श्रीकृष्ण खदखदा हसू लागले. (१५)

आता शत्रूंनी श्रीकृष्णांवर त्रिशूल, गदा, मुद्गर, शक्ती, कडी, प्रास, तोमर, तलवारी, पट्टिश आणि बाण या शस्त्रास्त्रांचा मारा केला. (१६)

प्रत्याच्या वेळी ज्याप्रमाणे आम सर्व प्रकारच्या प्राण्यांना जाळून टाकते, त्याचप्रमाणे श्रीकृष्णांनीसुद्धा गदा, तलवार, चक्र आणि बाण या शस्त्रास्त्रांनी पौंड्रक व काशिराजाचे हत्ती, रथ, घोडे आणि पायदळ अशा चतुरंग सेनेला उध्वस्त केले. (१७)

ती गणभूमी, भगवंतांच्या चक्राने तुकडे तुकडे झालेल्या रथ, घोडे, हत्ती, सैनिक, गाढवे आणि उंटानी भरून गेली. त्यावेळी असे वाटत होते की, जणू भूतनाथ शंकरांचे ते भयानक क्रीडास्थळच आहे. ते पाहून शूरांचा उत्साह अधिकच वाढत होता. (१८)

भगवान श्रीकृष्ण पौंड्रकाला म्हणाले, "ए, पौंड्रका ! तू दूताद्वारे मला जी माझी चिह्ने सोडून द्यायला सांगितली होतीस, ती मी आता तुझ्यावर सोडतो. (१९)

त्याजयिष्येऽभिधानं मे यत्त्वयाज्ञ मृषा धृतम् ।
व्रजामि शरणं तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगम् ॥२०॥

इति क्षिप्या शितैर्वाणैर्विरथीकृत्य पीण्डुकम् ।
शिरोऽवृश्चद् रथाङ्गेन वज्रेणेन्द्रो यथा गिरेः ॥२१॥

तथा काशिपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभिः ।
न्यपातयत् काशिपुर्या पद्मकोशमिवानिलः ॥२२॥

एवं मत्सरिणं हत्वा पीण्डुकं ससखं हरिः ।
द्वारकामाविशत् सिद्धैर्गीयमानकथामृतः ॥२३॥

स नित्यं भगवद्भुजानप्रध्वस्ताखिलबन्धनः ।
विघ्नाणश्च हरे राजन् स्वरूपं तन्मयोऽभवत् ॥२४॥

शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुण्डलम् ।
किमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशिष्यिरे जनाः ॥२५॥

राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रवान्धवाः ।
पीराश्च हा हता राजन् नाथ नाथेति प्रारुदन् ॥२६॥

सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः ।
निहत्य पितृहन्तारं चास्याम्यपचितिं पितुः ॥२७॥

इत्यात्मनाभिसन्धाय सोपाध्यायो महेश्वरम् ।
सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना ॥२८॥

प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै वरमदाद् भवः ।
पितृहन्तृवधोपायं स वव्रे वरमीप्सितम् ॥२९॥

दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सममृत्विजम् ।
अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्वृतः ॥३०॥

तू जे खोटेच माझे नाव धारण केले आहेस, तेही मूर्खा ! आता तुला सोडायला भाग पाडतो. आणि जर मी तुझ्याशी युद्ध करू शकलो नाही, तर तुला शरणही घेतो." (२०)

श्रीकृष्णांनी त्याला अशा प्रकारे खडसावून तीक्ष्ण बाणांनी त्याच्या रथाचे तुकडे केले आणि जसे इंद्राने वज्राने पर्वताचे शिखर उडवावे तसे चक्राने त्याचे मस्तक उडविले. (२१)

तसेच जशी वान्याने कमळाची कळी जमिनीवर पाडावी, त्याप्रमाणे भगवंतांनी आपल्या बाणांनी काशीनरेशाचे मस्तक धडावरून उडवून काशीपुरीत टाकले. (२२)

अशा प्रकारे आपला द्वेष करणाऱ्या पीण्डुकाला आणि त्याचा मित्र काशिराज थाला मारून श्रीकृष्ण द्वारकेला परतले. त्यावेळी सिद्धगण भगवंतांच्या अमृतमय कथांचे गायन करीत होते. (२३)

परीक्षिता ! पीण्डुक भगवंतांच्या रूपाचे नेहमी चिंतन करीत असे. यामुळे त्याची सर्व बंधने गळून पडली. भगवंतांसारखा वेषही तो धारण करीत असे. त्यामुळे तो भगवंतांच्या सारक्याला जाऊन मिळाला. (२४)

इकडे काशीनगरात राजमहालाच्या दरवाजावर एक कुंडले असलेले मस्तक पडल्याचे पाहून लोक विचार करू लागले की, हे काय आहे ? हे कोणाचे मस्तक आहे ? (२५)

ते काशीनरेशाचे मस्तक आहे, असे जेव्हा समजले, तेव्हा त्याच्या राण्या, पुत्र, बांधव, तसेच नागरिक हे नाथ ! हे राजन ! हाय ! हाय ! आमचा सर्वनाश झाला, असे म्हणून मोठ्याने रडू लागले. (२६)

त्याचा सुदक्षिण नावाचा पुत्र होता. त्याने पित्याचे अंत्येष्टि संस्कार करून मनोमन निश्चय केला की, आपल्या पित्याचा वध करणाऱ्याला मारूनच मी पित्याच्या ऋणातून मुक्त होईन. असे ठरवून तो आपल्या कुलपुरोहितांसह एकाग्रतेने भगवान शंकरांची आराधना करू लागला. (२७-२८)

काशीनगरीमध्ये त्याच्या आराधनेने प्रसन्न होऊन भगवान शंकरांनी त्याला वर मागण्यास सांगितले. सुदक्षिणाने आपल्या पित्याचा वध करणाऱ्याला मारण्याचा उपाय सांगा, असा इच्छित वर मागितला. (२९)

भगवान शंकर म्हणाले, "तू ब्राह्मणांसह यज्ञदेवता ऋत्विजस्वरूप दक्षिणाग्नीची आभिचारिक विधीने आराधना कर. यामुळे तो अग्नी प्रमथगणांसह प्रगट होईल व तू जर ब्राह्मणांचे भक्त नसणाऱ्यांवर त्याचा प्रयोग करशील, तर तो

साधयिष्यति सङ्कल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजितः ।
इत्यादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायाभिचरन् व्रती ॥३१॥

ततोऽग्निरुत्थितः कुण्डान्मूर्तिमानतिभीषणः ।
तमताम्रशिखाशमश्रुरङ्गारोद्गारिलोचनः ॥३२॥

दंष्ट्रोऽग्रभुकुटीदण्डकठोराम्यः स्वजिह्वया ।
आलिहन् सृङ्गिणी नग्नो विधुन्वंस्त्रिशिखं ज्वलन् ॥३३॥

पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कम्पयन्नवनीतलम् ।
सोऽभ्यधावद् वृतो भूतैर्द्वारकां प्रदहन् दिशः ॥३४॥

तमाभिचारदहनमायान्तं द्वारकाकसः ।
विलोक्य तत्रमुः सर्वे वनदाहे मृगा यथा ॥३५॥

अक्षैः सभायां क्रीडन्तं भगवन्तं भयातुराः ।
त्राहि त्राहि त्रिलोकेश वह्नेः प्रदहतः पुरम् ॥३६॥

श्रुत्वा तज्जनवैक्लव्यं दृष्ट्वा स्वानां च साध्वसम् ।
शरण्यः सम्प्रहस्याह मा भैष्टेत्यवितास्म्यहम् ॥३७॥

सर्वस्यान्तर्बहिःसाक्षी कृत्यां माहेश्वरीं विभुः ।
विज्ञाय तद्विघातार्थं पाशंस्थं चक्रमादिशत् ॥३८॥

तत् सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं
जाज्वल्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।
स्वतेजसा खं ककुभोऽथ रोदसी
चक्रं मुकुन्दाश्रमथाग्निमार्दयत् ॥३९॥

कृत्यानलः प्रतिहतः स रथाङ्गपाणे-
रस्त्रौजसा स नृप भग्नमुखो निवृत्तः ।
वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं
सत्विग्जनं समदहत् स्वकृतोऽभिचारः ॥४०॥

तुझा संकल्प सिद्धीला नेईल." असे सांगितल्यावर सुदक्षिण श्रीकृष्णांना मारण्यासाठी नियमपूर्वक अनुष्ठान करू लागला. (३०-३१)

अनुष्ठान पूर्ण होताच यज्ञकुंडातून अतिशय भीषण असा अग्नी मूर्तिमंत होऊन प्रगट झाला. त्याचे केस आणि दाढी-मिशा तापलेल्या तांब्याप्रमाणे लाल होत्या. डोक्यांतून ज्वाळा बाहेर पडत होत्या. (३२)

उग्र वाटा आणि चढवलेल्या भुव्यांमुळे त्याच्या तोंडातून जणू क्रूरताच बाहेर पडत होती. तो आपल्या जिभेने तोंडाची दोन्ही टोके चाटीत होता. तो उभडावंक असून त्याने हातात पेटता त्रिशूळ घेतला होता आणि तो वारंवार फिरवीत होता. (३३)

त्याचे पाय ताडाच्या झाडाप्रमाणे लांब होते. त्याच्या चालण्याने जमीन हादरत होती आणि ज्वाळांनी आजूबाजूचा प्रदेश दग्ध करीत तो पुष्कळ भूतांसह द्वाकेंजवळ जाऊन पोहोचला. (३४)

तो आभिचारिक आग अगदी जवळ आल्याचे पाहून, जंगलाला आग लागल्यानंतर जसे पशू भयभीत होतात, त्याप्रमाणे द्वारकेतील लोक भयभीत झाले. (३५)

हे लोक भयभीत होऊन भगवंतांच्याकडे आले. भगवान त्यावेळी सभेमध्ये द्युत खेळत होते. त्यांनी भगवंतांना प्रार्थना केली, "हे त्रिलोक्यनाथा ! वाचवा. नगर जाळणाऱ्या या आगीपासून आमचे रक्षण करा. (३६)

स्वजन भयभीत झालेले पाहून व त्यांचा आक्रोश ऐकून शरणागतवत्सल भगवंत हसून म्हणाले- "घाबरू नका. मी तुमचे रक्षण करीन." (३७)

सर्वांचे अंतर्बाह्य साक्षी असलेल्या भगवंतांनी ही माहेचरी कृत्या आहे, हे जाणून तिचा प्रतिकार करण्याची आपल्याजवळच असलेल्या सुदर्शन चक्राला आज्ञा केली. (३८)

भगवान मुकुंदांचे अस्त्र सुदर्शन चक्र कोट्यवधी सूर्याप्रमाणे तेजस्वी आणि प्रलयअलीन अग्नीप्रमाणे धगधगणारे होते. त्याच्या तेजाने आकाश, दिशा आणि अंतरिक्ष उजळून मिघाले आणि त्याने अभिचार-अग्नीला निस्तोत्र केले. (३९)

भगवान श्रीकृष्णांचे अस्त्र (असलेल्या) सुदर्शन चक्राच्या शक्तीने कृत्यारूप आगीचे मुख छिन्नविच्छिन्न झाले. तिचे तेज नष्ट झाले, शक्ती कुंठित झाली आणि ती तेथून परतून काशीला आली व तिने ऋत्विज - आचार्यांसह सुदक्षिणाला जाळून भस्म केले. अशा प्रकारे त्याचा अभिचार त्याच्याच विनाशाला कारणीभूत ठरला. (४०)

चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं
 वाराणसीं सादृशभालयापणाम् ।
 सगोपुराट्टालककोष्ठसङ्कुलां
 सकोशहस्यश्वरशान्नशालाम् ॥४१॥
 दग्ध्वा वाराणसीं सर्वां विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् ।
 भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥४२॥
 य एतच्छ्रावयेन्मर्त्य उत्तमश्लोकविक्रमम् ।
 समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४३॥

कृत्येच्या पाठोपाठ सुदर्शन चक्रसुद्धा काशीला येऊन पोहोचले. त्याने गच्छ्या, सभागृहे, बाजार, गोपुरे, बुरुज, कोठारे, खजिने, हत्ती, घोडे, रथ आणि अन्नशाळा असलेली संपूर्ण काशी जाळून आनंदपूर्ण कृत्ये करणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णांकडे ते परत आले. (४१-४२)

जी मनुष्य पुण्यकीर्ती श्रीकृष्णांचा हा पराक्रम एकाग्रतेने ऐकतो किंवा दुसऱ्याला ऐकवितो, त्याची सर्व पापांपासून सुटका होते. (४३)

अध्याय सहासष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वगमस्कन्धे उत्तरार्धे पौण्ड्रकादिवधो नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः

द्विविदाचा उद्धार

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः ।
 अनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभुः ॥१॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविदो नाम वानरः ।
 सुग्रीवसचिवः सोऽथ भ्राता मैन्दस्य धीर्यवान् ॥२॥

सख्युः सोऽपचितिं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविप्लवम् ।
 पुरग्रामाकरान् घोघानदहद् वह्निमुत्सृजन् ॥३॥

क्वचित् स शैलानुत्पाट्य तैर्देशान् समचूर्णयत् ।
 आनर्तान् सुतरामेव यत्रास्ते मित्रहा हरिः ॥४॥

क्वचित् समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलम् ।
 देशान् नागाद्युतप्राणो वेलाकूलानमज्जयत् ॥५॥

आश्रमानृषिमुख्यानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् ।
 अदृष्यच्छकृन्मूर्त्रैरग्नीन् चैतानिकान् खलः ॥६॥

परीक्षित म्हणाला- अनंत, मनबुद्धीला न कळणाऱ्या व अलौकिक कृत्ये करणाऱ्या भगवान् बलरामांनी आणखी जी काही अद्भुत कर्मे केली असतील, ती मी पुन्हा ऐकू इच्छितो. (१)

श्रीशुक म्हणाले- द्विविद नावाचा एक वानर होता. तो भौमासुराचा मित्र, सुग्रीवाचा यंत्री आणि मैदाचा शक्तिमान भाऊ होता. (२)

श्रीकृष्णांनी भौमासुराला मारल्यावे त्याने ऐकले, तेव्हा त्याचा मूड घेण्यासाठी त्याने श्रीकृष्णांच्या राव्याला उपद्रव देण्यास सुरवात केली. तो वानर नगरे, गावे, खाणी आणि गावळ्यांच्या वस्त्यांना आगी लावून त्या जाळू लागला. (३)

कधी कधी तो मोठमोठे पर्वत उखडून टाकून त्याने अनेक प्रदेशांचा चक्काचूर करीत असे आणि हे तो विशेष करून काठेवाडामध्ये करीत असे. कारण त्याच्या मित्राला मारणारे भगवान् श्रीकृष्ण त्याच देशात राहात होते. (४)

द्विविद वानराच्या अंगी दहा हजार हत्तींचे सामर्थ्य होते. तो दुष्ट कधी-कधी समुद्रात उभा राहून हाताने इतके पाणी उडवात असे की, त्यामुळे समुद्राच्या काठावरील देश बुडून जात. (५)

तो दुष्ट मोठमोठ्या मुनींच्या आश्रमांतोळ झाडे उपटून उध्वस्त करीत असे आणि त्यांनी यज्ञासाठी बांधलेल्या अग्निकुंडात मल-मूत्र टाकून तो अग्नी दूषित करीत असे. (६)

पुरुषान् योषितो दृप्तः क्षमाभृद्द्रोणीगुहासु सः ।
निक्षिप्य चाप्यधाच्छैलैः पेशस्कारीव कीटकम् ॥७॥

एवं देशान् विप्रकुर्वन् दूषयंश्च कुलस्त्रियः ।
श्रुत्वा सुललितं गीतं गिरिं रैवतकं ययौ ॥८॥

तत्रापश्यद् यदुपतिं रामं पुष्करमालिनम् ।
सुदर्शनीयसर्वाङ्गं ललनायूथमध्यगम् ॥९॥

गायन्तं वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनम् ।
विभ्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥१०॥

दुष्टः शाखामृगः शाखामारूढः कम्पयन् द्रुमान् ।
चक्रे किलकिलाशब्दमात्मानं सम्प्रदर्शयन् ॥११॥

तस्य धार्ष्ट्यं कपेर्वीक्ष्य तरुण्यो जातिचापलाः ।
हास्यप्रिया विजहसुर्वलदेवपरिग्रहाः ॥१२॥

ता हेलयामास कपिर्भूक्षेपैः सम्मुखादिभिः ।
दर्शयन् स्वगुदं तासां रामस्य च निरीक्षतः ॥१३॥

तं ग्रावणा प्राहरत् क्रुद्धो बलः प्रहरतां वरः ।
स वशयित्वा ग्रावाणं मदिराकलशं कपिः ॥१४॥

गृहीत्वा हेलयामास धूर्तस्तं कोपयन् हसन् ।
निर्भिद्य कलशं दुष्टो वासांस्यास्फालयद् बलम् ॥१५॥

कदर्शीकृत्य बलवान् विप्रचक्रे मदोद्धतः ।
तं तस्याविनयं दृष्ट्वा देशांश्च तदुपद्रुतान् ॥१६॥

क्रुद्धो मुसलमादत्त हलं चारिजिघांसया ।
द्विविदोऽपि महावीर्यः शालमुद्यम्य पाणिना ॥१७॥

अभ्येत्य तरसा तेन बलं मूर्धन्यताडयत् ।
तं तु सङ्घर्षणो मूर्ध्नि पतन्तमचलो यथा ॥१८॥

ज्याप्रमाणे कुंभारमाशी दुमन्या किड्यांना आणून आपल्या विळात त्यांना डांबून टाकते, त्याचप्रमाणे तो मदीन्मत्त वानर स्त्रिया आणि पुरुषांना घेऊन जाऊन डोंगराच्या गुहांमध्ये डांबून त्यांना वाहेरून मोठमोठ्या शिळा लावून त्यांची तोंडे बंद करीत असे. (७)

तो अशा प्रकारे निरनिराळ्या ठिकाणच्या लोकांना त्रास देई, शिवाय कुलीन स्त्रियांनासुद्धा भ्रष्ट करीत असे. एके दिवशी तो दुष्ट मधुर संगीत ऐकून रैवतक पर्वतावर गेला. (८)

तेथे त्याने यदुश्रेष्ठ बलरामांना पाहिले. ते सर्वांसुंदर असून त्यांनी कमळांची माळ गळ्यात घातली होती. त्यांच्या आजूबाजूला अनेक तरुणी होत्या. (९)

मधुपान करून ते मधुर संगीत गात होते. त्यावेळी त्यांचे डोळे आनंदाने धुंद झाले होते. त्यांचे शरीर एखाद्या मदीन्मत्त हनीप्रमाणे शोभून दिसत होते. (१०)

तो दुष्ट वानर झाडांच्या फांद्यांवर चढून त्या जोराने हलवीत आपले अस्मित्व दाखविण्यासाठी किलकिलाटही करीत असे. (११)

स्वभावतःच चंचल आणि हसण्याची आवड असणाऱ्या बलरामाच्या तरुण भायां त्याच्या माकडचेष्टा पाहून खदखदा हसू लागल्या. (१२)

आता तो वानर बलरामांच्या देखतच त्या स्त्रियांना पाहून त्यांच्या समोरून जात, त्यांना आपला गुह्यभाग दाखवीत, तर कधी डोळे मिचकावीत त्यांची चेष्टा करू लागला. (१३)

ते पाहून वीरश्रेष्ठ बलरामांनी रागाने त्याला एक दगड फेकून मारला. परंतु तो चुकवून द्विविदाने झोप घालून त्याचा मधुकलश पळविला आणि तो बलरामांचो खिड्डी उडवू लागला. नंतर त्या लढाड वानराने तो कलश फोडून वस्त्रेही फाडली. आणि कुचेष्टेने हसून बलरामांना तो चिडवू लागला. (१४-१५)

परीक्षिता ! जेव्हा अशा प्रकारे मदीन्मत्त बलवान द्विविद बलरामांना तुच्छ मानून त्यांची हेटाळणी करू लागला, तेव्हा त्यांनी त्याचा उर्मटपणा पाहून तसेच त्याने प्रदेशांची केलेली दुर्दशा पाहून त्याला मारण्याच्या हेतूने क्रोधाने आपला नांगर आणि मुसळ उचलले. द्विविदसुद्धा मोठा बलवान होता. त्याने एका हाताने सागवान उपटून मोठ्या वेगाने धावत जाऊन तो बलरामांच्या डोक्यावर मारला. पण बलरामांनी पर्वताप्रमाणे निश्चल राहून डोक्यावर पडणारा तो वृक्ष पकडला

प्रतिजग्राह बलवान् सुनन्देनाहनच्च तम् ।
मुसलाहतमस्तिष्को विरेजे रक्तधारया ॥१९॥

गिरिर्यथा गैरिकया प्रहारं नानुचिन्तयन् ।
पुनरन्यं समुत्क्षिप्य कृत्वा निष्पत्रमोजसा ॥२०॥

तेनाहनत् सुसंकुद्धस्तं बलः शतधाच्छिनत् ।
ततोऽन्येन रुषा जघ्ने तं चापि शतधाच्छिनत् ॥२१॥

एवं युध्यन् भगवता भग्ने भग्ने पुनः पुनः ।
आकृष्य सर्वतो वृक्षान् निर्वृक्षमकरोद् वनम् ॥२२॥

ततोऽमुञ्चच्छिलावर्षं बलस्योपर्यमर्षितः ।
तत् सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुधः ॥२३॥

स बाहू तालसङ्काशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वरः ।
आसाद्य रोहिणीपुत्रं ताभ्यां वक्षस्यरुरुजत् ॥२४॥

यादवेन्द्रोऽपि तं दोर्भ्यां त्यक्त्वा मुसललाङ्गले ।
जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धः सोऽपतद् रुधिरं वमन् ॥२५॥

चकम्पे तेन पतता सटङ्कः सवनस्पतिः ।
पर्वतः कुरुशार्दूल वायुना नीरिवाम्भसि ॥२६॥

जयशब्दो नमःशब्दः साधुसाध्विति चाम्बरे ।
सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत् कुसुमवर्षिणाम् ॥२७॥

एवं निहत्य द्विविदं जगद्व्यतिकरावहम् ।
संस्तूयमानो भगवाञ्जनैः स्वपुरमाविशत् ॥२८॥

आणि आपल्या सुनंद नावाच्या मुसळाने त्याच्यावर प्रहार केला. मुसळाच्या चावाने द्विविदाचे डोके फुटले आणि त्यातून रक्ताच्या धारा वाहू लागल्या. एखाद्या पर्वतावरून पातळ कावेची धार वाहात आहे असे ते दृश्य दिसू लागले. परंतु द्विविदाने आपले डोके फुटल्याची पर्वा केली नाही. अतिशय रागाने त्याने दुसरा एक वृक्ष उपटला. त्याची पाने-फांद्या तोडून टाकल्या आणि त्याचा बलरामांवर जोराने प्रहार केला. बलरामांनी त्याचे शेकडो तुकडे केले. यानंतर द्विविदाने रागाने आणखी एक वृक्ष फेकला. परंतु बलरामांनी त्याचेसुद्धा शेकडो तुकडे केले. (१६-२१)

अशा प्रकारे तो वानर त्यांच्याशी वृक्षांनी युद्ध करीतच राहिला. एक वृक्ष तोडल्यावर तो दुसरा वृक्ष उपटत असे. अशा तऱ्हेने सगळीकडेचे वृक्ष उपटून त्याने सर्व वनच वृक्षहीन केले. (२२)

नंतर द्विविदाने संतापून बलरामांच्यावर दगडांचा वर्षाव सुरू केला. परंतु बलरामांनी मुसळाने त्या सर्व दगडांचा सहजपणे चक्काचूर केला. (२३)

शेंबटी कपिराज द्विविदाने आपल्या ताडाप्रमाणे लांब असलेल्या हाताच्या मुठींनी त्यांच्याजवळ जाऊन त्यांच्या छातीवर प्रहार केले. (२४)

तेव्हा यदुवंशशिरोमणी बलरामांनी मांगर आणि मुसळ बाजूला ठेवून अत्यंत रागाने दोन्ही हातांनी त्याच्या मानेवर प्रहार केला. त्यामुळे तो वानर रक्त ओंकीत जमिनीवर पडला. (२५)

परीक्षिता ! चादळ आल्यावर नाव जशी पाण्यात डगमगू लागते, त्याप्रमाणे त्याच्या पडण्याने वृक्ष आणि शिलाखंडांसह सगळा पर्वत डळमळू लागला. (२६)

आकाशात देवता 'जय-जय', सिद्ध लोक 'नमो नमः' आणि मोठमोठे ऋषी 'साधु-साधु' असे म्हणून बलरामांवर फुलांचा वर्षाव करू लागले. (२७)

जगात उपद्रव माजविणाऱ्या द्विविदाला अशा प्रकारे मारून भगवान द्वारकापुरीला परतले. त्यावेळी सगळे नगरवासी त्याची स्तुती करीत होते. (२८)

अध्याय सदुसष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विविदवधो नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥६७॥

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः

कौरवांवर बलरामांचा कोप आणि सांबाचा विवाह

श्रीशुक उवाच

दुर्योधनसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिञ्जयः ।
स्वयंवरस्थामहरत् साम्बो जाम्बवतीसुतः ॥१॥

कौरवाः कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्षकः ।
कदर्शिकृत्य नः कन्यामकामामहरद् बलात् ॥२॥

वध्नीतेमं दुर्विनीतं किं करिष्यन्ति वृष्णयः ।
येऽस्मत्प्रसादोपचितां दत्तां नो भुञ्जते महीम् ॥३॥

निगृहीतं सुतं श्रुत्वा यद्येष्यन्तीह वृष्णयः ।
भग्नदर्पाः शमं यान्ति प्राणा इव सुसंयताः ॥४॥

इति कर्णः शलो भूरिर्यज्ञकेतुः सुयोधनः ।
साम्बमारेभिरे बद्धुं कुरुवृद्धानुमोदिताः ॥५॥

दृष्ट्वानुधावतः साम्बो धातंराष्ट्रान् महारथः ।
प्रगृह्णा रुचिरं चापं तस्थौ सिंह इवैकलः ॥६॥

तं ते जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिणः ।
आसाद्य धन्विनो वाणीः कर्णाग्रण्यः समाकिरन् ॥७॥

सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनन्दनः ।
नामृष्यत्तदचिन्त्यार्षः सिंहः क्षुद्रमृगैरिव ॥८॥

विस्फूर्ज्यं रुचिरं चापं सर्वान् विव्याध सायकैः ।
कर्णादीन् षड्स्थान् वीरांस्तावद्विर्युगपत् पृथक् ॥९॥

चतुर्भिक्षतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् ।
रथिनश्च महेष्वासांस्तस्य तत्तेऽभ्यपूजयन् ॥१०॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! युद्धात विजय मिळविणाऱ्या जांबवतीपुत्र सांबाने स्वयंवरात दुर्योधनाची कन्या लक्ष्मणा हिला पळविले. (१)

त्यामुळे कौरवांना राग आला. ते म्हणाले, "हा मुलगा उर्मट आहे. त्याने आम्हांला तुच्छ लेखून बळजवरीने आमच्या कन्येचे तिच्या मर्जीविरुद्ध अपहरण केले. (२)

म्हणून धा उद्धटाला पकडून बांधून टाका. यादव आमचे काय वाकडे करू शकणार ? ते आम्हीच दयाबुद्धीने दिलेल्या धान्यसंपन्न जमिनीचा उपभाग घेत आहेत. (३)

आपल्या मुलाला कैद केल्याचे ऐकून जर ते लोक इकडे आले, तर आम्ही त्यांची धमंड जिखू. त्यामुळे जसे संयमी पुरुष इंद्रियांना शांत करतात, त्याप्रमाणे तेही शांत होतील. (४)

असा विचार करून कर्ण, शल, भूरिश्रवा, यज्ञकेतू आणि दुर्योधन यांनी कुरुवंशातील ज्येष्ठांच्या संमतीने सांबाला पकडण्याची तयारी केली. (५)

कौरव पाठलाग करीत आहेत असे पाहून महारथी सांब एक सुंदर धनुष्य घेऊन सिंहासारखा एकटाच रणांगणात उतरला. (६)

इकडे कर्णाला सेनापती बनवून कौरव्वीर, धनुष्य घेतलेल्या सांबाजवळ घेऊन पोहोचले आणि रागाने त्याला पकडण्याच्या इच्छेने "धांब ! धांब !" असे म्हणत त्याच्यावर बाणांचा वर्षाव करू लागले. (७)

परीक्षिता ! यदुनंदन सांब अचिंत्य ऐश्वर्यशाली अशा भगवान श्रीकृष्णांचा पुत्र होता. जसा सिंह तुच्छ पशूंच्या आक्रमणामुळे चिडतो, त्याप्रमाणे तो कौरवांच्या चढाईने त्यांच्यावर चिडला. (८)

सांबाने आपल्या सुंदर धनुष्याचा टणत्कार करून, जे वेगवेगळ्या महा रथांवर स्वार झाले होते, त्या कर्ण इत्यादी सहा वीरांच्यावर एकदम सहा सहा बाणांनी वेगवेगळा वर्षाव केला. (९)

त्यांपैकी चार चार बाण त्यांच्या चार चार घोड्यांवर, एक एक त्यांच्या सारथ्यावर आणि एक एक त्या महान धनुष्यधारी वीरांवर सोडला. सांबाचे हे अद्भुत हस्तकौशल्य पाहून शत्रुपक्षातील वीरसुद्धा त्याची प्रशंसा करू लागले. (१०)

तं तु ते विरथं चक्रुश्त्वारश्चतुरो हयान् ।
एकस्तु सारथिं जघ्ने चिच्छेदान्यः शरासनम् ॥११॥

तं वद्ध्वा विरथीकृत्य कुच्छ्रेण कुरवो युधि ।
कुमारं स्वस्य कन्यां च स्वपुरं जयिनोऽविशन् ॥१२॥

तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन् सज्जातमन्यवः ।
कुरुन् प्रत्युद्यमं चक्रुरुग्रसेनप्रचोदिताः ॥१३॥

सान्त्वयित्वा तु तान् रामः सन्नद्धान् वृष्णिपुङ्गवान् ।
नैच्छत् कुरूणां वृष्णीनां कलिं कलिमलापहः ॥१४॥

जगाम हास्तिनपुरं रथेनादित्यवर्चसा ।
ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृतश्चन्द्र इव ग्रहैः ॥१५॥

गत्वा गजाह्वयं रामो ब्राह्मोपवनमास्थितः ।
उद्धवं प्रेषयामास धृतराष्ट्रं बुभुत्सया ॥१६॥

सोऽभिवन्द्याम्बिकापुत्रं भीष्मं द्रोणं च ब्राह्मिकम् ।
दुर्योधनं च विधिवद् राममागतमब्रवीत् ॥१७॥

तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्तं रामं सुहृत्तमम् ।
तमचंयित्वाभिययुः सर्वे मङ्गलपाणयः ॥१८॥

तं सङ्गम्य यथान्यायं गामर्घ्यं च न्यवेदयन् ।
तेषां ये तत्प्रभावजाः प्रणेमुः शिरसा बलम् ॥१९॥

बन्धून् कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमनामयम् ।
परस्परमथो रामो बभाषेऽविक्लवं वचः ॥२०॥

उग्रसेनः क्षितीशेशो यद् व आज्ञापयत् प्रभुः ।
तदव्यग्रधियः श्रुत्वा कुरुध्वं मा विलम्बितम् ॥२१॥

नंतर त्या सहा वीरपैकी चौघांनी एकेका चाणाने त्याचे चार घोडे मारले, एका वीराने सारख्याला मारले आणि एका वीराने सांबाचे धनुष्य मोडून टाकले. अशा प्रकारे त्यांनी सांबाला रथहीन व शस्त्रहीन केले. (११)

अशा प्रकारे विजयी कौरवांनी रथहीन सांबाला कसेबसे बांधून त्याला आणि आपल्या कन्येला घेऊन ते हस्तिनापुरात परतले. (१२)

परीक्षिता ! नारदांकडून हा वृत्तांत ऐकून यादवांना अतिशय क्रोध आला. उग्रसेनाच्या आज्ञेवरून ते कौरवांवर चढाई करण्याच्या तवारीला लागले. (१३)

कलह नाहीसा करू इच्छिणाऱ्या बलरामांनी बुद्धसज्ज यादवांचे सांत्वन केले. कारण कुरु आणि वृष्णी यांचे आपापसातील भांडण त्यांना योग्य वाटत नव्हते. (१४)

नंतर स्वतः सूर्यासारख्या तेजस्वी रथावर स्वार होऊन ते हस्तिनापुरला गेले. त्यांच्याबरोबर काही ब्राह्मण आणि ज्येष्ठ यादव होते. ग्रहांसमवेत चंद्र असावा, तसे त्यांच्यासमवेत बलराम होते. (१५)

हस्तिनापुरला जाऊन बलराम नगराच्या बाहेर एका उपवनात थांबले आणि कौरवांचा काय मानस आहे, हे जाणून घेण्यासाठी त्यांनी उद्धवाला धृतराष्ट्राकडे पाठविले. (१६)

उद्धवाने कौरवांच्या सभेत जाऊन धृतराष्ट्र, भीष्म, द्रोणाचार्य, बाल्हीक आणि दुर्योधन यांना विधिपूर्वक प्रणाम करून निवेदन केले की, "बलराम आले आहेत." (१७)

आपले परम सुहृद बलराम आले आहेत, हे ऐकून कौरव अतिशय आनंदित झाले. उद्धवाचा सत्कार करून व आपल्या हातात पवित्र सामग्री घेऊन बलरामाच्या स्वागतासाठी ते निघाले. (१८)

नंतर आपापल्या वयोमानानुसार आणि संबंधानुसार सर्वजण बलरामांना भेटले आणि त्यांच्या सत्काराप्रौढ्यार्थ त्यांना गाय अर्पण करून त्यांनी त्यांची पूजा केली. त्यांपैकी जे भगवान बलरामांचा प्रभाव जाणत होते, त्यांनी मस्तक लववून त्यांना नमस्कार केला. (१९)

त्यानंतर त्यांनी एकमेकांना खुशाली विचारली आणि ती त्यांनी एकमेकांना सांगितली. नंतर निर्भयपणे बलराम त्यांना म्हणाले. (२०)

राजाधिराज महाराज उग्रसेनांनी तुम्हांला एक आज्ञा केली आहे. ती तुम्ही शांतपणे ऐकून घेऊन ताबडतोब तिचे पालन करा. (२१)

यद् यूयं बहवस्त्वेकं जित्वाधर्मेण धार्मिकम् ।
अवध्नीताश्च तन्मध्ये बन्धुनामैक्यकाम्यया ॥२२॥

वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमं वचः ।
कुरवो बलदेवस्य निशम्योचुः प्रकोपिताः ॥२३॥

अहो महच्चित्रमिदं कालगत्या दुरत्यया ।
आरुरुक्षत्युपानद् वै शिरो मुकुटसेवितम् ॥२४॥

एते यानेन सम्बद्धाः सहशय्यासनाशनाः ।
वृष्णायस्तुल्यतां नीता अस्मदत्तनृपासनाः ॥२५॥

चामरव्यजने शङ्खमातपत्रं च पाण्डुरम् ।
किरीटमासनं शय्यां भुञ्जन्त्यस्मदुपेक्षया ॥२६॥

अलं यदूनां नरदेवलाञ्छनै-

दांतुः प्रतीपैः फणिनामिवामृतम् ।

येऽस्मत्प्रसादोपचिता हि यादवा

आज्ञापयन्त्यद्य गतत्रपा वत ॥२७॥

कथमिन्द्रोऽपि कुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः ।
अदत्तमवरुन्धीत सिंहग्रस्तमिवोरणः ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जन्मबन्धुश्रियोन्नद्धमदास्ते भरतर्षभ ।
आश्राव्य रामं दुर्वाच्यमसभ्याः पुरमाविशन् ॥२९॥

दृष्ट्वा कुरूणां दैःशील्यं श्रुत्वावाच्यानि चाच्युतः ।
अवोचत् कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्ष्यः प्रहसन् मुहुः ॥३०॥

महाराजांनी सांगितले आहे - "आम्हांस हे माहीत आहे की, तुम्ही पुष्कळांनी मिळून अधर्माने, धर्मशील, एकाकी सांबाला एकटाच जिंकून बंदिवान केले. आम्हा बांधवांत फूट पडू नये म्हणून आम्ही ते सहन केले. (असमर्थ होतो, म्हणून नव्हे.)" (२२)

बलरामांचे बोलणे वीरता, शौर्य आणि सामर्थ्य यांच्या उत्कर्षाने परिपूर्ण तसेच त्यांच्या शक्तीला अनुरूप असेच होते. ते ऐकून कौरव रागाने म्हणाले. (२३)

"अहो ! ही तर मोठ्या आश्चर्याचीच गोष्ट आहे. कालगती कोणी टाळू शकत नाही, हेच खरे ! म्हणून जेथे मुकुटाने वसावे, तेथे आज पायातील जोडे वसू इच्छितात ! (२४)

यांच्याशी आम्ही विवाहसंबंध जोडला. हे आमच्याबरोबर झोपणे-बसणे, खाणे-पिणे करू लागले. आम्हीच त्यांना राजसिंहासन देऊन आमच्या बरोवरीला आणले. (२५)

आम्ही दुर्लक्ष करतो, म्हणून हे यदुवंशी चवऱ्या, पंखा, शंख, पांढरे छत्र, मुगुट, राजसिंहासन आणि बहुमोल शय्या यांचा उपयोग करीत आहेत. (२६)

यापुढे ही राजचिह्ने यादवांना द्यायलाच नकोत ! जसे सापाला दूध पाजणे घातक ठरते, त्याचप्रमाणे राज्य देणाऱ्या आमच्याच विरुद्ध हे वागत आहेत. आमच्याच कृपेने ज्यांची भरभराट झाली तेच यादव (कृतघ्न होऊन) निर्लज्जपणे आम्हालाच आज्ञा करीत आहेत. धिक्कार असो यांचा ! (२७)

सिंहाचा घास जसा मेंढा काढून घेऊ शकत नाही, त्याचप्रमाणे जर भीष्म, द्रोण, अर्जुन इत्यादी कौरववीरांनी राज्य द्यायचे नाकारले, तर स्वतः इंद्र तरी ते कसे घेऊ शकेल ?" (२८)

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! कौरव उच्च कूळ, शूर बांधव आणि राज्यलक्ष्मी यांच्या गर्वाने उन्मत्त झाले होते. बलरामांना असमर्थपणे अशी दुरुत्तरे ऐकवून ते हस्तिनापुरात परतले. (२९)

बलरामांनी कौरवांचे असमर्थ वर्तन पाहिले, त्यांची दुरुत्तरेही ऐकली. त्यामुळे त्यांचा चेहरा रागाने लालवुंद झाला. त्यावेळी त्यांच्याकडे पाहावतही नव्हते. ते वारंवार जोरजोराने हसत म्हणू लागले. (३०)

नूनं नानामदोन्नद्धाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधवः ।
तेषां हि प्रशमो दण्डः पशूनां लगुडो यथा ॥३१॥

अहो यदूनं सुसंरब्धान् कृष्णं च कुपितं शनैः ।
सान्त्वयित्वाहमेतेषां शममिच्छन्निहागतः ॥३२॥

त इमे मन्दमतयः कलहाभिरताः खलाः ।
तं मामवजाय मुहुर्दुर्भाषान् मानिनोऽब्रुवन् ॥३३॥

नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्णयन्धकेश्वरः ।
शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिनः ॥३४॥

सुधर्माऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराङ्घ्रिपः ।
आनीय भुज्यते सोऽसौ न किलाध्यासनाहंणः ॥३५॥

यस्य पादयुगं साक्षात् श्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी ।
स नार्हति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ॥३६॥

यस्याङ्घ्रिपङ्कजरजोऽखिललोकपालै-
र्माँल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थंतीर्थम् ।
ब्रह्मा भवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः
श्रीशोद्वहेम चिरमस्य नृपासनं क्व ॥३७॥

भुञ्जते कुरुभिर्दत्तं भूखण्डं वृष्णयः किल ।
उपानहः किल वयं स्वयं तु कुरवः शिरः ॥३८॥

अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् ।
असम्बद्धा गिरो रूक्षाः कः सहेतानुशासिता ॥३९॥

अद्य निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः ।
गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयम् ॥४०॥

लाङ्गलाग्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयम् ।
विचकर्ष स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ॥४१॥

जे दुष्ट निरनिराळ्या मदांनी उन्मत्त होतात, त्यांना शांतीची इच्छा नसते. पशूंना वठणीवर आणण्यासाठी दंडुक्याचा प्रयोग करणे आवश्यक असते, त्याचप्रमाणे अशांना योग्य मार्गावर आणण्याचा उपाय म्हणजे त्यांना शासन करणे हेच होय. (३१)

आता हेच पहा ना ! यादव आणि श्रीकृष्णसुद्धा रागाने लढाई करण्याच्या तयारीत होते. मीच त्यांना समजावून सांगून यांना शांत करण्यासाठी येथे आलो होतो. (३२)

तरीसुद्धा हे भांडणाची खुमखुमी असणारे, अहंकारी मूखं वारंवार माझा तिरस्कार करून, बोलूनये ते बोलले. (३३)

इंद्र इत्यादी लोकपालही ज्यांच्या आज्ञेचे पालन करतात, ते भोज, वृष्णी आणि अंधकवंशी यादवांचे राजे उग्रसेन यांना आज्ञा करू शकत नाहीत काय ? (३४)

सुधर्मांसभेत जे विराजमान असतात, ज्यांनी देववृक्ष पारिजातक आणून आपल्या उपवनात लावला, ते भगवान श्रीकृष्णसुद्धा राजसिंहासनाचे अधिकारी नाहीत काय ? (३५)

सगळ्या जगाची स्वामिनी भगवती लक्ष्मी स्वतः ज्यांच्या चरणकमलांची सेवा करते, ते लक्ष्मीपती भगवान श्रीकृष्ण छत्र, चामरे इत्यादी राजोचित सामग्री जवळ बाळगू शकत नाहीत काय ? (३६)

ज्यांच्या चरणकमलांची धूळ संत पुरुष सेवन करीत असलेल्या गंगा इत्यादी तीर्थांनासुद्धा तीर्थपणा आणून देणारी आहे, सगळे लोकपाल आपापल्या श्रेष्ठ सुगुटावर जिल्ला धारण करतात, ज्यांच्या अंशांचे अंश असलेले ब्रह्मदेव, शंकर, मी आणि लक्ष्मी जी मेहमी मस्तकावर धारण करतो, त्या "श्रीकृष्णांना राजसिंहासन कोटून ?" असे म्हणता ! (३७)

बिचारे यादव म्हणे कौरवांनी दिलेला जमिनीचा तुकडा भोगतात. आम्ही म्हणे पायातील जोडे ! आणि हे कौरव म्हणे मस्तक ! वाहवा रे ! (३८)

अहो ! ऐश्वर्यमि माजलेल्या, घमंडखोर, वेड्याप्रमाणे बडबडणाऱ्या यांची असंबद्ध, निरर्थक बडबड, यांना शासन करू शकणारा माझ्यासारखा कसा सहन करू शकेल ? (३९)

आज मी सगळी पृथ्वी कौरवरहित करून टाकीन, असे म्हणत बलराम अत्यंत क्रोधाने जणू त्रैलोक्याचे भस्म करून टाकण्यासाठी आपला नांगर हातात घेऊन उभे राहिले. (४०)

त्यांनी त्यांच्या टोकाने हस्तिनापूर उखडले आणि ते बुडविण्यासाठी अतिशय क्रोधाने नगैकडे ओढू लागले. (४१)

जलयानमिवाघूर्णं गङ्गायां नगरं पतत् ।
आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमाः ॥४२॥

तमेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिजीविषवः ।
सलक्ष्मणं पुरस्कृत्य साम्बं प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥४३॥

राम रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते ।
मूढानां नः कुबुद्धीनां क्षन्तुमर्हस्यतिक्रमम् ॥४४॥

स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः ।
लोकान् क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि ॥४५॥

त्वमेव मूर्ध्नीदमनन्त लीलया
भूमण्डलं विभर्षि महस्रमूर्धन् ।
अन्ते च यः स्वात्मनि रुद्धविश्वः
शेषेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ॥४६॥

कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् ।
विभ्रतो भगवन् सत्त्वं स्थितिपालनतत्परः ॥४७॥

नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधराव्यय ।
विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वां वयं शरणं गताः ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

एवं प्रपन्नैः संविप्रैर्वेपमानायनैर्वलः ।
प्रसादितः सुप्रसन्नो मा भैष्टेत्यभयं ददौ ॥४९॥

दुर्योधनः पारिवर्हं कुञ्जरान् षष्टिहायनान् ।
ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥५०॥

रथानां षट्सहस्राणि रौक्माणां सूर्यवर्चसाम् ।
दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहितृवत्सलः ॥५१॥

सांगराच्या ओढण्याने, पाण्यामध्ये नाव जशी डगमगते, त्याप्रमाणे हस्तिनापूर हलू लागले. आपले नगर गंगेमध्ये बुडवण्यासाठी ओढले जात असलेले पाहून कौरव चाब्रले. (४२)

नंतर त्यांनी लक्ष्मणेसह सांबाला पुढे केले आणि आपल्या प्राणांचे रक्षण करण्यासाठी, कुटुंबियांसह हात जोडून, सर्वशक्तिमान अशा भगवान चलरामांना ते शरण गेले. (४३)

“हे लोकाभिराम चलराम ! आपण सगळ्या जगताचे आधार आहात. आम्ही आपला प्रभाव जाणला नाही. हे प्रभो ! आम्हां मूर्खांच्या अपराधावढेल आम्हांला क्षमा करावी. (४४)

आपण जगाची उत्पत्ती, स्थिती आणि प्रलयाचे कारण आहात आणि स्वतः कोणत्याही आधाराविना राहाता. हे सर्वशक्तिमान प्रभो ! हे त्रैलोक्य आपली खेळणी आहेत, असे ज्ञानी म्हणतात. (४५)

हे अनंता ! आपली हजारो मस्तके आहेत आणि आपण सहजपणे हे भूमंडल आपल्या मस्तकावर ठेवले आहे. जेव्हा प्रलय होतो, तेव्हा आपण सान्या जगाला आपल्यामध्ये लीन करून घेता आणि शिल्लक असलेले एकटेच आपण शयन करीत असता. (४६)

हे भगवन ! आपण जगताची स्थिती आणि पालन करण्यासाठी विशुद्ध सत्वमय शरीर धारण केले आहे. आपला हा क्रोध, द्वेष किंवा मत्सर यांमुळे नसून सर्वांना शिक्षण देण्यासाठी आहे. (४७)

हे सर्व शक्तींना धारण करणाऱ्या सर्वप्राणिस्वरूप अविनाशी भगवन ! आम्ही आपल्याला नमस्कार करीत आहोत. हे विश्व निर्माण करणाऱ्या देवा ! आम्ही आपणांस नमस्कार करीत आहोत. आम्ही आपणांस शरण आलो आहोत. (४८)

श्रीशुक म्हणतात - नगर डगमगू लागल्याने भयभीत झालेले कौरव भगवान चलरामांना शरण आले आणि त्यांनी त्यांची स्तुती केली. तेव्हा अत्यंत प्रसन्न होऊन, ‘भिऊ नका’ असे म्हणून त्यांनी त्यांना अभय दिले. (४९)

कन्येवरील प्रेमांमुळे दुर्योधनाने वरदक्षिणा म्हणून साठ साठ वर्षांचे वाराशे हत्ती, दहा हजार घोडे, सूर्यासारखे चमकणारे सोन्याचे सहा हजार रथ आणि सोन्याचे हार घातलेल्या एक हजार दासी दिल्या. (५०-५१)

प्रतिगृहा तु तत् सर्वं भगवान् सात्वतर्षभः ।
ससुतः सस्नुषः प्रागात् सुहृद्भिरभिनन्दितः ॥५२॥

ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः
समेत्य बन्धूनुरक्तचेतसः ।
शशंस सर्वं यदुपुङ्गवानां
मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥५३॥

अद्यापि च पुरं होतत् सूचयद् रामविक्रमम् ।
समुन्नतं दक्षिणतो गङ्गायामनुदृश्यते ॥५४॥

आजानांनी सत्कार केलेले यदुश्रेष्ठ भगवान् बलराम त्या सर्वांचा स्वीकार करून नवदोपत्याला बरोबर घेऊन द्वारकेकडे परतले. (५२)

नंतर बलराम द्वारकापुरीत पोहोचले व आपल्या प्रिय बांधवांना भेटले. त्यांनी हस्तिनापुरात कौरवांशी जे काही घडले, ते सर्व यादवसभेत सांगितले. (५३)

आजही दक्षिणेकडे उंच असलेले आणि गंगेकडे थोडेसे झुकलेले हे हस्तिनापूर बलरामांच्या पराक्रमाचे सूचक आहे. (५४)

अध्याय अडुमष्टावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
हस्तिनपुरकार्णरूपसङ्घर्षणविजयो नामाष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥६८॥

❁

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः

देवर्षी नारदांनी भगवंतांचा गृहस्थाश्रम पाहाणे

श्रीशुक उवाच

नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषिताम् ।
कृष्णेनकेन बह्वीनां तद् दिदृक्षुः स्म नारदः ॥१॥

चित्रं वर्ततदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् ।
गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् ॥२॥

इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ।
पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥३॥

उत्फुल्लेन्दीवराम्भोजकद्धारकुमुदोत्पलैः ।
छुरितेषु सरस्मूर्च्छैः कूजितां हंससारसैः ॥४॥

प्रासादलक्ष्मिर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः ।
महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥५॥

श्रीशुक म्हणतात - देवर्षी नारदांनी जेव्हा ऐकले की, भगवान् श्रीकृष्णांनी नरकासुराला मारून एकट्यानेच हजारो राजकुमारींशी विवाह केला आहे, तेव्हा भगवंतांचा गृहस्थाश्रम पाहावा अशी इच्छा त्यांच्या मनात निर्माण झाली. (१)

ते विचार करू लागले, "अहो ! श्रीकृष्णांनी एकाच शरीराने, एकाच वेळी, सोळा हजार महालांमध्ये वेगवेगळ्या सोळा हजार राजकुमारींचे पाणिग्रहण केले, हे केवढे आश्चर्य आहे !" (२)

या उत्सुकतेने देवर्षी नारद भगवंतांची ही लीला पाहाण्यासाठी द्वारकेत आले. तेथील उपवने आणि उद्याने फुलांनी लहडलेली होती. त्यावर निरनिराळ्या प्रकारचे पक्षी किलबिलत होते आणि भ्रमर गुंजारव करत होते. (३)

निर्मळ पाण्याने भरलेल्या सरोवरांमध्ये निळी, लाल आणि शुभ्र रंगाची निरनिराळ्या जातींची कमळे उमललेली होती. त्यामध्ये हंस आणि सारस किलबिल करीत होते. (४)

तेथे स्फटिकाचे आणि चांदीचे नऊ लक्ष महाल होते. तेथील पाचूच्या फरशा कांतीने जगमगत होत्या. तेथे सोने आणि रत्नांच्या पुष्कळ वस्तू होत्या. (५)

विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैः

शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः ।

संसिक्तमार्गाङ्गणवीथिदेहलीं

पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥६॥

तस्यामन्तःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः ।

हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कात्स्न्येन दर्शितम् ॥७॥

तत्र षोडशभिः सद्यसहस्रैः समलङ्कृतम् ।

विवेशैकतमं शौरैः पत्नीनां भवनं महत् ॥८॥

विष्टब्धं विद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः ।

इन्द्रनीलमयैः कुड्यैर्जंगत्या चाहतत्विषा ॥९॥

वितानैर्निर्मितैस्त्वष्ट्रा मुक्तादामविलम्बिभिः ।

दान्तरासनपर्यङ्कैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः ॥१०॥

दासीभिर्निष्ककण्ठीभिः सुवासोभिरलङ्कृतम् ।

पुम्भिः सकञ्चुकोष्णीपसुवस्त्रमणिकुण्डलैः ॥११॥

रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्त-

ध्वान्तं विचित्रवलभीषु शिखण्डिनोऽङ्ग ।

नृत्यन्ति यत्र विहितागुरुधूपमक्षै-

निर्यान्तमीक्ष्य घनबुद्धय उन्नदन्तः ॥१२॥

तस्मिन् समानगुणरूपवयस्सुवेष-

दासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या ।

विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन रुक्म-

दण्डेन सात्वतपतिं परिवीजयन्त्या ॥१३॥

तं सन्निरिक्ष्य भगवान् सहसोत्थितः श्री-

पर्यङ्कतः सकलधर्मभृतां वरिष्ठः ।

आनम्य पादयुगलं शिरसा किरीट-

जुष्टेन साञ्जलिरवीविशदासने स्वे ॥१४॥

राजमार्ग, इतर रस्ते, चौक, बाजार, घाडे, हत्ती, जनावरे इत्यादी बांधण्याची ठिकाणे, सभागृहे आणि मंदिरे यांमुळे नगराचे सौंदर्य अधिकच खुलून दिसत होते. तेथील सहका, अंगणे, चौक, आणि देवड्या याठिकाणी सडे घातले होते. पताका व ध्वज यांमुळे रस्त्यांवर ऊन लागत नव्हते. (६)

त्या द्वारका नगरीत श्रीकृष्णांचे अत्यंत सुंदर असे अंतःपुर होते. सर्व लोकपाल त्यांची पूजा आणि प्रशंसा करीत असत. ते निर्माण करण्यामध्ये विश्वकर्म्यांनी आपले सारे कौशल्य पणाला लावले होते. (७)

त्या अंतःपुरात भगवंतांच्या राण्यांचे सोळा हजाराहून अधिक शोभिवंत महाल होते. त्यापैकी एका विशाल भवनामध्ये देवर्षी नारदांनी प्रवेश केला. (८)

त्या महालांत पोवळ्यांचे खांब, वैदूर्य मण्यांच्या उत्तम फळ्या आणि इन्द्रनील मण्यांच्या भिती झगमगत होत्या. तसेच तेथील फरशा चमकदार इन्द्रनील मण्यांच्या बनविलेल्या होत्या. (९)

विश्वकर्म्यांनी पुष्कळसे असे चांदवे बनविलेले होते की, ज्यांना मोत्यांच्या माला लावल्या होत्या. तेथे रत्नजडित हस्तिदंती आसने आणि पलंग होते. (१०)

गळ्यांत सोन्याचे हार घातलेल्या आणि सुंदर वस्त्रांनी नटलेल्या दासी तसेच अंगरखे व पगडी घातलेले आणि रत्नजडित कुडले धारण केलेले संवक त्या महालांची शोभा वाढवीत होते. (११)

अनेक रत्नजडित दिवे आपल्या झगमगाटाने त्यांतील अंधकार नाहीसा करीत होते. अगुरु धूप घातल्यामुळे झरोक्यातून धूर बाहेर पडत होता. तो पाहून रंगी-चरंगी रत्नमय सज्जांवर बसलेले मोर ते डग आहेत, असे वाटून मोठ्याने केकारव करीत धुई धुई नाचू लागत. (१२)

देवर्षी नारदांना तेथे असे दिसले की, भगवान श्रीकृष्ण रुक्मिणीवरोवर तेथे असून ती स्वतः भगवंतांना सोन्याची दांडी असलेल्या चवरीने वास घालीत आहे. तसेच तेथे रुक्मिणीसारख्याच गुण, रूप, वय आणि वेषभूषा असलेल्या हजारो दासीमुद्रा नेहमी असत. (१३)

नारदांना पाहाताच सर्व धार्मिक लोकांचे मुकुटमणी भगवान श्रीकृष्ण रुक्मिणीच्या पलंगावरून लगेच उठून उभे राहिले. देवर्षी नारदांच्या चरणी त्यांनी मुगुट असलेल्या मस्तकाने प्रणाम केला आणि हात जोडून त्यांना आपल्या आसनावर बसविले. (१४)

तस्यावनिज्य चरणी तदपः स्वमूर्ध्ना
 विभ्रजगद्गुरुतरोऽपि सतां पतिर्हि ।
 ब्रह्मण्यदेव इति यद्गुणनाम युक्तं
 तस्यैव यच्चरणशौचमशेषतीर्थम् ॥१५॥

सम्पूज्य देवक्रापिवर्यमृषिः पुराणो
 नारायणो नरसखो विधिनोदितेन ।
 वाण्याभिभाष्य मितयामृतमिष्ट्या तं
 प्राह प्रभो भगवते करवाम हे किम् ॥१६॥

नारद उवाच

नैवाद्भुतं त्वयि विभोऽखिललोकनाथे
 मंत्री जनेषु सकलेषु दमः खलानाम् ।
 निःश्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाभ्यां
 स्वैरावतार उरुगाय विदाम सुष्टु ॥१७॥

दृष्टं तवाङ्घ्रियुगलं जनतापवर्गं
 ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगाधवोर्धः ।
 संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं
 ध्यायंशराम्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ॥१८॥

ततोऽन्यदाविशद् गेहं कृष्णापत्न्याः स नारदः ।
 योगेश्वरेश्वरस्याङ्गं योगमायाविवित्सया ॥१९॥
 दीव्यन्तमक्षस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च ।
 पूजितः परया भक्त्या प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥२०॥

पृष्ट्वाविदुषेयासौ कदाऽऽयातो भवानिति ।
 क्रियते किं नु पूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभिः ॥२१॥

भगवान् श्रीकृष्ण चराचर जगाचे परम गुरू आहेत आणि त्यांच्या चरणांपासून निघालेले गंगाजल सगळ्या जगाला पवित्र करणारे आहे, यात विलकुल शंका नाही. तरीसुद्धा ते संतांचे परम आदर्श होते. शिवाय त्यांचे 'ब्रह्मण्यदेव' (ब्राह्मणांना देव मानणे) हे त्यांच्या गुणांना अनुरूप असेच नावही आहे. म्हणूनच त्यांनी स्वतः नारदांची पाद्यपूजा करून ते चरणाभूत आपल्या मस्तकी धारण केले. (१५)

नाराचे मित्र पुराण ऋषी भगवान् नारायणांनी शास्त्रोक्त पद्धतीने देवर्षी नारदांची पूजा केली. नंतर अमृतापेक्षाही मधुर व मौजक्या शब्दांनी त्यांचे स्वागत करून त्यांना म्हटले - "प्रभो ! आपण स्वतः समग्र ज्ञान, वैराग्य, धर्म, व्रत, श्री आणि ऐश्वर्याने परिपूर्ण आहात. तरीही आम्ही आपली कोणती सेवा करावी ?" (१६)

नारद म्हणाले - भगवन ! आपण सर्व लोकांचे स्वामी आहात. आपली सर्वांशी मैत्री आहे. तरीही आपण दुष्टांना शासन करता, यात काही आश्चर्य नाही. हे परमेशस्वी प्रभो ! आपण जगाचे पालन आणि रक्षण करण्याबरोबरच जीवांचे श्रेष्ठ कल्याण करण्यासाठी स्वच्छेने अवतार धारण केला आहे, हे आम्ही चांगल्या रीतीने जाणतो. (१७)

आज आपल्या चरणकमलांचे मला दर्शन झाले, ही अत्यंत भाग्याची गोष्ट आहे. आपली ही चरणकमले सर्व लोकांना मोक्ष देण्यास समर्थ आहेत. ज्यांचे ज्ञान अमर्याद आहे, असे ब्रह्मदेव, शंकर इत्यादी देव आपल्या हृदयामध्ये त्यांचे चिंतन करीत असतात. आपले हे चरणच संसाररूप विहिरीत पडलेल्या लोकांना बाहेर घेण्याचे साधन आहे. आपण माझ्यावर अशी कृपा करा की, आपल्या चरणकमलांचे मला नेहमी स्मरण राहावे आणि मी त्यांच्या ध्यानात तन्मय असावे. (१८)

परीक्षिता ! यानंतर देवर्षी नारद योगेश्वरांचे सुद्धा ईश्वर अशा भगवान् श्रीकृष्णांच्या योगमायेचे रहस्य जाणून घेण्यासाठी त्यांच्या दुसऱ्या पत्नीच्या महालात गेले. (१९)

तेथेही त्यांनी असे पाहिले की, भगवान् आपली प्रिया आणि उद्धव यांच्याबरोबर झूत खेळत आहेत. तेथेसुद्धा भगवंतांनी उभे राहून त्यांचे स्वागत केले, आसनावर बसविले आणि मोठ्या भक्तिभावाने त्यांची पूजा केली. (२०)

यानंतर भगवंतांनी आपल्याला काहीच माहीत नाही असे दाखवीत नारदांना विचारले, "आपण केव्हा आलात ? आपण तर सर्व दृष्टींनी परिपूर्ण आहात. अपूर्ण अशा आम्ही आपली काय सेवा करावी ?" (२१)

अथापि ब्रूहि नो ब्रह्मन् जन्मैतच्छोभनं कुरु ।
स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद् गृहम् ॥२२॥

तत्राप्यचष्ट गोविन्दं लालयन्तं सुताञ्छिशून् ।
ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतोद्यमम् ॥२३॥

जुह्वन्तं च वितानाग्नीन् यजन्तं पञ्चभिर्मखैः ।
भोजयन्तं द्विजान् क्वापि भुञ्जानमवशेषितम् ॥२४॥

क्वापि सन्ध्यामुपासीनं जपन्तं ब्रह्म वाग्यतम् ।
एकत्र चासिचर्मभ्यां चरन्तमसिवर्त्मसु ॥२५॥

अश्वैर्गजैः रथैः क्वापि विचरन्तं गदाग्रजम् ।
क्वचिच्छयानं पर्यङ्के स्तूयमानं च बन्दिभिः ॥२६॥

मन्त्रयन्तं च कस्मिंश्चिन्मन्त्रिभिश्चोद्धवादिभिः ।
जलक्रीडारतं क्वापि वारमुख्यावलावृतम् ॥२७॥

कुत्रचिद् द्विजमुख्येभ्यो ददतं गाः स्वलङ्कृताः ।
इतिहासपुराणानि शृण्वन्तं महलानि च ॥२८॥

हसन्तं हास्यकथया कदाचित् प्रियया गृहे ।
क्वापि धर्मं सेवमानमर्थकामां च कुत्रचित् ॥२९॥

ध्यायन्तमेकमासीनं पुरुषं प्रकृतेः परम् ।
शुश्रूषन्तं गुरुन् क्वापि कामैर्भोगैः सपर्यया ॥३०॥

कुर्वन्तं विग्रहं कैश्चित् सन्धिं चान्यत्र केशवम् ।
कुत्रापि सह रामेण चिन्तयन्तं सतां शिवम् ॥३१॥

पुत्राणां दुहितृणां च काले विध्युपयापनम् ।
दारिर्वैस्तत्सदृशैः कल्पयन्तं विभूतिभिः ॥३२॥

तरीमुद्धा हे ब्रह्मन् ! आपण आम्हाला आपल्या सेवेची संधी देऊन आमचा जन्म सफळ करा." हे ऐकून चकित झालेले नारद तेथून गुपचूपपणे दुसऱ्या महालाकडे निघून गेले. (२२)

नारदांना त्या महालात श्रीकृष्ण आपल्या लहान लहान मुलांना खेळवीत आहेत, असे दिसले. तेथून पुढच्या महालात गेले, तर भगवान् स्नानाला जाण्याची तयारी करीत आहेत, असे त्यांनी पाहिले. (२३)

कोठे ते हवन करीत आहेत, तर कोठे पंचमहायज्ञ करीत आहेत. कोठे ब्राह्मणांना भोजन देत आहेत, तर कोठे त्यांच्या भोजनानंतर स्वतः अन्न ग्रहण करीत आहेत. (२४)

कोठे संध्या करीत आहेत, तर कोठे मौन धारण करून गायत्रीमंत्राचा जप करीत आहेत. कोठे हातात डाल-तलवार घेऊन ते चालवण्याचा सराव करीत आहेत. (२५)

कोठे घोडे, हत्ती किंवा रथावर स्वार होऊन फिरत आहेत. तर कोठे पलंगावर झोपले आहेत. कोठे भाट त्यांची स्तुती करीत आहेत. (२६)

एखाद्या महालात उद्धव इत्यादी मंत्र्यांवरोवर राजकीय विषयावर चर्चा करीत आहेत, तर कोठे उत्तमोत्तम स्त्रियांसमवेत जलक्रीडा करीत आहेत. (२७)

कोठे वस्त्रालंकारांनी सुशोभित अशा गाईंचे श्रेष्ठ ब्राह्मणांना दान करीत आहेत, तर कोठे मंगल अशा इतिहास पुराणांचे श्रवण करीत आहेत. (२८)

कोठे आपल्या प्रियेवरोवर हास्यविनोद करीत खिदळत आहेत. तर कोठे धर्मशास्त्राचा अभ्यास करीत आहेत. कोठे अर्धाजिन चालू आहे, तर कोठे धर्माला अनुकूल अशा विषयांचा उपभोग घेत आहेत. (२९)

कोठे एकांतात बसून प्रकृतीच्या पलीकडे असणाऱ्या पुरुषाचे ध्यान करीत आहेत, तर कोठे गुरुजनांना त्यांच्या इच्छेनुसार हवे ते अर्पण करून त्यांची सेवाशुश्रूषा करीत आहेत. (३०)

ते कोणावरोवर युद्धासंबंधी बोलत आहेत, तर कोणावरोवर तहासंबंधी ! कोठे ते बलरामांवरोवर बसून सत्पुरुषांचे कल्याण करण्याबाबत विचार करीत आहेत. (३१)

योग्य वेळ आल्याने कोठे पुत्र आणि कन्या यांचे उचित अशा पत्नी आणि वरांवरोवर शास्त्रानुसार धाटामाटात विवाह लावून देत आहेत. (३२)

प्रस्थापनोपानयनैरपत्यानां महोत्सवान् ।
वीक्ष्य योगेश्वरेशस्य येषां लोका विसिस्मिरे ॥३३॥

यजन्तं सकलान् देवान् क्वापि क्रतुभिरूर्जितैः ।
पूर्तयन्तं क्वचिद् धर्मं कूपाराममठादिभिः ॥३४॥

चरन्तं मृगयां क्वापि हयमारुहा सैन्धवम् ।
घ्नन्तं ततः पशून् मेध्यान् परीतं यदुपुङ्गवैः ॥३५॥

अव्यक्तलिङ्गं प्रकृतिष्वन्तःपुरगृहादिषु ।
क्वचिच्चरन्तं योगेशं तत्तद्भावबुभुत्सया ॥३६॥

अथोवाच हृषीकेशं नारदः प्रहसन्निव ।
योगमायोदयं वीक्ष्य मानुषीभीयुषो गतिम् ॥३७॥

विदाम योगमायास्ते दुर्दर्शा अपि मायिनाम् ।
योगेश्वरात्मन् निर्भाता भवत्पादनिषेवया ॥३८॥

अनुजानीहि मां देव लोकांस्ते यशसाऽऽप्लुतान् ।
पर्यटामि तवोद्गायन् लीलां भुवनपावनीम् ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् धर्मस्य वक्ताहं कर्ता तदनुमोदिता ।
तच्छिक्षयँल्लोकमिममास्थितः पुत्र मा खिदः ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इत्याचरन्तं सद्धर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् ।
तमेव सर्वंगेहेषु सन्तमेकं ददर्श ह ॥४१॥

कृष्णस्थानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् ।
मुहुर्दृष्ट्वा ऋषिरभूद् विस्मितो जातकौतुकः ॥४२॥

इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना ।
सम्यक् सभाजितः प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३॥

कोठे सासरी चाललेल्या कन्यांना निरोप देत आहेत, तर कोठे त्यांना बोलावण्याच्या तयारीत आहेत. योगेश्वरेश्वर श्रीकृष्णांचे हे धाटमाट पाहून लोक आश्चर्यचकित होत होते.

(३३)

कोठे मोठमोठे यज्ञ करून सर्व देवतांचे पूजन करीत, तर कोठे विहिरी, बगीचे, मठ इत्यादी बांधून पूर्त धर्माचे आचरण करीत आहेत.

(३४)

कोठे श्रेष्ठ यादवांच्या समवेत घोड्यावर बसून यज्ञाला योग्य पशूंची शिकार करीत आहेत.

(३५)

आणि काही वेळा लोक, अंतःपुरे इत्यादी ठिकाणी सर्वांचे मत जाणून घेण्यासाठी गुप्त वेष्टात ते योगेश्वर फिरत आहेत.

(३६)

अशा प्रकारे मनुष्यासारखी लीला करीत असलेल्या श्रीकृष्णांच्या योगमायेचे वैभव पाहून नारद हसत हसत त्यांना म्हणाले.

(३७)

“हे योगेश्वरा ! ब्रह्मदेव इत्यादी मायावीनासुद्धा विसण्यास कठीण अशी योगमाया आपल्या चरणकमलांची सेवा केल्याने स्वतःच आमच्यासमोर प्रगट झाली आहे.

(३८)

हे भगवंता ! मला आता निरोप द्या. यानंतर आपल्या सुयशाने परिपूर्ण असलेल्या त्रिभुवनात मी आपल्या त्रिभुवनाला पावन करणाऱ्या लीलेचे गावण करीत विहार करीन.”

(३९)

श्रीकृष्ण म्हणाले - नारदमुनी ! मीच धर्माचा उपदेशक, पालन करणारा आणि त्याचे अनुष्ठान करणाऱ्यांना अनुमोदन देणाराही आहे. म्हणून जगाला धर्माचे शिक्षण देण्याच्या उद्देशानेच मी अशा प्रकारे धर्माचरण करतो. वत्सा ! या मायेने तू मोहित होऊ नकोस.

(४०)

श्रीशुक म्हणतात - अशा प्रकारे भगवान श्रीकृष्ण गृहस्थाश्रमातील लोकांना पवित्र करणाऱ्या श्रेष्ठ धर्माचे आचरण करीत होते. सर्व प्रासादांतून ते एकटेच वावरत आहेत, असे नारदांनी पाहिले.

(४१)

अनंत शक्ती असणाऱ्या श्रीकृष्णांच्या योगमायेचे परम ऐश्वर्य वारंवार पाहून देवर्षी नारदांच्या आश्चर्याला आणि कुतूहलाला सीमाच राहिली नाही.

(४२)

धर्म, अर्थ आणि काम या पुरुषार्थांच्या ठायी श्रद्धा असणाऱ्या श्रीकृष्णांनी नारदांचा चांगला सन्मान केला, त्यामुळे आनंदित होऊन, भगवंतांचेच स्मरण करीत ते तेथून निघून गेले.

(४३)

एवं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो
 नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः ।
 रेमेऽङ्ग षोडशसहस्रवराङ्गनानां
 सब्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्टः ॥४४॥

यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः
 कर्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्रकार ।
 यस्त्वङ्ग गायति शृणोत्यनुमोदते वा
 भक्तिर्भवेद् भगवति हापवर्गमार्गे ॥४५॥

राजन ! भगवान् नारायण सगळ्या जगाच्या कल्याणासाठी आपल्या अर्चित्य मायेचा स्वीकार करून मनुष्यासारख्या लीला करीत सोळा हजारांहूनही अधिक पत्न्यांच्या लज्जायुक्त आणि प्रेमपूर्ण नजरांनी तसेच मंद स्मितहास्यांनी केलेली सेवा घेऊन त्यांच्याबरोबर रममाण होत होते. (४४)

परीक्षिता ! विश्वाची उत्पत्ती, स्थिती आणि प्रलयाचे परम कारण असणाऱ्या श्रीकृष्णांनी ज्या लीला केल्या, त्या दुसरा कोणीही करू शकणार नाही. जे त्यांच्या लीलांचे गायन, श्रवण करतात आणि गायन, श्रवण करणाऱ्यांना उत्तेजन देतात, त्यांच्या ठिकाणी मोक्षाला मार्गस्वरूप अशा भगवंताविषयी भक्ती उत्पन्न होते. (४५)

अध्याय एकोणसत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
 कृष्णागार्हस्थ्यदर्शनं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

भगवान् श्रीकृष्णांची दिनचर्या आणि जरासंधाच्या कैदी राजांच्या दूताचे त्यांच्याकडे येणे.

श्रीशुक उवाच

अथोषस्युपवृत्तायां कुक्कुटान् कूजतोऽशपन् ।
 गृहीतकण्ठ्यः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः ॥१॥

वयांस्यरुरुवन् कृष्णं बोधयन्तीव वन्दिनः ।
 गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मन्दारवनवायुभिः ॥२॥

मुहूर्तं तं तु चैदर्भा नामृष्यदतिशोभनम् ।
 परिरम्भणविश्लेषात् प्रियवाहन्तरं गता ॥३॥

ब्राह्मे मुहूर्तं उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः ।
 दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् ॥४॥

एकं स्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं
 स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषम् ।
 ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः
 स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ॥५॥

श्रीशुक म्हणतात - जेव्हा पहाटे कोंबडे आरवू लागत, तेव्हा ज्यांच्या गळ्यात श्रीकृष्णांचा हात असे, त्या श्रीकृष्णापत्न्या विरहाच्या भवाते व्याकूळ होऊन त्या कोंबड्यांना शिल्याशाप देत. (१)

त्यावेळी पारिजातकांच्या वनातील वान्याने जागे झालेले पक्षी भाटांप्रमाणे भगवान् श्रीकृष्णांना जागविण्यासाठी मधुर किलबिलाट करीत आणि भ्रमर गुंजारव करीत. (२)

प्रियतमाच्या वाहून असलेल्या रुक्मिणीला तर आता आलिंगन सोडावे लागणार, म्हणून अत्यंत पवित्र असा ब्राह्ममुहूर्तमुद्दा येऊच नयेसा वाटत असे. (३)

श्रीकृष्ण दररोज ब्राह्ममुहूर्तावर उठून हात-पाय, तोंड धुऊन प्रसन्न अंतःकरणाने मायातीत आत्मस्वरूपाचे ध्यान करीत. (४)

ते आत्मस्वरूप अखंड, स्वयंप्रकाश, निरुपाधिक व अविनाशी आहे. ते स्वभावतःच अविद्यारहित आहे. या जगाच्या उत्पत्ती, स्थिती व लयाला कारण असणाऱ्या त्या आत्म्याच्या शक्तीमुळेच त्याची सत्ता व आनंद यांचा अनुभव येतो, त्यालाच ब्रह्म असे नाव आहे. (५)

अथाप्लुतोऽम्भस्यमले यथाविधि

क्रियाकलापं परिधाय वाससी ।

चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमो

हुतानलो ब्रह्म जजाप वाग्यतः ॥६॥

उपस्थायार्कमुद्यन्तं तर्पयित्वाऽऽत्मनः कलाः ।

देवानृषीन् पितॄन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ॥७॥

धेनूनां रुक्मशृङ्गीणां साध्वीनां मौक्तिकस्रजाम् ।

पयस्विनीनां गृष्टीनां सवत्सानां सुवाससाम् ॥८॥

ददी रूप्यखुराग्राणां क्षौमाजिनतिलैः सह ।

अलङ्कृतेभ्यो विप्रेभ्यो बद्धं बद्धं दिने दिने ॥९॥

गोविप्रदेवतावृद्धगुरून् भूतानि सर्वशः ।

नमस्कृत्वात्मसम्भूतीमङ्गलानि समस्पृशत् ॥१०॥

आत्मानं भूषयामास नरलोकविभूषणम् ।

वासोभिर्भूषणीः स्वीर्यैर्दिव्यस्रगनुलेपनैः ॥११॥

अवेक्ष्याज्यं तथाऽऽदर्शं गोवृषद्विजदेवताः ।

कामांश्च सर्ववर्णानां पौरान्तःपुरचारिणाम् ।

प्रदाप्य प्रकृतीः कामैः प्रतोष्य प्रत्यनन्दत ॥१२॥

संविभज्याग्रतो विप्रान् स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः ।

सुहृदः प्रकृतीर्दारानुपायुङ्क्त ततः स्वयम् ॥१३॥

तावत् सूत उपानीय स्यन्दनं परमाद्भुतम् ।

सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्यावस्थितोऽग्रतः ॥१४॥

गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमथारुहत् ।

सात्यक्युद्धवसंयुक्तः पूर्वाद्रिमिव भास्करः ॥१५॥

नंतर सवाचरणतत्पर असे ते विधिपूर्वक निर्मळ आणि पवित्र पाण्याने स्नान करीत. मग स्वच्छ धोतर नेसून व उपरणे पांघरून संध्यावंदनादी कर्मे करीत. त्यानंतर हवन करून मीन धरून गायत्रीमंत्राचा जप करीत. (६)

यानंतर ज्ञानी असे ते सूर्योदयाच्या वेळी सूर्याचे उपस्थान करीत आणि आपल्या अंशस्वरूप असलेल्या देव, ऋषी व पितरांना उद्देशून तर्पण करीत. नंतर ज्येष्ठ व आदरणीय ब्राह्मणांची विधिपूर्वक पूजा करून त्यांना वस्त्रालंकार देऊन दररोज प्रत्येकी एकेक वद्र (तेरा हजार चौऱ्याऐंशी) बुधाल, प्रथमच व्यालेल्या, वासरू असणाऱ्या, शांत स्वभावाच्या गाई, रेशमी वस्त्र, मृगचर्म आणि तीळ यांसह दान करीत. त्यावेळी त्यांना सुंदर वस्त्रे आणि मोत्यांच्या माळा घातल्या जात. त्यांच्या शिंगांना सोने आणि खुरांना चांदी मढविलेली असे. (७-९)

त्यानंतर आपल्याच विभूतिरूप असलेल्या गाई, ब्राह्मण, देवता, वडील माणसे, गुरुजन आणि सर्व प्राण्यांना प्रणाम करून मंगल वस्तूंना स्पर्श करीत. (१०)

परीक्षिता ! भगवंत जरी या मनुष्यलोकाचा अलंकार असले, तरीसुद्धा ते आपली दिव्य वस्त्रे, अलंकार, फुलांचे हार, आणि चंदन इत्यादी वस्तूंनी स्वतःला अलंकृत करीत. (११)

यानंतर ते तूप आणि आरशात आपले मुख पाहात. गाय, बैल, ब्राह्मण आणि देवता यांचे दर्शन घेत. मग पुरवासी आणि अंतःपुरात राहाणाऱ्या चारही वर्णांच्या लोकांच्या कामना पूर्ण केल्यानंतर आपल्या अन्य प्रजेची इच्छापूर्ती करून त्यांना संतुष्ट करीत. आणि या सर्वांना प्रसन्न पाहून स्वतः आनंदी होत. (१२)

फुलांच्या माळा, तांबूल, चंदन इत्यादी वस्तू ते अगोदर ब्राह्मणांना देत. नंतर स्वजन, मंत्री आणि राण्यांना वाटीत व नंतर स्वतः उपयोगात आणीत. (१३)

तोपर्यंत त्यांचा सारथी सुग्रीव इत्यादी घोडे जुंपलेला अत्यंत अद्भुत रथ घेऊन येई आणि प्रणाम करून भगवंतांच्या समोर उभा राही. (१४)

यानंतर ते सात्यकी आणि उद्धवासह आपल्या हाताने सारथ्याचे हात पकडून सूर्य ज्याप्रमाणे उदयाचलावर आरूढ होतो, त्याप्रमाणे रथावर स्वार होत. (१५)

ईक्षितोऽन्तःपुरस्त्रीणां सबीडप्रेमवीक्षितैः ।
कृच्छ्राद् विमृष्टो निरगाजातहासो हरन् मनः ॥१६॥

सुधर्माख्यां सभां सर्ववृष्णिभिः परिवारितः ।
प्राविशद् यत्रिविष्टानां न सन्त्यङ्ग षड्भुजैः ॥१७॥

तत्रोपविष्टः परमासने विभु-
र्वभौ स्वभासा ककुभोऽवभासयन् ।
वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमो
यथोडुराजो दिवि तारकागणैः ॥१८॥

तत्रोपमन्त्रिणो राजन् नानाहास्यरसैर्विभुम् ।
उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तक्यस्ताण्डवैः पृथक् ॥१९॥

मृदङ्गवीणाभुरजवेणुतालदरस्वनैः ।
ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश सूतमागधवन्दिनः ॥२०॥

तत्राहुर्ब्राह्मणाः केचिदासीना ब्रह्मवादिनः ।
पूर्वेषां पुण्ययशसां राजां चाकथयन् कथाः ॥२१॥

तत्रैकः पुरुषो राजत्रागतोऽपूर्वदर्शनः ।
विज्ञापितो भगवते प्रतीहारैः प्रवेशितः ॥२२॥

स नमस्कृत्य कृष्णाय परेशाय कृताञ्जलिः ।
राजामावेदयद् दुःखं जरासन्धनिरोधजम् ॥२३॥

ये च दिग्विजये तस्य सन्नतिं न ययुर्नृपाः ।
प्रसहा रुद्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे ॥२४॥

कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् प्रपन्नभयभञ्जन ।
वयं त्वां शरणं यामो भवभीताः पृथग्धियः ॥२५॥

त्यावेळी अंतःपुरातील स्त्रिया लज्जा आणि प्रेमपूर्ण नजरांनी त्यांच्याकडे पाहात आणि मोठ्या कष्टाने त्यांना निरोप देत. तेव्हा भगवान् स्मित हास्य करून त्यांचे मन बरोबर घेऊन महालाच्या बाहेर पडत. (१६)

परीक्षिता ! त्यानंतर भगवान् श्रीकृष्ण सर्व यादवांसह सुधर्मा नावाच्या सभेत प्रवेश करीत. जे लोक त्या सभेत बसत, त्यांना तहान-भूक, शोक-मोह आणि जरा-मृत्यू हे सहा विकार बाधत नसत. (१७)

भगवान् तेथे जाऊन जेव्हा श्रेष्ठ सिंहासनावर विराजमान होत, तेव्हा त्यांच्या अंगकांतीने सर्व दिशा उजळून जात. जसा आकाशात तारकांनी वेढलेला चंद्र शोभून दिसतो, त्याप्रमाणे श्रेष्ठ यदुवीरांच्या मध्ये यदुपती श्रीकृष्ण शोभून दिसत. (१८)

राजा ! सभेमध्ये विदूषक निरनिराळ्या प्रकारच्या हास्यविनोदांनी, नटाचार्य अभिनयांनी आणि नर्तकी कलापूर्ण नृत्यांनी, अशा वेगवेगळ्या प्रकारे भगवंतांची सेवा करीत. (१९)

त्यावेळी मृदंग, वीणा, पखवाज, वासरी, झांज आणि रांग या वाद्यांच्या घोषात सूत, मागध व भाट नाचत, गात आणि भगवंतांची स्तुती करीत. (२०)

काही वेदवेत्ते ब्राह्मण तेथे बसून वेदमंत्रांचे त्रिवेचन करीत आणि काहीजण पवित्रकीर्ती राजांची चरित्रे ऐकवीत. (२१)

एके दिवशी तेथे एक नवीन मनुष्य आला. द्वारपालांनी भगवंतांना तो आल्याची सूचना देऊन त्याला सभागारात आणले. (२२)

त्या मनुष्याने भगवान् श्रीकृष्णांना हात जोडून नमस्कार केला आणि त्या राजांचे दुःख सांगितले की, जे वीस हजार राजे जरासंधाच्या दिग्विजयाच्या वेळी त्याला शरण आले नव्हते, त्यांना जरासंधाने बळजबरीने कैद करून एका किल्ल्यात ठेवले होते. (२३-२४)

“हे भगवन् श्रीकृष्ण ! आपले स्वरूप कोणालाही न कळणारे आहे. जे आपल्याला शरण येतात, त्यांचे सर्व भय आपण नाहीसे करता. हे प्रभो ! आमची भेदबुद्धी नाहीशी झालेली नाही. आम्ही संसारामुळे भयभीत होऊन आपल्याला शरण आलो आहोत. (२५)

लोको विकर्मनिरतः कुशले प्रमत्तः
 कर्मण्ययं त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ।
 यस्तावदस्य बलवानिह जीविताशां
 सद्यश्छिनत्त्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥२६॥

लोके भवाञ्जगदिनः कलयावतीर्णः
 सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय चान्यः ।
 कश्चित् त्वदीयमतियाति निदेशमीश
 किं वा जनः स्वकृतमृच्छति तत्र विद्वाः ॥२७॥

स्वप्रायितं नृपसुखं परतन्त्रमीश
 शश्वद्भयेन मृतकेन धुरं वहामः ।
 हित्वा तदात्मनि सुखं त्वदनीहलभ्यं
 क्लिश्यामहेऽतिकृपणास्तव माययेह ॥२८॥

तन्नो भवान् प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्मो
 बद्धान् वियुङ्क्ष्व मगधाह्वयकर्मपाशात् ।
 यो भूभुजोऽद्युतमतङ्गजवीर्यमेको
 विभ्रद् रुरोध भवने मृगराडिवावीः ॥२९॥

यो र्वे त्वया द्विनवकृत्व उदानचक्र
 भग्नो मृधे खलु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
 जित्वा नृलोकनिरतं सकृद्दृढदणो
 युष्मत्प्रजा रुजति नोऽजित तद् विधेहि ॥३०॥

दूत उवाच

इति मागधसंरुद्धा भवदर्शनकाङ्क्षिणः ।
 प्रपन्नाः पादमूलं ते दीनानां शं विधीयताम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

राजदूते नृवत्येवं देवर्षिः परमद्युतिः ।
 विभ्रत् पिङ्गजटाभारं प्रादुरासीद् यथा रविः ॥३२॥

हे भगवन ! बहुतेक लोक निषिद्ध कर्म करण्यात गुंतलेले असतात. ते आपण सांगितलेली आपली उपासनारूप कल्याणकारी कर्मे करीत नाहीत. जीवनासंबंधी आशा-अभिलाषांमध्ये भ्रमाने भटकत असतात. जे बलवान असे आपण कालरूपाने त्यांची जीवनाची आशा तत्काळ धुळीला मिळविता, त्या कालरूप आपल्याला आम्ही नमस्कार करतो. (२६)

जगदीश्वर अशा आपण जगामध्ये संतांचे रक्षण आणि दुष्टांना शासन करण्यासाठी बलरामांसह अवतार घेतला आहे. असे असता हे प्रभो ! एखादा राजा आपल्या आज्ञेविरुद्ध वागून आम्हांला दुःख देतो, की आमचीच कर्मे आम्हांला दुःख देत आहेत, हे आम्हांला कळत नाही. (२७)

हे प्रभो ! राज्याभोगाचे सुख विषयमाध्य असून स्वप्नाप्रमाणे क्षणभंगुर आहे. तरीही नेहमी भयग्रस्त अशा नाशवंत शरीराने आम्ही हे ओझे ओढतोच. तुमच्याच मायेमुळे अत्यंत दीनवाणे झालेले आम्ही. मिष्काम भक्तांना तुमच्यापासून मिळणारे आत्मसुख सोडून अकारण हे कष्ट भोगत आहेत. (२८)

हे भगवन ! आपले चरण शरणागतांचे दुःख नाहीसे करणारे आहेत. म्हणून आपणच जरासंधरूप कर्मांच्या बंधनातून आम्हांला सोडवा. हे प्रभो ! त्या एकट्याजवळ दहा हजार हत्तींचे बळ आहे आणि जसा सिंह मेंढ्यांना जखेत ठेवतो, त्याप्रमाणे त्याने आम्हांला आपल्या वाङ्मयात बंदिस्त करून ठेवले. (२९)

हे चक्रपाणी ! आपण जरासंधाशी अठरा वेळा युद्ध करून सतरा वेळा त्याचा पराभव करून त्याला सोडून दिले; परंतु एक वेळ त्याने आपल्यावर विजय प्राप्त केला. आपला पराक्रम अनंत आहे, हे आम्ही जाणतो; असे असूनही साधारण भाषणासारखे वागत आपण पराभूत झाल्याचा अभिनय केलात; परंतु यामुळे त्याची घमेंड वाढली. कधीही जिंकले न जाणारे हे भगवन ! आपली प्रजा असलेल्या आम्हांला तो त्रास देणार नाही, असे करावे. (३०)

दूत म्हणाला - जरासंधाचे बंदी असलेले राजे आपल्या पायाशी शरण आले आहेत आणि ते आपले दर्शन घेऊ इच्छितात, तरी आपण त्या दीनांचे कल्याण करावे. (३१)

श्रीशुकदेव म्हणतात - राजांचा दूत असे सांगत होता, तेवळ्यात सोनेरी जटा असलेले परमतेजस्वी देवर्षी नारद सूर्योदय व्हावा तसे तेथे येऊन पोहोचले. (३२)

तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ।
ववन्द उत्थितः शीर्ष्णां ससभ्यः सानुगो मुदा ॥३३॥

सभाजयित्वा विधिवत् कृतासनपरिग्रहम् ।
बभाषे सूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धया तर्पयन् मुनिम् ॥३४॥

अपि स्विदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयम् ।
ननु भूयान् भगवतो लोकान् पर्यटतो गुणः ॥३५॥

न हि तेऽविदितं किञ्चिद्भोकेष्वीश्वरकर्तृषु ।
अथ पृच्छामहे युष्मान् पाण्डवानां चिकीर्षितम् ॥३६॥

श्रीनारद उवाच

दृष्ट्वा मया ते बहुशो दुरत्यया
माया विभो विश्वसृजश्च मायिनः ।
भूतेषु भूमंशरतः स्वशक्तिभि-
र्वह्नेरिव च्छन्नरुचो न मेऽद्भुतम् ॥३७॥

तवेहितं कोऽर्हति साधु वेदितुं
स्वमाययेदं सृजतो नियच्छतः ।
यद् विद्यमानात्मतयावभासते
तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥३८॥

जीवस्य यः संसरतो विमोक्षणं
न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः ।
लीलावतारैः स्वयशःप्रदीपकं
प्राज्वालयत्त्वा तमहं प्रपद्ये ॥३९॥

अथाप्याश्रावये ब्रह्म नरलोकविडम्बनम् ।
राजः पैतृष्वसेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥४०॥

यक्ष्यति त्वां मखेन्द्रेण राजसूयेन पाण्डवः ।
पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तद् भवाननुमोदताम् ॥४१॥

ब्रह्मदेव इत्यादी सर्व लोकपालांचे स्वामी भगवान् श्रीकृष्ण त्यांना पाहाताच सभासद आणि सेवकांसह आनंदाने उठून उभे राहिले आणि मस्तक लववून त्यांना बंदन करू लागले. (३३)

देवर्षी नारद जेव्हा आसनावर बसले, तेव्हा भगवंतांनी त्यांची विधिपूर्वक पूजा केली आणि आपल्या श्रद्धेने त्यांना संतुष्ट करित मधुर वाणीने ते म्हणाले. (३४)

हे देवर्षे ! सध्या तिन्ही लोकांचे कुशल आहे ना ? आपण तिन्ही लोकांमध्ये जात असता. यामुळेच आम्हांला आपल्याकडून सर्वांची खुशाली समजते. (३५)

ईश्वराने रचलेल्या तिन्ही लोकांमधील अशी कोणतीही घटना नाही की, जी आपल्याला माहित नाही. म्हणून आम्ही तुम्हांला विचारतो की, "पांडवांचे चावेळी काय चालले आहे ?" (३६)

श्रीनारद म्हणाले- "हे सर्वव्यापी अनंता ! आपण विश्वाचे निर्माते असणाऱ्या ब्रह्मदेव इत्यादींनासुद्धा कळण्यास कठीण अशी आपली माया मी अनेक वेळा पाहिली आहे. लाकडात गुप्त असलेला अग्नी जसा स्वतःचे तेज लपवून ठेवतो, तसे आपण चराचरामध्ये आपल्या अचिंत्य शक्तीने गुप्तपणे व्यापून राहिलेले आहात. म्हणून आपण जे हे विचारित आहात, त्याबद्दल मला काहीही आश्चर्य वाटत नाही. (३७)

हे भगवन ! आपण आपल्या मायेनेच या जगाची निर्मिती आणि संहार करता. आपल्या मायेमुळेच ते असत्य असूनही सत्य असल्यासारखे वाटते. आपण केव्हा काय करू इच्छिता, हे चांगल्या तऱ्हेने कोणाला कळणार आहे ? ज्यांचे स्वरूप अचिंतनीय आहे, त्या आपल्याला मी नमस्कार करतो. (३८)

या अनर्थकारक शरीरांमुळे जीव जन्म-मृत्यूच्या चक्रात फिरत राहातो व चातून मुक्त कसे व्हावे, हे तो जाणत नाही. वास्तविक त्याच्याच हितासाठी आपण नाना प्रकारचे लीलावतार धारण करून आपल्या पवित्र यशाचा दीप प्रज्वलित करता. त्या आपणांस मी शरण आलो आहे. (३९)

प्रभो ! आपण स्वतः परब्रह्म असून माणसासारखी लीला करीत मला विचारित आहात. म्हणून मी आपला आतेभाऊ आणि भक्त, राजा युधिष्ठिर काय करू इच्छितो, ते सांगतो. (४०)

आपल्या पूजेला योग्य अशी श्रेष्ठ संपत्ती मिळावी म्हणून राजा युधिष्ठिर, यज्ञांत श्रेष्ठ अशा राजसूय यज्ञाने आपली आराधना करू इच्छितो. आपण चाला संमती द्यावी. (४१)

तस्मिन् देव क्रतुवरे भवन्तं वै सुरादयः ।
दिदृक्षवः समेष्यन्ति राजानश्च यशस्विनः ॥४२॥

श्रवणात् कीर्तनाद् ध्यानात् पूयन्तेऽन्तेवसायिनः ।
तव ब्रह्मपयस्येश किमुतेक्षाभिमर्शिनः ॥४३॥

यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां
भूमी च ते भुवनमङ्गल दिग्वितानम् ।
मन्दाकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो
गङ्गेति चेह चरणाम्बु पुनाति विश्वम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

तत्र तेष्यात्मपक्षेष्वगृह्णन्सु विजिगीषया ।
वाचःपेशैः स्मयन् भृत्यमुद्धवं प्राह केशवः ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं हि नः परमं चक्षुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् ।
तथात्र ब्रह्मानुष्ठेयं श्रद्धधमः करवाम तत् ॥४६॥

इत्युपामन्त्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् ।
निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ॥४७॥

हे भगवन ! त्या श्रेष्ठ यज्ञामध्ये आपले दर्शन घेण्यासाठी देव आणि यशस्वी राजे येणार आहेत. (४२)

हे प्रभो ! ब्रह्मस्वरूप अशा आपले श्रवण, कीर्तन आणि ध्यान केल्याने अंतःजसुद्धा पवित्र होतात. तर मग जे आपले दर्शन आणि स्पर्श प्राप्त करून घेतात, त्यांच्याबद्दल काय सांगावे ! (४३)

हे त्रिभुवनमंगला ! ज्याप्रमाणे आपली चरणामृतधारा स्वर्गामध्ये मन्दाकिनी, पाताळात भोगवती आणि मृत्युलोकात गंगा या नावाने वाहात जाऊन सान्या विशाला पवित्र करीत आहे, त्याचप्रमाणे आपली निर्मळ कीर्ती सर्व दिशांमध्ये विस्तारली असून तिने स्वर्ग, पृथ्वी आणि पाताळ व्यापले आहेत. (४४)

श्रीशुक म्हणतात- जरासंधाला जिकू इच्छिणाऱ्या यादवांना नारदांचे हे म्हणणे पसंत पडले नाही. तेव्हा श्रीकृष्ण स्मितहास्य करीत अतिशय गोड वागणाने उद्धवाला म्हणाले. (४५)

श्रीकृष्ण म्हणाले - "उद्धवा ! तू माझा सुहृद, दिव्य नेत्र आणि राजनीती चांगल्या प्रकारे जाणणारा आहेस. म्हणून याविषयी काय करावे, ते तू सांग. तुझ्या म्हणण्यावर आमची श्रद्धा आहे म्हणून तुझ्या सल्ल्यानुसारच आम्ही वगू. (४६)

उद्धवाने पाहिले की, आपले स्वामी सर्वज्ञ असूनही अजाणत्यासारखे सल्ला विचारित आहेत. तेव्हा त्यांची आज्ञा शिरोधार्य मानून तो म्हणाला. (४७)

अध्याय सत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे भगवद्भक्तविचारे सप्ततितमोऽध्यायः ॥३०॥

*** ❁ ***

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णांचे इंद्रप्रस्थाला जाणे

श्रीशुक उवाच

इत्युदीरितमाकर्ण्य देवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् ।
सभ्यानां मतमाज्ञाय कृष्णस्य च महामतिः ॥१॥

उद्धव उवाच

यदुक्तमृषिणा देव साचिद्व्यं यक्षयतस्त्वया ।
कार्यं पैतृष्वसेयस्य रक्षा च शरणीषिणाम् ॥२॥

श्रीशुक म्हणतात - श्रीकृष्णांचे म्हणणे ऐकून अत्यंत वुद्धिमान उद्धवाने देवर्षी नारद, सभामद आणि श्रीकृष्णांच्या मतावर विचार केला आणि नंतर तो बोलू लागला. (१)

उद्धव म्हणाला- भगवन ! देवर्षी नारदांनी सांगितल्याप्रमाणे आपण आतेभाऊ पांडवांच्या यज्ञात जाऊन त्यांना साहाय्य केले पाहिजे. त्याचबरोबर शरणागतांचे रक्षण करणे हेही आपले कर्तव्यच आहे. (२)

यष्टव्यं राजसूयेन दिक्चक्रजयिना विभो ।
अतो जरासुतजय उभयार्थो मतो मम ॥३॥

अस्माकं च महानर्थो होतेनैव भविष्यति ।
यशश्च तव गोविन्द राजो बद्धान् विमुञ्चतः ॥४॥

स वै दुर्विषहो राजा नागायुतसमो बले ।
बलिनामपि चान्येषां भीमं समबलं विना ॥५॥

द्वैश्वे स तु जेतव्यो मा शताक्षीहिणीयुतः ।
ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कश्चिन् ॥६॥

ब्रह्मवेषधरो गत्वा तं भिक्षेत वृकोदरः ।
हनिष्यति न सन्देहो द्वैश्वे तव सत्रिधी ॥७॥

निमित्तं परमीशस्य विश्वसर्गनिरोधयोः ।
हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ॥८॥

गायन्ति ते विशदकर्म गृहेषु देव्यो
राजां स्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च ।
गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकात्मजायाः
पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ॥९॥

जरासन्धवधः कृष्ण भूर्यथायोपकल्पते ।
प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धववचो राजन् सर्वतोभद्रमच्युतम् ।
देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ॥११॥

हे प्रभो ! जो सर्व दिशांवर विजय मिळवतो, तोच राजसूय यज्ञ करू शकतो. तेव्हा जरासंधाला जिंकण्यामुळे पांडवांचा यज्ञ आणि शरणागतांचे रक्षण या दोन्ही गोष्टी साधतील असे मला वाटते. (३)

शिवाय यामुळेच हे गोविंदा ! आमचेही मोठे काम होईल. त्याचबरोबर कैद केलेले राजे मुक्त केल्याने आपली सर्वत्र कीर्ती होईल. (४)

जरासंध इतर चलवानांनाही जिंकण्यासारखा नाही. कारण त्याला दहा हजार हत्तींचे बळ आहे. त्याला फक्त तुल्यबल भीमसेनच पराभूत करू शकतो. (५)

त्याला द्वंद्वयुद्धातच जिंकले पाहिजे. तो शंभर अक्षीहिणी सेना घेऊन युद्धात उतरेल, तेव्हा नको. जरासंध हा ब्राह्मणभक्त आहे. जर ब्राह्मणांनी त्याच्याकडे याचना केली, तर तो त्याला विन्मुख पाठवीत नाही. (६)

म्हणून भीमसेनाने ब्राह्मणांचा वेष घेऊन त्याच्याकडे भिक्षा मागावी. आपल्या उपस्थितीमध्ये द्वंद्वयुद्धात भीमसेन त्याला मारील. याविषयी शंका नाही. (७)

हे प्रभो ! आपण सर्वशक्तिमान, रूपरहित कालस्वरूप आहात. विधाची निर्मिती आणि प्रलय आपल्याच शक्तीने होतात. ब्रह्मदेव आणि शंकर हे केवळ निमित्तमात्र आहेत. (त्याचप्रमाणे जरासंधाचा वध आपल्या शक्तीने होईल. भीमसेन त्याला फक्त निमित्तमात्र असेल.) (८)

तेव्हा कैदखान्यात पडलेल्या राजांच्या राण्या स्वतःच्या महालांत आपल्या वा विशुद्ध लीलेचे गायन करतील की, आपण त्यांच्या शत्रूंचा नाश केलात आणि त्यांच्या पतींना सोडविलेले. यापूर्वी ज्याप्रमाणे गोपी स्वतःला शंखचूडापासून सोडविण्याचा पराक्रम गात, शरणागत मुनिगण, गजेंद्र आणि जानकीच्या उद्धाराची लीला गात तसेच आम्ही आपल्या माता-पित्यांना कंसाच्या कारागृहातून सोडविलेल्या लीलेचे गायन करित असतो. (९)

म्हणून हे श्रीकृष्णा ! जरासंधाचा वध पुष्कळ गोष्टी साध्य करून देईल. वंदिस्त राजांच्या पुण्यप्रभावाने किंवा जरासंधाच्या पापप्रभावाने, आपणही यावेळी राजसूय यज्ञ होणेच पसंत करित आहात. (१०)

श्रीशुक म्हणतात- परीक्षिता ! उद्धवाचा हा सल्ला सर्वप्रकारे हितकारक होता. शिवाय खोडून काढता येणारा नव्हता. देवर्षी नारद, यदुवंशातील ज्येष्ठ-श्रेष्ठ आणि स्वतः श्रीकृष्णांनीसुद्धा त्याचे म्हणणे मनापासून मान्य केले. (११)

अथादिशत् प्रयाणाय भगवान् देवकीसुतः ।
भृत्यान् दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्य गुरून् विभुः ॥१२॥

निर्गमव्यावरोधान् स्वान् ससुतान् सपरिच्छदान् ।
सङ्कर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन् ।
सूतोपनीतं स्वरथमारुहद् गरुडध्वजम् ॥१३॥

ततो रथद्विपभटसादिनायकैः
करालया परिवृत आत्मसेनया ।
मृदङ्गभेर्यान्कशङ्खगोमुखैः
प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमत् ॥१४॥

नृवाजिकाशनशिविकाभिरच्युतं
सहात्मजाः पतिमनु सुव्रता ययुः ।
वराम्बराभरणविलेपनस्रजः
सुसंवृता नृभिरसिचर्मपाणिभिः ॥१५॥

नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्पणः-
करेणुभिः परिजनवारयोषितः ।
स्वलङ्कृताः कटकटिकम्बलाम्बरा-
द्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः ॥१६॥

बलं बृहद्ध्वजपटछत्रचामरै-
र्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः ।
दिवांशुभिस्तुमुलरवं वभौ रवे-
र्यथाणवः क्षुभिततिमिङ्गिलोमिभिः ॥१७॥

अथो मुनिर्यदुपतिना सभाजितः
प्रणम्य तं हृदि विदधद् विहायसा ।
निशम्य तद्व्यवसितमाहताहंणो
मुकुन्दसन्दर्शननिर्वृतेन्द्रियः ॥१८॥

राजदूतमुवाचेदं भगवान् प्रीणयन् गिरा ।
मा भैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधम् ॥१९॥

अंतर्यामी भगवान् श्रीकृष्णांनी यानंतर वसुदेव इत्यादी गुरुजनांची संमती घेऊन दारुक, जैत्र इत्यादी सेवकांना इंद्रप्रस्थाकडे जाण्यासाठी तयारी करण्याची आज्ञा केली. (१२)

यानंतर शत्रुसंहारक श्रीकृष्णांनी यदुराज उग्रसेन व बलरामांची आज्ञा घेऊन मुलावाळांसह राण्या आणि त्यांचे सर्व सामान पुढे पाठविले व पाठोपाठ दारुकाने आगलेल्या गरुडध्वज रथावर ते स्वतः आरूढ झाले. (१३)

त्यानंतर रथ, हत्ती, घोडेस्वार आणि पायदळ यांची प्रचंड सेना घेऊन ते निघाले. त्यावेळी मृदंग, नगारे, ढोल, शंख आणि रणशिंगांच्या उच्च स्वराने सर्व दिशा दुमदुमून गेल्या. (१४)

रुक्मिणी इत्यादी श्रीकृष्णांच्या हजारो पतिव्रता पत्न्या आपल्या मुलांसह सुंदर वस्त्रालंकार, चंदन, फुलांचे हार इत्यादींनी नदूनधटून, डोल्या, रथ आणि सौन्याने महविलेल्या पालख्यांत बसून पतींच्या मागून निघाल्या. यावेळी पायदळ शिपाई हातात ढाल-तलवारी घेऊन त्यांचे रक्षण करीत चालले होते. (१५)

याच प्रकारे त्यांच्या सेवकांच्या स्त्रिया आणि वारांगना चांगल्या प्रकारे वेपभूषा करून गवताच्या झोपड्या, वेगवेगळ्या प्रकारचे तंबू, कनाती, कांबळी तसेच अंधरुज-पांघरुज इत्यादी सामग्री बैल, म्हशी, गाढवे आणि खंभरांवर लादून तसेच स्वतः पालख्या, उंट, छकडे आणि हत्तिणी यांवर बसून चालू लागल्या. (१६)

जसा सुसरी-मगरी आणि लाटांच्या उसळण्याने क्षुब्ध झालेला समुद्र शोभून दिसतो, तशी अतिशय गोंगाट होत असलेली, फडफडणाऱ्या मोठमोठ्या पताका, छत्रे, चामरे, श्रेष्ठ शस्त्रास्त्रे, वस्त्रालंकार, मुगुद, कवचे यांनी युक्त आणि दिवसा त्यांच्यावर पडलेली सूर्याची किरणे यामुळे भगवान् श्रीकृष्णांची सेना अतिशय शोभून दिसत होती. (१७)

नंतर श्रीकृष्णांनी सत्कार केलेले नारद त्यांचा निःश्वस ऐकून व त्यांचे दर्शन झाल्यामुळे प्रसन्न झाले. त्यानंतर त्यांनी केलेली पूजा स्वीकारून देवर्षी नारदांनी त्यांना प्रणाम केला आणि त्यांची दिव्य मूर्ती हृदयात धारण करून आकाशमार्गाने प्रस्थान केले. (१८)

यानंतर भगवान् श्रीकृष्ण जरासंधाच्या बंदी राजांच्या दूताला आपल्या मधुर वाणीने आश्वासन देत म्हणाले - "दूता ! तू तुझ्या राजांना जाऊन सांग की, भिऊ नका ! तुम्हा सर्वांचे कल्याण असो ! मी जरासंधाला मारवीन." (१९)

इत्युक्तः प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् ।
तेऽपि सन्दर्शनं शौरेः प्रत्यैक्षन् यन्मुमुक्षवः ॥२०॥

आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा विनशनं हरिः ।
गिरीन् नदीरतीयाय पुरग्रामब्रजाकरान् ॥२१॥

ततो दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् ।
पञ्चालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्थमथागमत् ॥२२॥

तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणाम् ।
अजातशत्रुर्निरगात् सोपाध्यायः सुहृद्वृतः ॥२३॥

गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ।
अभ्यधात् स हर्षीकेशं प्राणाः प्राणमिवावृत्तः ॥२४॥

दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पाण्डवः ।
चिराद् दृष्टं प्रियतमं सस्वजेऽथ पुनः पुनः ॥२५॥

दोर्भ्यां परिष्वज्य रमामलालयं
मुकुन्दगात्रं नृपतिर्हंताशुभः ।
लेभे परां निर्वृतिमश्रुलोचनो
हृष्यन्नुर्विस्मृतलोकविभ्रमः ॥२६॥

तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो
धीमः स्मयन् प्रेमजवाकुलेन्द्रियः ।
यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा
प्रवृद्धवाण्याः परिरेभिरेऽच्युतम् ॥२७॥

अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ।
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हतः ॥२८॥

मानितो मानयामास कुरुसृञ्जयकैकयान् ।
सूतमागधगन्धर्वा वन्दिनशोपमन्त्रिणः ॥२९॥

भगवंतांचा निरोप घेऊन गेलेल्या दूताने त्यांचा संदेश राजांना सांगितला. ते राजेसुद्धा कारागृहातून सुटण्यासाठी, भगवंतांच्या दर्शनाची वाट पाहू लागले. (२०)

नंतर श्रीकृष्ण आनर्त, सौवीर, मरू, कुरुक्षेत्र आणि तेथे जाताना मध्ये लागणारे पर्वत, नद्या, नगरे, गावे, गीळवाडे, खाणी इत्यादी पार करून पुढे जाऊ लागले. (२१)

भगवान् मुकुंद दृषद्वती व सरस्वती नदी पार करून तसेच पांचाल आणि मत्स्य हे देश मागे टाकून इंद्रप्रस्थाला जाऊन पोहोचले. (२२)

ज्यांचे दर्शन पाणसांना होणे दुर्मिळ आहे, ते श्रीकृष्ण जवळ आलेत, ही बातमी समजली, तेव्हा आचार्य आणि संबंधितांसह युधिष्ठिर त्यांच्या स्वागतासाठी नगराच्या बाहेर आला. (२३)

मंगल गीते गायिली जाऊ लागली, वाद्ये वाजू लागली, ब्राह्मण उच्च स्वरात वेदमंत्र म्हणू लागले. इंद्रियांनी मुख्य प्राणाला भेटण्यासाठी आतुरतेने जावे, त्याप्रमाणे धर्मराज अत्यंत आदराने हर्षीकेशांचे स्वागत करण्यासाठी निघाला. (२४)

श्रीकृष्णांना पाहून युधिष्ठिराचे हृदय अत्यंत स्नेहाने सद्गदित झाले. पुष्कळ दिवसांनंतर आपला प्रियतम भेटल्यामुळे तो पुन्हा पुन्हा त्यांना आपल्या हृदयाशी कवटाळू लागला. (२५)

लक्ष्मीचे पवित्र निवासस्थान असलेल्या श्रीकृष्णांच्या श्रीविग्रहाला दोन्ही बाहुंनी आलिंगन दिल्यामुळे युधिष्ठिराचे सारे पाप नष्ट झाले. तो परमानंदसमुद्रात डुंबू लागला. त्याच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहू लागले. अंग-अंग रोमांचित झाले. त्याला या मायिक प्रपंचाचे स्मरणही राहिले नाही. (२६)

त्यानंतर भीमसेनाने मंद हास्य करून आपले मामेभाऊ श्रीकृष्णांना आलिंगन दिले. त्यावेळी झालेल्या आनंदाने आणि प्रेमोत्कर्षाने त्याची सारी इंद्रिये उचंबळून आली. नकुल, सहदेव आणि अर्जुन यांनी सुद्धा आपले परम प्रियतम आणि अकारण परम हितचिंतक अशा भगवान् श्रीकृष्णांना मोठ्या आनंदाने आलिंगन दिले. त्यावेळी त्यांच्याही नेत्रांतून अश्रूंचा पूर वाहू लागला. (२७)

अर्जुनाने भगवान् श्रीकृष्णांना पुन्हा आलिंगन दिले. नकुल आणि सहदेवाने अभिवादन केले आणि स्वतः भगवान् श्रीकृष्णांनी ब्राह्मणांना आणि कुरुवंशातील वृद्धांना त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे नमस्कार केला. (२८)

कुरु, सुंजय आणि कैक्य देशांच्या राजांनी भगवान् श्रीकृष्णांचा सन्मान केला आणि भगवान् श्रीकृष्णांनीसुद्धा

मृदङ्गशङ्खपटहवीणापणवगोमुखैः ।
ब्राह्मणाशारविन्दाक्षं तुष्टुवुर्नृतुजंगुः ॥३०॥

एवं सुहृद्भिः पर्यस्तः पुण्यश्लोकशिखामणिः ।
संस्तूयमानो भगवान् विवेशालङ्कृतं पुरम् ॥३१॥

संसिक्तवर्त्म करिणां मदगन्धतोयै-
शित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः ।
मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्-
गन्धैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानम् ॥३२॥

उद्दीप्तदीपबलिभिः प्रतिसद्मजाल-
निर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकम् ।
मूर्धन्यहेमकलशं रजतोरुशृङ्गै-
जुष्टं ददर्श भवर्नैः कुरुराजधाम ॥३३॥

प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्र-
मौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबन्धाः ।
सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश तल्पे
द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेन्द्रमार्गं ॥३४॥

तस्मिन् सुसङ्कुल इभाक्षरथद्विपद्भिः
कृष्णं सभायंमुपलभ्य गृहाधिरूढाः ।
नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगुह्य
सुस्वागतं विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ॥३५॥

ऊचुः स्त्रियः पथि निरीक्ष्य मुकुन्दपत्नी-
स्तारा यथोडुपसहाः किमकार्यमूभिः ।
यच्चक्षुषां पुरुषमीलिरुदारहास-
लीलावलोककलयोत्सवमातनोति ॥३६॥

त्यांचा यथायोग्य सत्कार केला. सूत, मागध, वंदी आणि ब्राह्मण भगवंतांची स्तुती करू लागले. तसेच गंधर्व, नट, विदूषक इत्यादी मृदंग, शंख, नगारे, वीणा, ढोल आणि शिंगे वाजवून भगवान श्रीकृष्णांना प्रसन्न करण्यासाठी नाचू गाऊ लागले. (२९-३०)

पुण्यकीर्तीचे चूडामणी अशा श्रीकृष्णांनी अशाप्रकारे आपल्या सुहृदवांधवांसह सर्व प्रकारे सुशोभित केलेल्या इंद्रप्रस्थ नगरीत लोकांकडून स्तुती घेत प्रवेश केला. (३१)

इंद्रप्रस्थ नगरातील मार्ग हत्तींच्या मदरसाने व सुगंधित पाण्याने सुगंधित झाले होते. जागोजागी रंगीबेरंगी ध्वज लावले होते. सोन्याची तोरणे बांधली गेली होती. आणि पाणी भरलेले सुवर्णकलश ठेवलेले होते. नगरातील स्त्री-पुरुष स्नान करून नवीन वस्त्रे, अलंकार, फुलांचे हार आणि सुवासिक द्रव्यांनी नटलेले होते. (३२)

घराघरात फुलांनी सजवलेले दिवे पेटवलेले होते. प्रत्येक घराच्या झरोक्यांतून धुपाचा सुगंधी धूर बाहेर पडत होता. त्या घरांवर पताका फडकत होत्या. ज्यांच्यावर सोन्याचे कळस बसवले होते, अशी चांदीची शिखरे झगमगत होती. अशा प्रकारचे वाडे असलेली पांडवांची राजधानी पाहात भगवान श्रीकृष्ण चालले होते. (३३)

तरुणांना जेव्हा समजले की मानवी डोळ्यांचे पारणे फेडणारे भगवान श्रीकृष्ण राजमार्गावरून निघाले आहेत, तेव्हा त्यांच्या दर्शनाच्या उत्कंठेने त्यांच्या वेष्या आणि निरगाठी दिल्या पडल्या. काहीनी घरातील काम अर्धवट सोडून दिले तर काहीजणी शय्येवर झोपलेल्या पतींनासुद्धा सोडून देऊन श्रीकृष्णांच्या दर्शनासाठी धावतच राजमार्गावर आल्या. (३४)

सडकेवर हत्ती, घोडे, रथ आणि पायदळ सेना यांची एकच गर्दी झाली होती. त्या स्त्रियांनी गच्छ्यांवर चढून सपत्नीक श्रीकृष्णांचे दर्शन घेतले. त्यांच्यावर पुष्पवर्षाव केला आणि मनोमन त्यांना आलिंगन देऊन प्रेमपूर्ण मंद हाम्ययुक्त नजरेने त्यांचे स्वागत केले. (३५)

चंद्राभोवती असणाऱ्या तान्यांप्रमाणे श्रीकृष्णांच्या पत्न्यांना राजमार्गावर पाहून नगरातील स्त्रिया आपापसात म्हणू लागल्या की, "या भाग्यवान राण्यांनी असे कोणते पुण्य केले असावे की, ज्यामुळे पुरुषोत्तम श्रीकृष्ण आपले दिलेले हास्य आणि विलासपूर्ण नजरेने त्यांच्याकडे पाहून त्यांच्या डोळ्यांना परम आनंद देत आहेत." (३६)

तत्र तत्रोपसङ्गम्य पौरा मङ्गलपाणयः।
 चक्रुः सपर्या कृष्णाय श्रेणीमुख्या हतैनसः ॥३७॥

अन्तःपुरजनैः प्रीत्या मुकुन्दः फुल्ललोचनैः।
 ससम्भ्रमैरभ्युपेतः प्राविशद् राजमन्दिरम् ॥३८॥

पृथा विलोक्य भ्रात्रेयं कृष्णं त्रिभुवनेश्वरम्।
 प्रीतात्मोत्थाय पर्यङ्गात् सस्नुषा परिषस्वजे ॥३९॥

गोविन्दं गृहमानीय देवदेवेशमादृतः।
 पूजायां नाविदत् कृत्यं प्रमोदोपहतो नृपः ॥४०॥

पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणां कृष्णशक्रेऽभिवादनम्।
 स्वयं च कृष्णया राजन् भगिन्या चाभिवन्दितः ॥४१॥

श्वश्रवा सञ्जोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीश सर्वशः।
 आनर्च रुक्मिणीं सत्यां भद्रां जाम्बवतीं तथा ॥४२॥

कालिन्दीं मित्रविन्दां च शैव्यां नाम्नजितीं सतीम्।
 अन्याशाभ्यागता याम्नु वासःस्रद्मण्डनादिभिः ॥४३॥

सुखं निवासयामास धर्मराजो जनार्दनम्।
 ससैन्यं सानुगामात्यं सभार्यं च नवं नवम् ॥४४॥

तर्पयित्वा खाण्डवेन वह्निं फाल्गुनसंयुतः।
 मोचयित्वा मयं येन राजे दिव्या सभा कृता ॥४५॥

उवास कतिचिन्मासान् राज्ञः प्रियचिकीर्षया।
 विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृतः ॥४६॥

श्रीकृष्ण अशा प्रकारे जात असता निघ्याप शिल्पकारांनी ठिकठिकाणी त्यांना भेटून अनेक मंगल वस्तूंनी त्यांची पूजा करून त्यांचे स्वागत केले. (३७)

श्रीकृष्णांना पाहून अंतःपुरातील स्त्रियांनी घाईघाईने येऊन प्रेमपूर्ण डोळ्यांनी भगवंतांचे स्वागत केले. त्याचा स्वीकार करीत श्रीकृष्ण राजवाड्यात आले. (३८)

आपला त्रिभुवनपती भाचा श्रीकृष्ण याला जेव्हा कुंतीने पाहिले, तेव्हा तिचे हृदय प्रेमाने भरून आले. पलंगावरून उठून ती सुनांसह पुढे आली आणि तिने भाच्याला छातीशी धरले. (३९)

युधिष्ठिराने देवदेवेश्वर भगवान श्रीकृष्णांना राजमहालात आदरपूर्वक आणले. पण तेव्हा आनंदाच्या भरात भगवंतांची पूजा कशी करावी, हेच राजा विसरून गेला. (४०)

राजा ! भगवान श्रीकृष्णांनी आल्या कुंती आणि वडील मंडळींच्या पत्न्यांना अभिवादन केले. त्यांची बहीण सुभद्रा आणि द्रौपदीने भगवंतांना नमस्कार केला. (४१)

सामूने सांगितल्याप्रमाणे द्रौपदीने वस्त्रे, अलंकार, पुष्पहार इत्यादींद्वारा रुक्मिणी, सत्यभामा, भद्रा, जांबवती, कालिन्दी, मित्रविन्दा, लक्ष्मणा आणि सत्या या भगवान श्रीकृष्णांच्या पदुष्यांच्या व तेथे आलेल्या अन्य राण्यांचाही यथायोग्य सत्कार केला. (४२-४३)

युधिष्ठिराने श्रीकृष्णांना त्यांची सेना, सेवक, मंत्री आणि पत्न्यांना नित्य नवे चाटेल अशा ठिकाणी आरामात राहाण्याची व्यवस्था केली. (४४)

अर्जुनाच्या बरोबर राहून श्रीकृष्णांनी खांडव वन देऊन अग्नीला तृप्त केले होते आणि त्यातून मद्यासुराला वाचविले होते. त्या मद्यासुरानेच युधिष्ठिराला एक दिव्य सभागृह तयार करून दिले. (४५)

युधिष्ठिराला आनंद देण्यासाठी श्रीकृष्ण काही महिने तेथेच राहिले. ते अर्जुनासह वेळोवेळी रथावर स्वार होऊन विहार करण्यासाठी सैनिकांसह इतरत्र जात असत. (४६)

अध्याय एकाहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

कृष्णस्येन्द्रप्रस्थगमनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः

पांडवांच्या राजसूय यज्ञाचे आयोजन आणि जरासंधाचा उद्धार

श्रीशुक उवाच

एकदा तु सभामध्ये आस्थितो मुनिभिर्वृतः ।
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः ॥१॥

आचार्यैः कुलवृद्धैश्च जातिसम्बन्धिवान्धवैः ।
शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह ॥२॥

युधिष्ठिर उवाच

क्रतुराजेन गोविन्द राजसूयेन पावनीः ।
यक्ष्ये विभूतीर्भवतस्तत् सम्पादय नः प्रभो ॥३॥

त्वत्पादुके अविरतं परि ये चरन्ति
ध्यायन्त्यभद्रनशने शुचयो गृणन्ति ।
विन्दन्ति ते कमलनाभ भवापवर्ग-
माशासते यदि त आशिष इंश नान्ये ॥४॥

तद् देवदेव भवतश्शरणारविन्द-
सेवानुभावमिह पश्यतु लोक एषः ।
ये त्वां भजन्ति न भजन्त्युत वोभयेषां
निष्ठां प्रदर्शय विभो कुरुसृञ्जयानाम् ॥५॥

न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिस्तव स्यात्
सर्वात्मनः समदृशः स्वमुखानुभूतेः ।
संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः
सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ॥६॥

श्रीभगवानुवाच

सम्यग् व्यवसितं राजन् भवता शत्रुकरान् ।
कल्याणी येन ते कीर्तिलोकाननु भविष्यति ॥७॥

ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो ।
सर्वेषामपि भूतानामीप्सितः क्रतुराडयम् ॥८॥

श्रीशुक म्हणतात- युधिष्ठिर एके दिवशी मुनी, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, बंधू, आचार्य, कुळातील ज्येष्ठ, नातलग, संबंधित आणि कुटुंबियांच्या बरोबर राजसभेत बसला होता. सर्वांच्या देखतच श्रीकृष्णांना उद्देशून तो म्हणाला. (१-२)

युधिष्ठिर म्हणाला - हे गोविंदा ! यज्ञाचा राजा अशा राजसूय यज्ञाने मी आपल्या पावन विभूतिस्वरूप देवतांचे पूजन करू इच्छितो. हे प्रभो ! आपण माझा हा संकल्प पुरा करावा. (३)

हे कमलनाभा ! सर्व अमंगल नष्ट करणाऱ्या आपल्या चरणकमलांची जे लोक निरंतर सेवा करतात, ध्यान आणि स्तुती करतात तेच खरे पवित्र होत. ते संसारापासून आपली सुटका करून घेतात. आणि जर त्यांनी संसारातील विषयांची इच्छा केली, तर त्यांचीसुद्धा त्यांना प्राप्ती होते; परंतु अभक्तांना मात्र काहीच मिळत नाही. (४)

हे देवदेवा ! या लोकांना आपल्या चरणकमलांच्या सेवेचा प्रभाव पाहू दे ! कुरुवंशी आणि सृञ्जयवंशी राजांपैकी जे लोक आपले भजन करतात आणि जे करीत नाहीत, त्यांच्यामधील अंतर हे प्रभो ! आपण लोकांना दाखवा. (५)

प्रभो ! आपण सर्वांचे आत्मा, समदर्शी आणि आत्मानंदाचे साक्षात्कारी आहात. स्वतः ब्रह्म आहात. आपल्या ठायी आपपरभाव नाही. तरीसुद्धा, जे आपली सेवा करतात, त्यांना कल्पवृक्षाप्रमाणे फळ मिळतेच. त्या फळामध्ये जो कमीअधिकपणा असतो, तो सेवेनुसार असतो. याउलट कधी होत नाही. (६)

श्रीभगवान म्हणाले - हे शत्रुघ्न विजय मिळविणाऱ्या धर्मराजा ! आपला निश्चय अतिशय चांगला आहे. हा यज्ञ केल्याने सर्व लोकांमध्ये आपल्या मंगलमय कीर्तीचा विस्तार होईल. (७)

हे राजन ! आपला हा महायज्ञ ऋषी, पितर, देवता, संबंधित आम्ही व सर्व प्राणी या सर्वांना प्रिय आहे. (८)

विजित्य नृपतीन् सर्वान् कृत्वा च जगतीं वशे ।
सम्भृत्य सर्वसम्भारानाहरस्व महाक्रतुम् ॥१॥

एते ते भ्रातरो राजन् लोकपालांशसम्भवाः ।
जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽकृतात्मभिः ॥१०॥

न कश्चिन्मत्परं लोके तेजसा यशसा श्रिया ।
विभूतिभिर्वाभिभवेद् देवोऽपि किमु पार्थिवः ॥११॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखाम्बुजः ।
भ्रातृन् दिग्विजयेऽद्युङ्क्त विष्णुतेजोपवृंहितान् ॥१२॥

सहदेवं दक्षिणस्यामादिशत् सह सृञ्जयैः ।
दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसाचिनम् ।
प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः केकर्यैः सह मद्रकैः ॥१३॥

ते विजित्य नृपान् वीरा आजहृदिग्भ्य ओजसा ।
अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते ॥१४॥

श्रुत्वाजितं जरासन्धं नृपतेर्ध्यायतो हरिः ।
आहोपायं तमेवाद्य उद्धवो यमुवाच ह ॥१५॥

भीमसेनोऽर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिङ्गधरास्वयः ।
जग्मुर्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः ॥१६॥

ते गत्वाऽऽतिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनम् ।
ब्रह्मण्यं समयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिङ्गिनः ॥१७॥

राजन् विद्व्यतिथीन् प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् ।
तत्रः प्रयच्छ भद्रं ते यद् वयं कामयामहे ॥१८॥

किं दुर्मर्षं तितिक्षुणां किमकार्यमसाधुभिः ।
किं न देयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनाम् ॥१९॥

पृथ्वीवरील सर्व राजांना जिंकून सर्व पृथ्वी आपल्या ताब्यात घे आणि सर्व सामग्री एकत्रित करून हा महायज्ञ कर.

महाराज ! तुझे हे चारही भाऊ लोकपालांच्या अंशापासून जन्मले आहेत. संयमी अशा तू इंद्रियांवर ताबा नसणाऱ्यांना प्राप्त न होणाऱ्या मला जिंकून घेतले आहेस.

जगात देवसुद्धा तेज, यश, लक्ष्मी, किंवा ऐश्वर्य यांच्या बळावर माझ्या भक्ताचा पराभव करू शकणार नाही. मग एखाद्या राजाची काय कथा !

श्रीशुक म्हणतात - भगवंतांचे म्हणणे ऐकून संतुष्ट झालेल्या युधिष्ठिराचे मुखकमल प्रफुल्लित झाले. त्याने श्रीकृष्णतेजाने अधिक प्रभावशाली बनलेल्या आपल्या भावांना दिग्विजय करण्याची आज्ञा दिली.

त्याने सृजयवंशी वीरांसह सहदेवाला दक्षिण दिशेकडे, नकुलाला मत्स्यदेशीय वीरांसह पश्चिमेकडे, अर्जुनाला केकर्यदेशीय वीरांसह उत्तरेकडे आणि भीमसेनाला मद्रदेशीय वीरांसह पूर्व दिशेकडे पाठविले.

परीक्षिता ! त्या वीरांनी आपल्या सामर्थ्याने सर्व दिशांकडील राजांना जिंकले आणि यज्ञ करू इच्छिणाऱ्या युधिष्ठिराला विपुल धन आणून दिले.

अर्जुन जरासंध अजित्य आहे, हे ऐकून राजाला काळजी वाटू लागली. त्यावेळी श्रीकृष्णांनी उद्धवांनी सांगितलेला उपाय त्याला सांगितला.

परीक्षिता ! यानंतर भीमसेन, अर्जुन आणि श्रीकृष्ण हे तिघेही ब्राह्मणांचा वेष घेऊन गिरिव्रजाला गेले. तेथेच जरासंध राहात होता.

राजा जरासंध ब्राह्मणांचा भक्त आणि गृहस्थोचित धर्मांचे पालन करणारा होता. वरील तिघे क्षत्रिय ब्राह्मणांचा वेष घेऊन अतिधिसत्काराच्या वेळी जरासंधाकडे गेले आणि त्यांनी त्याच्याकडे वाचना केली.

“राजन् ! आरले कल्याण असो ! आम्ही तिघेजण आपले अतिथी म्हणून आलो आहोत आणि फार लांबून आलो आहोत. म्हणून आम्ही मागू ते आपण आम्हांला द्यावे.

सहनशील माणसे काय सहन करू शकत नाहीत ? दुष्ट माणसांना न करण्यासारखे काय असते ? उदार पुरुष काय देऊ शकत नाहीत आणि समदर्शी असणाऱ्याला परका कोण आहे ?

योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम् ।
नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः ॥२०॥

हरिश्चन्द्रो रन्तिदेव उज्ज्वृत्तिः शिविर्वलिः ।
व्याधः कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुवं गताः ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

स्वरैराकृतिभिस्तांस्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहर्तैरपि ।
राजन्यबन्धून् विज्ञाय दृष्टपूर्वानचिन्तयत् ॥२२॥

राजन्यबन्धवो ह्येते ब्रह्मलिङ्गानि विभ्रति ।
ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम् ॥२३॥

बलेन श्रूयते कीर्तिर्विन्तता दिक्ष्वकल्मषा ।
ऐश्वर्याद् भ्रंशितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना ॥२४॥

श्रियं जिहीर्षतेन्द्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे ।
जानन्नपि महीं प्रादाद् वार्यमाणोऽपि दैत्यराट् ॥२५॥

जीवता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्थः क्षत्रबन्धुना ।
देहेन पतमानेन नेहता विपुलं यशः ॥२६॥

इत्युदारमतिः प्राह कृष्णार्जुनवृकोदरान् ।
हे विप्रा त्रियतां कामो ददाम्यात्मशिरोऽपि वः ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

युद्धं नो देहि राजेन्द्र द्वन्द्वशो यदि मन्यसे ।
युद्धार्थिनो वयं प्राप्ता राजन्या नात्रकाङ्क्षिणः ॥२८॥

असौ वृकोदरः पार्थस्तस्य भ्रातार्जुनो ह्ययम् ।
अनयोमांतुलेयं मां कृष्णं जानीहि ते रिपुम् ॥२९॥

एवमावेदितो राजा जहासोर्ध्वः स्म मागधः ।
आह चामर्षितो मन्दा युद्धं तर्हि ददामि वः ॥३०॥

जो मनुष्य स्वतः समर्थ असूनही या नाशवान शरीराने सज्जनांनी वाखाणण्याजोगे अविनाशी यश मिळवत नाही, त्याची निंदा करावी, तेवढी थोडीच. त्याच्याविषयी शोक करणेच योग्य आहे. (२०)

राजन ! हरिश्चंद्र, रन्तिदेव, धान्याचे शेतात पडलेले दाणे वेचून उदरनिर्वाह करणारे मुद्गल, शिबी, बली, व्याध, कपोत इत्यादी पुष्कळशा व्यक्तींनी अतिधीला आपले सर्वस्व देऊन या नाशवान शरीराने अविनाशी पद प्राप्त करून घेतले. (२१)

श्रीशुक म्हणतात - जरासंधाने त्या लोकांचा आवाज, त्यांचे रूप, मनगटांवर धनुष्याच्या दोरीचे पडलेले घडे, ही चिन्हे पाहून ते क्षत्रिय आहेत, हे ओळखले. आता त्यांना पूर्वी कोठे पाहिले असावे, याविषयी तो आठवू लागला. (२२)

हे खात्रीने क्षत्रिय असून ब्राह्मणाचा वेष घेऊन आले आहेत. म्हणून त्यांना मी याचना केल्यास, देण्यास कठीण असे माझे शरीरही देईन. (२३)

भगवंतांनी ब्राह्मणाचा वेष धारण करून बलीचे सारे ऐश्वर्य हिरावून घेतले, तरीसुद्धा त्याची सगळीकडे पसरलेली पवित्र कीर्ती आजसुद्धा ऐकिताने आहे. (२४)

भगवंतांनी इंद्राची राज्यलक्ष्मी बलीकडून काढून घेऊन त्याला परत देण्यासाठीच ब्राह्मणाचे रूप धारण केले होते, हे माहीत असूनही आणि गुरूाचार्यांनी अडवूनही दैत्यराजाने त्यांना पृथ्वीचे दान दिलेच ना ! (२५)

जो क्षत्रिय ब्राह्मणासाठी आपले जीवन खर्चो घालून या नाशवान शरीराने विपुल यश संपादन करित नाही, त्याच्या जगण्याला काय अर्थ आहे ? (२६)

उदार अंतःकरणाच्या जरासंधाने असा विचार करून श्रीकृष्ण, अर्जुन आणि भीमसेनाला म्हटले, "ब्राह्मणांनी ! आपणास पाहिजे ते मागा, मी आपल्याला माझे मस्तकसुद्धा द्यायला तयार आहे." (२७)

श्रीकृष्ण म्हणाले - राजेंद्र ! आम्हांला अन्न नको, आम्ही क्षत्रिय आपल्याकडे युद्धामाठी आलो आहोत, आपली इच्छा असेल, तर आपण आम्हांस द्वंद्वयुद्धाची भिक्षा द्यावी. (२८)

हे पहा ! हा पांडुपुत्र भीमसेन आहे आणि हा याचा भाऊ अर्जुन आहे. मी या दोघांचा मामेभाऊ व तुझा शत्रू कृष्ण आहे." (२९)

श्रीकृष्णांनी असे सांगितले, तेव्हा राजा जरासंध खो खो करून हसू लागला. आणि मग चिडून म्हणाला, "अरे मूर्खाने ! तुम्हांला जर युद्धच हवे असेल तर ते देतो. (३०)

न त्वया भीरुणा योत्स्ये युधि विक्लवचेतसा ।
मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ॥३१॥

अयं तु वयसा तुल्यो नातिसत्त्वो न मे समः ।
अर्जुनो न भवेद् योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ॥३२॥

इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रादाय महतीं गदाम् ।
द्वितीयां स्वयमादाय निर्जंगाम पुराद् बहिः ॥३३॥

ततः समे खले वीरौ संयुक्तावितरेतरौ ।
जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ॥३४॥

मण्डलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च ।
चरतोः शुशुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणोः ॥३५॥

ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसन्निभः ।
गदयोः क्षिप्तयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनोः ॥३६॥

ते वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने
अन्योन्यतांऽसकटिपादकरोरुजत्रून् ।
चूर्णावभूवतुरुपेत्य यथाकंशाख्ये
संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्त्रोः ॥३७॥

इत्थं तयोः प्रहतयोगदयोर्नृवीरौ
क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिर्यःस्पर्शैरपिष्टाम् ।
शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवासी-
त्रिर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ॥३८॥

तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलीजसोः ।
निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ॥३९॥

एवं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः ।
दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्विंशति तिष्ठतोः ॥४०॥

परंतु कृष्णा ! तू भित्रा आहेस ! युद्धामध्ये तू माझ्या भीतीने मथुरा नगरी सोडून समुद्राला शरण गेलास. म्हणून मी तुझ्याशी लढणार नाही. (३१)

हा अर्जुनसुद्धा वयाने माझ्यापेक्षा लहान असून माझ्या बरोबरीचा बलवान वीर नाही. म्हणून मी याच्याबरोबर लढणार नाही. हा भीमसेन मात्र माझ्यासारखाच बलवान आहे. (३२)

असे म्हणून जरासंधाने भीमसेनाला एक मोठी गदा दिली आणि स्वतः दुसरी गदा घेऊन तो नगराच्या बाहेर आला. (३३)

नंतर युद्धाची खुमखुमी असलेले दोन्ही वीर सपाट रणभूमीवर येऊन एकमेकांना भिडले आणि आपल्या वज्रासारख्या प्रचंड गदेने एकमेकांवर प्रहार करू लागले. (३४)

ते डावीकडे उजवीकडे असे वेगवेगळे पवित्रे बदलत असता असे शोभून दिसत होते की, जणू काही दोन श्रेष्ठ नट रंगमंचावर युद्धाचा अभिनय करीत आहेत. (३५)

परीक्षिता ! जेव्हा एकाची गदा दुसऱ्याच्या गदेला टक्कर देत असे, तेव्हा वाटे की, खुंजणाऱ्या दोन हत्तींच्या दातांचा खटखट आवाज होत आहे किंवा विजांचा कडकडाट होत आहे. (३६)

जेव्हा दोन हत्ती अतिशय रागाने झुंजू लागतात आणि रुईच्या फांद्या तोडून एकमेकांवर त्यांचे तडाखे देतात, त्यावेळी त्या फांद्यांचे तुकडे तुकडे होतात, त्याप्रमाणे जेव्हा जरासंध आणि भीमसेन बाहुबलाने आपापल्या गदांनी एकमेकांचे खांदे, कंठ, पाय, हात, मांड्या आणि खांद्यांचे सांधे यांवर वार करू लागले, तेव्हा त्यांच्या गदांचा चुराडा झाला. (३७)

अशा प्रकारे जेव्हा गदांचा चक्काचूर झाला, तेव्हा ते दोघेही वीर रागाने ठोसे लगावून एकमेकांचे चूर्ण करण्याचा प्रयत्न करू लागले. त्यांचे ठोसे म्हणजे जणू लोखंडी हातोड्यांचेच वार होते. दोन हत्तींप्रमाणे लढणाऱ्या त्यांच्या थपट्टा आणि ठोशांचा आवाज विजेच्या कडकडाटाप्रमाणे भासत होता. (३८)

परीक्षिता ! जरासंध आणि भीमसेन या दोघांचेही युद्धातील कौशल्य, बळ आणि उत्साह सारखाच होता. दोघांची शक्ती जराही कमी झाली नव्हती. त्यामुळे जय-पराजयाचे चिह्न दिसना. (३९)

दोघेही वीर रात्रीच्या वेळी मित्रांसारखे राहात आणि दिवसा अटीतटीने लढत. महाराज ! अशा प्रकारे लढता लढता त्यांचे सत्तावीस दिवस निघून गेले. (४०)

एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन् वृकोदरः ।
न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जेतुं युधि माधव ॥४१॥

शत्रोर्जन्ममृती विद्वान् जीवितं च जराकृतम् ।
पार्थमाप्याययन् स्वैन तेजसाचिन्तयद्भरिः ॥४२॥

सञ्चिन्त्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः ।
दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ॥४३॥

तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीमः प्रहरतां वरः ।
गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ॥४४॥

एकं पादं पदाऽऽक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्णा सः ।
गुदतः पाटयामास शाखामिव महागजः ॥४५॥

एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके ।
एकबाह्वक्षिभूकर्णे शकले ददृशुः प्रजाः ॥४६॥

हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे ।
पूजयामासतुर्भूमं परिरभ्य जयाच्युतौ ॥४७॥

सहदेवं तत्तनयं भगवान् भूतभावनः ।
अभ्यपिञ्जदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभुः ।
मोचयामास राजन्यान् संरुद्धा मगधेन ये ॥४८॥

राजा ! अद्भुतविसाव्या दिवशी भीमसेन आपल्या मामेभाऊ श्रीकृष्णाला म्हणाला - "माधवा ! युद्धामध्ये मी जरासंधाला जिंकू शकणार नाही." (४१)

श्रीकृष्णांना जरासंधाचे जन्म-मृत्यू माहीत होते. तसेच जरा नावाच्या राक्षसिणीने जरासंधाच्या शरीराचे दोन तुकडे जोडून त्याला जीवदान दिले आहे, हेही ते जाणत होते. म्हणून त्यांनी भीमसेनाच्या शरीरामध्ये आपल्या शक्तीचा संचार करून त्याला बळ देत जरासंधाच्या वधाच्या युक्तीविषयी विचार केला. (४२)

त्यांनी त्याच्या मृत्यूचा उपाय जाणून एक फांदी मधोमध चिरून ती खूण म्हणून भीमसेनाला दाखविली. (४३)

वीराग्रणी परम शक्तिशाली भीमसेनाने श्रीकृष्णांचा अभिप्राय जाणून जरासंधाचे पाय धरून त्याला जमिनीवर आपटले. (४४)

नंतर त्याने त्याचा एक पाय आपल्या पायाने खाली दाबला आणि दुसरा आपल्या दोन्ही हातांनी पकडला. यानंतर भीमसेनाने हत्ती ज्याप्रमाणे झाडाची फांदी चिरतो, त्याप्रमाणे गुदद्वारापासून त्याला मधोमध चिरले. (४५)

तेव्हा लोकांना जरासंधाच्या शरीराचे एक पाय, मांडी, अंडकोश, कंठ, पाठ, स्तन, खांदी, भुजा, डोळे, भुवया आणि कान वेगवेगळे झालेले दोन तुकडे दिसले. (४६)

मगधराज जरासंधाचा मृत्यू झाल्यावर तेथील प्रजेमध्ये हाहाकार उडाला. त्याचवेळी श्रीकृष्ण आणि अर्जुनाने भीमसेनाला मिठी मारून त्याचा गौरव केला. (४७)

सर्वशक्तिमान, ज्यांचे स्वरूप जाणणे कठीण, जे सर्व प्राण्यांचे जीवनदाते आहेत, त्या श्रीकृष्णांनी जरासंधाच्या राज्यावर त्याचा मुलगा सहदेव याला मगधाधिपती म्हणून अभिषेक केला. आणि जरासंधाने ज्या राजांना कैद करून ठेवले होते, त्यांची कारागृहातून सुटका केली. (४८)

अध्याय बाहन्नरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धवधो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

जरासंधाच्या कारागृहातून सुटलेल्या राजांना निरोप आणि भगवंतांचे इंद्रप्रस्थाला परतणे

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे शतान्यष्टौ लीलया युधि निर्जिताः ।
ते निर्गता गिरिद्रोण्यां मलिना मलवाससः ॥१॥

क्षुत्क्षामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्षिताः ।
ददृशुस्ते घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥२॥

श्रीवत्साङ्गं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणम् ।
चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥३॥

पद्महस्तं गदाशङ्करथाङ्गैरुपलक्षितम् ।
किरीटहारकटककटिसूत्राङ्गदाचितम् ॥४॥

भ्राजद्वरमणिग्रीवं निर्वीतं वनमालया ।
पिवन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ॥५॥

जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रम्भन्त इव बाहुभिः ।
प्रणोमुहंतपाप्मानो मूर्धभिः पादयोहीरेः ॥६॥

कृष्णसन्दर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः ।
प्रशशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्राञ्जलयो नृपाः ॥७॥

राजान ऊचुः

नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय ।
प्रपन्नान् पाहि नः कृष्ण निर्विण्णान् घोरसंसृतेः ॥८॥

नेनं नाथान्वसूयामो मागधं मधुसूदन ।
अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ॥९॥

श्रीशुक म्हणतात - जरासंधाने अगदी सहजपणे वीस हजार आठशे राजांना जिंकून डोंगराच्या दरीत टेवले होते. ते जेव्हा तेथून बाहेर आले, तेव्हा त्यांची शरीरे मळकट आणि वस्त्रे गलिच्छ दिसत होती. (१)

भुकेमुळे ते दुर्बळ झाले होते आणि त्यांची तोंडे वाळून गेली होती. कैदखान्यात बंद राहिल्यामुळे ते खंगले होते. तेथून बाहेर पडताच त्यांनी पावसाळ्यातील ढगाप्रमाणे सावळ्या, पीतांबरधारी भगवंतांचे दर्शन घेतले. (२)

त्यांच्या चार हातांमध्ये गदा, शंख, चक्र आणि कमळ शोभून दिसत होते. वक्षःस्थळावर श्रीवत्सचिह्न आणि कमळाच्या गाभ्याप्रमाणे त्यांचे डोळे लालसर होते. त्यांचे सुंदर मुखकमल प्रसन्न असून कामांमध्ये मकराकृती कुंडले चमकत होती. त्यांच्या श्रीविग्रहावर सुंदर मुगुट, मोत्यांचा हार, हातांमध्ये कडे, करदोटा आणि वाजूबंद शोभून दिसत होते. (३-४)

गळ्यामध्ये कौस्तुभमणी झगमगत होता आणि तेथे वनमाला शोभत होती. त्यांना पाहताच त्या राजांची अशी स्थिती झाली की ते जणू डोळ्यांनी त्यांना पीत आहेत, जिभेने चाटत आहेत, नाकाने हुंगत आहेत आणि बाहूंनी आलिंगन देत आहेत. त्यामुळे त्यांची सारी पापे धुतली गेली. त्यांनी त्यांच्या चरणांवर डोकी टेकवून त्यांना प्रणाम केला. (५-६)

श्रीकृष्णांच्या दर्शनाने त्या राजांना इतका आनंद झाला की कैदत राहिल्याचे त्यांचे दुःख एकदम नाहीसे झाले. हात जोडून ते श्रीकृष्णांची स्तुती करू लागले. (७)

राजे म्हणाले, शरणागतांचे सगळे दुःख नाहीसे करणाऱ्या हे देवदेवेश ! हे अविनाशी श्रीकृष्णा ! आम्ही आपणांस नमस्कार करीत आहोत. या घोर संसाराला कंटाळून आपल्याला शरण आलेल्या आमचे रक्षण करा. (८)

हे मधुसूदना ! हे आमचे स्वामी ! या मगधराजाला आम्ही दोष देत नाही. भगवन ! कारण राज्यलक्ष्मीपासून राजांना दूर करणे ही आपली कृपाच होय. (९)

राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विन्दते नृपः ।
त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते सम्पदोऽचलाः ॥१०॥

मृगतृष्णां यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् ।
एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥

वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो
जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः ।
घ्नन्तः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो
मृत्युं पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदाः ॥१२॥

त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा
दुरन्तघ्नैर्येण विचालिताः श्रियः ।
कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया
विनष्टदर्पाश्रणौ स्मराम ते ॥१३॥

अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं
देहेन शश्वत् पतता रुजां भुवा ।
उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो
क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥१४॥

तं नः समादिशोपायं येन ते चरणाब्जयोः ।
स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने ।
प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनैः ।
तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे ।
सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसितं तथा ॥१८॥

राज्यैश्वर्याच्या घमेंडीने उन्मत्त झालेल्या राजाला कल्याणाची प्राप्ती कधीही होऊ शकत नाही. आपल्या मायेने मोहित होऊन तो अनित्य अशा संपत्तीलाच स्थिर समजतो. (१०)

अज्ञानी लोक ज्याप्रमाणे मृगजळाच्या पाण्यालाच जलाशय समजतात, त्याचप्रमाणे इंद्रियलोलुप, अज्ञानी माणसे या बदलणाऱ्या मायेला सत्य वस्तू समजतात. (११)

भगवन ! आम्ही अगोदा संपत्तीच्या नशेने आंधळे झालो होतो. या पृथ्वीला जिंकून घेण्यासाठी एकमेकांशी स्पर्धा करीत होतो आणि क्रूरपणे आपल्याच प्रजेला नष्ट करीत होतो. आम्ही इतके मस्तवाल झालो होतो की, आपण मृत्युरूपाने आमच्यासमोर उभे आहात, याचीही आम्हांला पर्वा नव्हती. (१२)

हे श्रीकृष्णा ! त्याच आम्हांला आज अतिशय वेगवान व असामान्य बलशाली अशा आपलेच स्वरूप असलेल्या कालाने राज्यापासून दूर केले. ज्यांच्या कृपेनेच आमचा गर्व नाहीसा झाला, अशा आपल्या चरणकमलांचे आम्ही स्मरण करीत आहोत. (१३)

हे विभो ! दिवसेंदिवस क्षीण होणाऱ्या व रोगांची जन्मभूमी असलेल्या या शरीराने मृगजळासारखे राज्य भोगण्याची आम्हांला अभिलाषा नाही, तसेच कानाला भुरळ पाडणाऱ्या मृत्यूनंतरच्या स्वर्गादी कर्मफलांचीसुद्धा आम्हांला इच्छा नाही. (१४)

आता आपण आम्हांला हा उपाय सांगा की, जेणेकरून येथे संसारात राहूनही आपल्या चरणकमलांची सदैव आठवण राहील. (१५)

नमस्कार करणाऱ्यांच्या दुःखाचा नाश करणाऱ्या हे श्रीकृष्णा ! वासुदेवा ! हरे ! परमात्मन ! गोविंदा ! आमचा आपल्याला वाग्वार नमस्कार असो ! (१६)

श्रीशुक म्हणतात- परीक्षिता ! कारागृहातून मुक्त झालेल्या राजांनी जेव्हा अशा प्रकारे भगवान श्रीकृष्णांची स्तुती केली, तेव्हा शरणागतरक्षक, दयाळू प्रभू मधुर वाणीने त्यांना म्हणाले. (१७)

श्रीकृष्ण म्हणाले- हे राजांनो ! तुम्ही सर्वांनी जी इच्छा प्रगट केली, त्यानुसार आजपासून सर्वांचा आत्मा आणि सर्वांचा स्वामी अशा माझ्या टावी तुमची खात्रीने सुदृढ भक्ती राहील. (१८)

दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवन्त ऋतभाषिणः।
श्रियैश्वर्यमदोत्राहं पश्य उन्मादकं नृणाम् ॥१९॥

हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे ।
श्रीमदाद् भ्रंशिताः स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वराः ॥२०॥

भवन्त एतद् विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् ।
मां यजन्तोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षथ ॥२१॥

सन्तन्वन्तः प्रजातन्तून् सुखं दुःखं भवाभवौ ।
प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मच्चिन्ता विचरिष्यथ ॥२२॥

उदासीनाश्च देहादावात्मरामा धृतव्रताः।
मय्यावेश्य मनः सम्यङ् मामन्ते ब्रह्म यास्यथ ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वरः।
तेषां न्ययुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥२४॥

सपर्यां कारयामास सहदेवेन भारत ।
नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः ॥२५॥

भोजयित्वा वरात्रेण मुस्नातान् समलङ्कृतान् ।
भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥२६॥

ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डलाः ।
विरेजुर्मोचिताः क्लेशात् प्रावृडन्ते यथा ग्रहाः ॥२७॥

रथान् सदश्चानारोप्य मणिकाञ्चनभूषितान् ।
प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२८॥

त एवं मोचिताः कृच्छ्रात् कृष्णेन सुमहात्मना ।
ययुस्तमेव ध्यायन्तः कृतानि च जगत्पतेः ॥२९॥

हे राजांनो ! तुम्ही जे मागितले, तेच उत्तम आहे. तुम्ही केलेली म्हुती खरी आहे; कारण मीसुद्धा पाहातो की, संपत्ती आणि ऐश्वर्याच्या धर्मेडीने पुष्कळसे लोक उच्छृंग्वल होतात. (१९)

हैहय, नहुष, वेन, रावण, नरकासुर इत्यादी अनेकजण तसेच देव, दैत्य आणि राजे ऐश्वर्याच्या गर्वामुळे पदभ्रष्ट झाले. (२०)

तुम्ही हेही समजून घ्या की, शरीरादी उत्पन्न होणाऱ्या सर्व गोष्टी नाश पावतात. म्हणून मन आपल्या ताब्यात ठेवून यज्ञांनी माझे पूजन करा आणि धर्माप्रमाणे प्रजेचे रक्षण करा. (२१)

तुम्ही आपल्या वंशपरंपरेचे रक्षण करण्यासाठी संतान उत्पन्न करा आणि प्रारब्धानुसार जन्म-मृत्यू, सुख-दुःख इत्यादी जे काही प्राप्त होईल, ते समभावाने स्वीकारून आपले चित्त माझ्या ठिकाणी लावून आपले जीवन चालवा. (२२)

देहादिकांविषयी उदासीन राहा आणि स्वस्वरूपात रममाण व्हा. त्याचप्रमाणे आपल्या आश्रमाला योग्य अशा व्रतांचे पालन करीत जा. आपले मन योग्य प्रकारे माझ्या ठिकाणी लावल्याने शेवटी तुम्ही ब्रह्मस्वरूप अशा मलाच प्राप्त व्हाल. (२३)

श्रीशुक म्हणतात- भुवनेश्वर भगवान् श्रीकृष्णांनी राजांना हा आदेश देऊन त्यांना स्नान इत्यादी घालण्यासाठी अनेक स्त्री-पुरुषांची नियुक्ती केली. (२४)

परीक्षिता ! सहदेवाकडून त्यांना राजाला योग्य अशी वस्त्रे, आभूषणे, पुष्पमाला, चंदन इत्यादी देवकून त्यांचा सन्मान करविला. (२५)

जेव्हा ते राजे अर्घ्यंग स्नान करून वस्त्रे, आभूषणे परिधान करून तयार झाले, तेव्हा भगवंतांनी त्यांना उत्तमोत्तम पदार्थांचे भोजन देवविले आणि तांबूल इत्यादी विविध प्रकारचे राजोचित भोग देवविले. (२६)

अशा प्रकारे भगवान् श्रीकृष्णांनी त्या राजांचा बंधमुक्त करून सन्मान केला, तेव्हा पावसाळा संपल्यानंतर तारे शोभावेत, त्याप्रमाणे तेजस्वी कुंडले घातलेले ते शोभू लागले. (२७)

मंतर श्रीकृष्णांनी त्यांना सुवर्णानि आणि रत्नांनी मढविलेल्या, उत्तम घोडे जुपलेल्या रथांमध्ये बसवून, गोड शब्दांनी तृप्त करून आपापल्या देशाकडे पाठविले. (२८)

महात्म्या श्रीकृष्णांनी अशा प्रकारे त्या राजांना मोठ्या संकटातून मुक्त केले. आता ते श्रीकृष्णांचेच रूप, गुण आणि लीलांचे चिंतन करीत आपापल्या राजधानीकडे गेले. (२९)

जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुरुषचेष्टितम् ।
यथान्वशासद् भगवांस्तथा चक्रुरतन्द्रिताः ॥३०॥

जरासन्धं घातयित्वा भीमसेनेन केशवः ।
पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात् सहदेवेन पूजितः ॥३१॥

गत्वा ते खाण्डवप्रस्थं शङ्खान् दध्मुर्जितारयः ।
हर्षयन्तः स्वमुहदो दुर्हदां चासुखावहाः ॥३२॥

तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिनः ।
मेनिरे मागधं शान्तं राजा चाप्तमनोरथः ॥३३॥

अभिवन्द्याथ राजानं भीमार्जुनजनार्दनाः ।
सर्वमाश्रावयाञ्जकुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥३४॥

निशम्य धर्मराजस्तत् केशवेनानुकम्पितम् ।
आनन्दाश्रुकलां मुञ्चन् प्रेम्णा नोवाच किञ्चन ॥३५॥

त्या राजांनी तेथे जाऊन आपापल्या प्रजाजनांना त्या परमपुरुषाची अद्भुत लीला ऐकविली. त्यानंतर अत्यंत काळजीपूर्वक भगवंतांच्या आज्ञेनुसार ते राज्य करू लागले.

(३०)

अशा प्रकारे श्रीकृष्णांनी भीमसेनाच्या हस्ते जरासंधाचा वध करवून, भीमसेन आणि अर्जुनासह जरासंधपुत्र सहदेवाकडून सन्मानित होऊन इंद्रप्रस्थाकडे प्रयाण केले. इंद्रप्रस्थाजवळ पोहोचल्यावर त्या विजयी वीरांनी आपापले शंख वाजविले. त्यामुळे त्यांच्या इष्ट - मित्रांना सुख आणि शत्रूंना अतिशय दुःख झाले.

(३१-३२)

तो शंखध्वनी ऐकून इंद्रप्रस्थवासियांची मने आनंदित झाली. जरासंध मारला गेला, हे त्यांना कळले. युधिष्ठिराचे संकल्पही पूर्ण झाले.

(३३)

भीमसेन, अर्जुन आणि श्रीकृष्णांनी राजाला बंदन केले. तसेच जरासंधाचा वध करण्यासाठी त्यांना जे जे करावे लागले, ते सर्व त्यांनी सांगितले.

(३४)

श्रीकृष्णांची ही आपल्यावरील कृपा ऐकून युधिष्ठिर सद्गदित झाला. त्याच्या नेत्रांतून आनंदाश्रू वाहू लागले. भगवंतांचे ते प्रेम पाहून त्याच्या तोंडून शब्द फुटेना !

(३५)

अध्याय त्र्याहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णाद्यागमने त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

❁

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

भगवंतांची अग्रपूजा आणि शिशुपालाचा उद्धार

श्रीशुक उवाच

एवं युधिष्ठिरो राजा जरासन्धवधं विभोः ।
कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच

ये स्युस्त्रैलोक्यगुरवः सर्वे लोकमहेश्वराः ।
वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनम् ॥२॥

स भवानरविन्दाक्षो दीनानामीशमानिनाम् ।
धत्तेऽनुशासनं भूमंस्तदत्यन्तविडम्बनम् ॥३॥

श्रीशुक म्हणतात - जरासंधाचा वध आणि सर्वशक्तिमान श्रीकृष्णांचा तो महिमा ऐकून राजा युधिष्ठिर प्रसन्न होऊन म्हणाला.

(१)

युधिष्ठिर म्हणाला - ब्रह्मदेवादी त्रैलोक्याचे स्वामी आणि इंद्रादी लोकपाल आपली दुर्मिळ आज्ञा मिळताच ती शिरोधार्य मानून तिचे पालन करतात.

(२)

हे अनंता ! तेच कमलनयन आपण स्वतःला राजे समजणाऱ्या क्षुद्र अशा आमची आज्ञा पाळता ! खरे तर, ही आपल्याला न शोभणारीच लीला होय !

(३)

न होकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ।
कर्मभिर्वर्धते तेजो हसते च यथा रवेः ॥४॥

न वै तेऽजित भक्तानां ममाहमिति माधव ।
त्वं तवेति च नानाधीः पशूनामिव वैकृता ॥५॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा यज्ञिये काले वव्रे युक्तान् स ऋत्विजः ।
कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ॥६॥

द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गौतमोऽसितः ।
वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषस्वितः ॥७॥

विश्वामित्रो वामदेवः सुमतिर्जैमिनिः क्रतुः ।
पैलः पराशरो गर्गो वैशम्पायन एव च ॥८॥

अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आसुरिः ।
वीतिहोत्रो मधुच्छन्दा वीरसेनोऽकृतव्रणः ॥९॥

उपहृतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादयः ।
धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः ॥१०॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा यज्ञदिदृक्षवः ।
तत्रेयुः सर्वराजानो राजां प्रकृतयो नृप ॥११॥

ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः ।
कृष्ट्वा तत्र यथाप्मायं दीक्षयाञ्जिक्रिरे नृपम् ॥१२॥

हेमाः किलोपकरणा वरुणस्य यथा पुरा ।
इन्द्रादयो लोकपाला विरिञ्चभवसंयुताः ॥१३॥

सगणाः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ।
मुनयो यक्षरक्षांसि खगकिन्नरचारणाः ॥१४॥

राजानश्च समाहृता राजपत्न्यश्च सर्वशः ।
राजसूर्यं समीयुः स्म राजः पाण्डुसुतस्य वै ॥१५॥

ज्याप्रमाणे उदय किंवा अस्तामुळे सूर्याचे तेज अधिक किंवा कमी होत नाही, त्याचप्रमाणे कोणत्याही कर्मांमुळे आपला प्रभाव कमी-जास्त होत नाही; कारण आपण एकमेवाद्वितीय परब्रह्म परमात्मा आहोत. (४)

हे अजिंक्य माधवा ! "मी-माझे किंवा तू-तुझे" या प्रकारची पशूप्रमाणे विकृत भेदबुद्धी आपल्या भक्तांच्या चिनामध्ये कधीही असत नाही. (५)

श्रीशुक म्हणतात- असे म्हणून युधिष्ठिराने श्रीकृष्णांच्या अनुमतीने, यज्ञासाठी योग्य मुहूर्तावर वेदज्ञ ब्राह्मणांना ऋत्विज म्हणून बरले. (६)

व्यास, भरद्वाज, सुमंतू, गौतम, असित, वसिष्ठ, च्यवन, कण्व, मैत्रेय, कवष, त्रित, विश्वामित्र, वामदेव, सुमती, जैमिनी, क्रतु, पैल, पराशर, गर्ग, वैशम्पायन, अथर्वा, कश्यप, धौम्य, परशुराम, शुक्राचार्य, आसुरी, वीतिहोत्र, मधुच्छन्दा, वीरसेन आणि अकृतव्रण अशी त्यांची नावे होती. (७-९)

तसेच द्रोणाचार्य, भीष्म, कृपाचार्य, धृतराष्ट्र व त्याचे पुत्र आणि बुद्धिमान विदुर यांनाही आमंत्रित केले. (१०)

राजन ! राजसूय यज्ञ पाहाण्यासाठी सर्व देशांतील राजे, त्यांचे मंत्री व सेवक, तसेच ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र असे सर्व वर्णांचे लोकही तेथे आले. (११)

यानंतर ऋत्विजांनी सोन्याच्या नांगराने यज्ञभूमी नांगरून युधिष्ठिराला शास्त्रानुसार यज्ञाची दीक्षा दिली. (१२)

प्राचीन काळी वरुणदेवाच्या यज्ञमध्ये ज्याप्रमाणे यज्ञपात्रे सोन्याची होती, त्याचप्रमाणे युधिष्ठिराच्या यज्ञमध्येसुद्धा होती. पांडुसुताने युधिष्ठिराच्या निमंत्रणानुसार ब्रह्मदेव, शंकर, इंद्रादी लोकपाल, आपल्या गणांसह सिद्ध आणि गंधर्व, विद्याधर, नाग, मुनी, यक्ष, राक्षस, पक्षी, किन्नर, चारण, राजे, राण्या वगैरे निरनिराळ्या ठिकाणांहून तेथे आले.

(१३-१५)

मेनिरे कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिताः ।
अयाजयन् महाराजं याजका देववर्चसः ।
राजसूयेन विधिवत् प्राचेतसमिवामराः ॥१६॥

सौत्येऽहन्यवनीपालो याजकान् सदसस्पतीन् ।
अपूजयन् महाभागान् यथावत् सुसमाहितः ॥१७॥

सदस्याग्र्याहंणाहं वै विमृशन्तः सभासदः ।
नाध्यगच्छन्नैकान्त्यात् सहदेवस्तदाब्रवीत् ॥१८॥

अर्हति हाच्युतः श्रेष्ठ्यं भगवान् सात्वतां पतिः ।
एष वै देवताः सर्वा देशकालधनादयः ॥१९॥

यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः ।
अग्निराहुतयो मन्त्राः सांख्यं योगश्च यत्परः ॥२०॥

एक एवाद्वितीयोऽसार्वतदात्म्यमिदं जगत् ।
आत्मनाऽऽत्माश्रयः सध्याः सृजत्यवति हन्त्यजः ॥२१॥

विविधानीह कर्माणि जनयन् यदवेक्षया ।
इंहते यदयं सर्वंः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२२॥

तस्मात् कृष्णाय महते दीयतां परमाहंणम् ।
एवं चेत् सर्वभूतानामात्मनश्चाहंणं भवेत् ॥२३॥

सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने ।
देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता ॥२४॥

इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् तूष्णीं कृष्णानुभाववित् ।
तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः ॥२५॥

श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदाम् ।
समर्हयद्धृषीकेशं प्रीतः प्रणयविह्वलः ॥२६॥

कृष्णभक्ताने राजसूय यज्ञ करणे हे योग्यच आहे, असेच सर्वांना वाटले. त्यात त्यांना आश्चर्य वाटले नाही. जसा पूर्वी देवांनी वरुणाकडून यज्ञ करविला होता, त्याप्रमाणे यावेळी देवांसारख्या तेजस्वी ऋत्विजांनी युधिष्ठिराकडून विधिपूर्वक राजसूय यज्ञ करविला. (१६)

सोमरस काढण्याच्या दिवशी युधिष्ठिराने पूज्य याजक आणि सदसस्पतींचे मनापासून विधिपूर्वक पूजन केले. (१७)

त्या यज्ञात कोणत्या सर्वश्रेष्ठ सदस्याची अग्रपूजा करावी यावर सभासद विचार-विनिमय करू लागले. जितक्या मती, तितकी मते ! म्हणून काहीच निर्णय होऊ शकला नाही. तेव्हा सहदेव म्हणाला. (१८)

“यदुश्रेष्ठ भगवान् श्रीकृष्णश्च सर्व सदस्यांमध्ये श्रेष्ठ आहेत. कारण तेच देव, देश, काल, धन इत्यादी सर्व काही आहेत. (१९)

हे सर्व विश्व ज्यांचे रूप आहे, सर्व यज्ञमुद्रा ज्यांची रूपे आहेत, तसेच अग्नी, आहुती, मंत्र हीही ज्यांची रूपे आहेत, ज्ञानमार्ग आणि भक्तिमार्ग हे दोन्हीही ज्यांच्या प्राप्तीसाठीच आहेत, असे हे एकटेच आहेत. (२०)

सभासदांनी ! हेच एक अद्वितीय ब्रह्म आहेत. हे संपूर्ण जग यांचेच स्वरूप आहे. ते अजन्मा असून स्वतःमध्येच स्वतःच विश्वाची उत्पत्ती, पालन आणि संहार करतात. (२१)

सगळे जग ज्यांच्या कृपेने अनेक प्रकारच्या कर्मांचे अनुष्ठान करून चारही पुरुषार्थांचे फळ प्राप्त करून घेते. (२२)

म्हणून त्याच या सर्वांमध्ये श्रेष्ठ अशा भगवान् श्रीकृष्णांचीच अग्रपूजा करा. त्यांची पूजा करण्याने चराचराच्या आत्म्याचीच पूजा होणार आहे. (२३)

आपण दिलेले अनन्त व्हावे, असे वाटत असेल, तर चराचराचा अंतरात्मा, भेदरहित, विकाररहित तसेच परिपूर्ण अशा भगवान् श्रीकृष्णांची अग्रपूजा करावी. (२४)

भगवंतांचा महिमा जाणणारा सहदेव एवढे बोलून गप्प बसला. ते ऐकून सर्व महात्म्यांनी “अगदी योग्य ! अगदी योग्य !” असे म्हणून सहदेवाच्या म्हणण्याचे समर्थन केले. (२५)

सर्वांचा हा पाठिंबा ऐकून व सभासदांचे मनोगत जाणून युधिष्ठिराने मोठ्या आनंदाने व प्रेमभराने श्रीकृष्णांची यथासांग पूजा केली. (२६)

तत्पादाववनिज्यापः शिरसा लोकपादनीः ।
सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुम्बोऽवहन्मुदा ॥२७॥

वासोभिः पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः ।
अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत् समवेक्षितुम् ॥२८॥

इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जनाः ।
नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥२९॥

इत्थं निशम्य दमघोषसुतः स्वपीठा-
दुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ।
उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी
संश्रावयन् भगवते परुषाण्यभीतः ॥३०॥

इंगो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः ।
वृद्धानामपि यद् बुद्धिर्वालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३१॥

यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभाषितम् ।
सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत् सम्मतोऽर्हणे ॥३२॥

तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ।
परमर्षीन् ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान् ॥३३॥

सदस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः ।
यथा काकः पुरोडाशं सपर्यां कथमर्हति ॥३४॥

वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मवहिष्कृतः ।
न्वैरवतीं गुणहीनः सपर्यां कथमर्हति ॥३५॥

यथातिनेषां हि कुलं शप्तं सद्विर्वहिष्कृतम् ।
यथापानरतं शश्वत् सपर्यां कथमर्हति ॥३६॥

प्रथम त्वाने भगवंतांचे चरण प्रक्षालन केले आणि ते त्रिभुवनाला पावन करणारे चरणतीर्थ पत्नी, भाऊ, मंत्री आणि कुटुंबियांसह अतिशय आनंदाने आपल्या मस्तकावर धारण केले. (२७)

त्वाने भगवंतांना पीतांबर आणि मौल्यवान अलंकार अर्पण केले. त्यावेळी त्याचे डोळे आनंदाश्रूंनी इतके भरून आले होते की, ती भगवंतांना नीट पाहूही शकत नव्हता. (२८)

भगवान श्रीकृष्णांची अशा प्रकारे केलेली पूजा पाहून सर्व लोक हात जोडून "नमो नमः ! जय जय !" असा त्यांचा जयजयकार करून त्यांना नमस्कार करू लागले. त्याचवेळी आकाशातून आपोआप पुष्पवृष्टी होऊ लागली. (२९)

शिशुपालाने हे सर्व पाहिले. श्रीकृष्णांचे गुण ऐकून त्याला अतिशय राग आला आणि तो आसनावरून उठून उभा राहिला आणि भर सभेत हात उंचावून, मोठ्या क्रोधाने कोणाची भीड न ठेवता, भगवंतांना अर्वाच्य शब्द बोलू लागला. (३०)

"सभासदांनो ! अटळ काळच ईश्वर आहे. हे वेदांचे म्हणणे अक्षरशः खरे आहे. त्यामुळेच येथे बालबुद्धी व्यक्तीच्या बोलण्याने ज्ञानवृद्धांची बुद्धीसुद्धा चक्रावून गेली आहे. (३१)

अग्रपूजेसाठी कोण योग्य आहे, याचा निर्णय करण्यास आपण समर्थ आहात. म्हणून हे सदसस्पतीनो ! 'कृष्ण अग्रपूजेसाठी योग्य आहे' हे अज्ञान सहदेवाचे बोलणे तुम्ही मान्य करू नका. (३२)

येथे तपस्वी, विद्वान, व्रते धारण करणारे, ज्ञानाने पाप नाहीसे केलेले, लोकपालांनीही पूजिलेले ब्रह्मनिष्ठ श्रेष्ठ ऋषी आहेत. (३३)

सभेतील श्रेष्ठांना सोडून हा कुलाला कलंक असलेला गोपाळ अग्रपूजेचा अधिकारी कसा होऊ शकेल बरे ? कावळा कधी यज्ञाच्या पुरोडाशाचा अधिकारी होऊ शकतो काय ? (३४)

याला कोणताही वर्ण नाही की आश्रम नाही. हा उच्च कुळातही जन्मलेला नाही. हा सर्व धर्मांच्या बाहेर आहे. हा स्वैर वर्तन करणारा आहे. याच्या अंगी कोणतेही गुण नाहीत. अशा स्थितीत हा अग्रपूजेला कसा पात्र होऊ शकतो ? (३५)

यथातीने याच्या वंशाला शाप दिलेला आहे, म्हणूनच सत्पुरुषांनी याच्या वंशालाच बहिष्कृत केले आहे. हा नेहमी धर्मबाह्य मधुपानात आसवत असतो. तर मग हा अग्रपूजेला कसा पात्र असू शकेल ? (३६)

ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्वैतेऽब्रह्मवर्चसम् ।
समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधन्ते दस्यवः प्रजाः ॥३७॥

एवमादीन्यभद्राणि वभाषे नष्टमङ्गलः ।
नोवाच किञ्चिद् भगवान् यथा सिंहः शिवारुतम् ॥३८॥

भगवन्निन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत् सभासदः ।
कर्णा पिधाय निर्जग्मुः शपन्तश्चेदिपं रुषा ॥३९॥

निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा ।
ततो नार्पति यः सोऽपि यात्यधः सुकृताच्च्युतः ॥४०॥

ततः पाण्डुसुताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृञ्जयाः ।
उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ॥४१॥

ततश्शैद्यस्त्वसम्भ्रान्तो जगृहे खड्गचर्मणी ।
भर्त्सयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञः सदसि भारत ॥४२॥

तावदुत्थाय भगवान् स्वान् निवार्य स्वयं रुषा ।
शिरः क्षुरान्तचक्रेण जहारापततो रिपोः ॥४३॥

शब्दःकोलाहलोऽप्यासीत् शिशुपाले हते महान् ।
तम्यानुयायिनो भूषा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ॥४४॥

चैद्यदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ।
पश्यतां सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ॥४५॥

जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया ।
ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ॥४६॥

ऋत्विग्भ्यः समदस्येभ्यो दक्षिणां विपुलामदात् ।
सर्वान् सम्पूज्य विधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ॥४७॥

या सर्वांनी ब्रह्मर्षीं राहात असलेल्या देशांचा त्याग केला आणि वेदचर्चा नसलेल्या समुद्रात किल्ला बांधून हे राहू लागले. तेथे राहून हे चोर सर्व प्रजेला त्रास देतात." (३७)

शिशुपालाचे सर्व पुण्य संपले होते; म्हणूनच तो यासारखे अर्वाच्य बोल श्रीकृष्णांना उद्देशून बोलत होता. परंतु सिंह जसा कोल्हाच्या कोल्हेकुईकडे लक्ष देत नाही, त्याप्रमाणे भगवान् श्रीकृष्ण त्यावर काहीच बोलले नाहीत. (३८)

परंतु भगवंतांची निंदा ऐकणे सभासदांना असह्य झाले. त्यांपैकी काहीजण कानांवर हात ठेवून क्रोधाने शिशुपालाला शिव्या-शाप देत बाहेर निघून गेले. (३९)

कारण भगवंतांची किंवा भक्तांची निंदा ऐकून जो तेथून निघून जात नाही, त्याचे पुण्य नाहीसे होऊन तो अधोगतीला जातो. (४०)

त्यावेळी शिशुपालाला मारण्यासाठी पांडव, मत्स्य, कैकय आणि सृजयवंशी राजे संतापून हातात शस्त्रे घेऊन एकदम उभे राहिले. (४१)

हे राजा ! परंतु शिशुपाल विलकुल घाबरला नाही. त्याने मागचा-पुढचा काहीही विचार न करता आपली ढाल-तलवार उचलली आणि भर सभेत श्रीकृष्णांची वाजू घेणाऱ्या राजांची तो निंदा करू लागला. (४२)

तेवढ्यात भगवान् श्रीकृष्ण उभे राहिले. त्यांनी आपली वाजू घेणाऱ्या राजांना थांबवले आणि स्वतः क्रोधाने आपल्यावर चालून येणाऱ्या शिशुपालाचे मस्तक आपल्या तीक्ष्ण धारेच्या चक्राने तोडले. (४३)

शिशुपाल मारला गेल्यानंतर तेथे अतिशय गोंधळ माजला. त्याचे अनुयायी असलेले राजे आपापले प्राण वाचविण्यासाठी तेथून पळून जाऊ लागले. (४४)

आकाशातून निघवून पडलेली उल्का ज्याप्रमाणे जमिनीत शिरते, त्याप्रमाणे सगळ्यांच्या देखतच शिशुपालाच्या शरीरातून एक ज्योत बाहेर पडून ती श्रीकृष्णांमध्ये प्रविष्ट झाली. (४५)

शिशुपालाच्या अंतःकरणामध्ये सलग तीन जन्मांपासून वैरभाव वाढत गेला होता आणि अशा वैरभावयुक्त बुद्धीने भगवंतांचेच चिंतन करित करित तो भगवद्रूप झाला. कारण नव्या जन्माला भावच कारणीभूत असतो. (४६)

नंतर चक्रवर्ती राजाने सदस्य आणि ऋत्विजांना पुष्कळ दक्षिणा दिली. तसेच सर्वांचा सत्कार करून विधिपूर्वक यज्ञाच्या शेवटी करावयाचे अवभृथस्नान केले. (४७)

साधयित्वा क्रतुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ।
उवास कतिचिन्मासान् सुहृद्विरभियाचितः ॥४८॥

ततोऽनुजाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वरः ।
यथौ सभार्यः सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ॥४९॥

वर्णितं तदुपाख्यानं मया ते बहुविस्तरम् ।
वैकुण्ठवासिनोर्जन्म विप्रशापात् पुनः पुनः ॥५०॥

राजसूयावभृथ्येन स्नातो राजा युधिष्ठिरः ।
ब्रह्मक्षत्रसभामध्ये शुशुभे सुरराडिव ॥५१॥

राजा सभाजिताः सर्वे सुरमानवखेचराः ।
कृष्णं क्रतुं च शंसन्तः स्वधामानि ययुर्मुदा ॥५२॥

दुर्योधनमृते पापं कलिं कुरुकुलामथम् ।
यो न संहे श्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पाण्डुसुतस्य ताम् ॥५३॥

य इदं कीर्तयेद् विष्णोः कर्म चैद्यवधादिकम् ।
राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५४॥

योगेश्वरेश्वर भगवान् श्रीकृष्णांनी अशा प्रकारे राजाचा यज्ञ पूर्ण केला आणि बांधवांच्या विनंतीवरून काही महिने ते तेथेच राहिले. (४८)

त्यानंतर युधिष्ठिराची इच्छा नसतानाही भगवान् श्रीकृष्णांनी त्यांचा निरोप घेऊन आपल्या राण्या व मंत्र्यांसह द्वारकेकडे प्रयाण केले. (४९)

वैकुण्ठवासी जय आणि विजय यांना सनकादी ऋषींच्या शापामुळे वारंवार जन्म घ्यावा लागला, हे आख्यान मी तुला अतिशय विस्तारपूर्वक सांगितले. (५०)

अवभृथ स्नान करून महाराज युधिष्ठिर ब्राह्मण आणि क्षत्रियांच्या सभेमध्ये देवराज इंद्राप्रमाणे शोभून दिसू लागला. (५१)

राजाने देव, मनुष्य आणि गंधर्वादिकांचा यथायोग्य सत्कार केला. नंतर ते सर्वजण भगवान् श्रीकृष्ण व राजसूय यज्ञाची प्रशंसा करीत आनंदाने आपापल्या लोकी निघून गेले. (५२)

ज्वाला पांडवांच्या या उज्ज्वल राज्यलक्ष्मीचा उत्कर्ष सहन झाला नाही, तो पापी, कलहप्रेमी आणि कुरुकुलाचा रोग असलेला दुर्योधन मात्र दुःखी झाला. (५३)

जे कोणी शिशुपालवध, जरासंधवध, कैदी राजांची मुक्तता आणि यज्ञ या श्रीकृष्णांच्या लीलांचे कीर्तन करील, त्याची सर्व पापांपासून सुटका होईल. (५४)

अध्याय चांन्याहतरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शिशुपालवधो नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

राजसूय यज्ञाची पूर्तता आणि दुर्योधनाचा अपमान

राजोवाच

अजातशत्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोदयम् ।
सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन् नृदेवा ये समागताः ॥१॥

दुर्योधनं वर्जयित्वा राजानः सर्षपः सुराः ।
इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥२॥

ऋषिरुवाच

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मनः ।
बान्धवाः परिचर्यायां तस्यासन् प्रेमबन्धनाः ॥३॥

परीक्षिताने विचारले- मुनिवर्य ! अजातशत्रू धर्मराजाचा राजसूय यज्ञमहोत्सव पाहून जे राजे, ऋषी, मुनी, देव इत्यादी आले होते, ते सर्वजण आनंदित झाले; पण दुर्योधन मात्र नाही. ही गोष्ट मी आपल्या तोंडून ऐकली. भगवन ! आपण याचे कारण सांगावे. (१-२)

श्रीशुक म्हणाले- परीक्षिता ! तुझे थोर आजोवा युधिष्ठिर यांच्यावरील प्रेमानुळे त्यांच्या बांधवांनी राजसूय यज्ञामध्ये वेगवेगळी सेवाकार्ये स्वीकारली होती. (३)

भीमो महानसाध्यक्षो धनाध्यक्षः सुयोधनः ।
सहदेवस्तु पूजायां नकुलो द्रव्यसाधने ॥४॥

गुरुशुश्रूषणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने ।
परिवेषणे द्रुपदजा कर्णो दाने महामनाः ॥५॥

युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो विदुरादयः ।
वाहीकपुत्रा भूर्याद्या ये च सन्तर्दनादयः ॥६॥

निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा ।
प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राजः प्रियचिकीर्षवः ॥७॥

ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सु सुहृत्तमेषु
स्विष्टेषु सृनृतसमर्हणदक्षिणाभिः ।
चैद्ये च सात्वतपतेशरणं प्रविष्टे
चक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपनं द्युनद्याम् ॥८॥

मृदङ्गशङ्खपणवधुन्धुर्यान्कगोमुखाः ।
वादित्राणि विचित्राणि नेदुरावभृथोत्सवे ॥९॥

नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः ।
वीणावेणुतलोत्त्रादस्तेषां स दिवमस्पृशत् ॥१०॥

चित्रध्वजपताकाश्रीरभेन्द्रस्यन्दनार्वाभिः ।
स्वलङ्कृतैर्भटैर्भृपा निर्ययु रुक्ममालिनः ॥११॥

यदुमुञ्जयकाम्योजकुरुकेकयकोसलाः ।
कम्पयन्तो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः ॥१२॥

सदस्यत्विग्विजश्रेष्ठा ब्रह्मघोषेण भूयसा ।
देवर्षिपितृगन्धर्वास्तुष्टुवुः पुष्पवर्षिणः ॥१३॥

स्वलङ्कृता नरा नार्यो गन्धम्रगभूषणाम्बरैः ।
विलिम्पन्त्योऽभिषिञ्चन्त्यो विजहुर्विविधै रसैः ॥१४॥

भीमसेन भोजनप्रमुख होता. दुर्योधन खजिनदार होता. सत्काराचे काम सहदेवाकडे होते आणि वेगवेगळ्या प्रकारची सामग्री गोळा करण्याचे काम नकुल पाहात होता. (४)

अर्जुन गुरुजनांची सेवा करीत होता आणि श्रीकृष्ण अतिथींचे पाय धुण्याचे काम करीत होते. भोजन वाढण्याचे काम द्रौपदी करीत होती आणि उदार कर्ण दाने देत होता. (५)

परीक्षिता ! याचप्रमाणे सात्यकी, विकर्ण, हार्दिक्य, विदुर इत्यादी, तसेच भूरिश्रवा इत्यादी वाल्हीकाचे पुत्र आणि संतर्दन इत्यादींना राजसूय यज्ञामध्ये निरनिराळ्या कामांवर नियुक्त केले होते. ते सर्वजण राजाला आवडेल अशा प्रकारे कामे करीत होते. (६-७)

ऋत्विज, सदस्य, जानी पुरुष, इष्ट-मित्र व बांधव यांचा, गोंड बाणी, पूजा आणि दक्षिणा इत्यादींनी उत्तम प्रकारे सत्कार झाला, तसेच शिशुपाल भक्तवत्सल भगवंतांच्या चरणी विलीन झाला. त्यानंतर सर्वांनी गंगेत अवभृथस्नान केले. (८)

या स्नानाच्या सोहळ्याच्या वेळी मृदंग, शंख, ढोल, नौवती, नगारे, शिमे इत्यादी निरनिराळी वाद्ये वाजू लागली. (९)

नर्तकी आनंदाने नाचू लागल्या. गवयी गटागटांनी गाऊ लागले. वीणा, वासन्त्या, टाळ-झांजा वाजू लागल्या. यांचा तुंबळ आवाज सगळ्या आकाशात दुनदुनू लागला. (१०)

सोन्याचे हार गळ्यात घातलेले यदू, संजय, कांबोज, कुरु, केकय आणि कोसल देशाचे राजे युधिष्ठिर महाराजांना पुढे करून रंगीबेरंगी ध्वजापताकांनी युक्त आणि खूप सजविलेल्या अशा हत्ती, रथ, घोडे व सैनिक अशा चतुरंग सेनेसह पृथ्वीचा धरकाप करीत चालले होते. (११-१२)

यज्ञाचे सदस्य, ऋत्विज आणि पुष्कळसे विद्वान ब्राह्मण वेदमंत्रांचे उच्च स्वराने पठन करीत चालले होते. त्यावेळी देव, ऋषी, पितर, गंधर्व आकाशातून फुलांचा वर्षाव करीत त्यांची स्तुती करीत होते. (१३)

वावेळी स्त्री-पुरुष सुगंधी द्रव्ये, फुलांचे हार, रंगीबेरंगी वस्त्रे आणि बहुमूल्य अलंकारांनी नदूनधदून एकमेकांवर पाणी, तेल, वृध, लोणी इत्यादी टाकून त्यांना भिजवीत, ते एकमेकांच्या अंगाला लावीत खेळ करीत होते. (१४)

तैलगोरसगन्धोदहरिद्रासान्द्रकुङ्कुमैः ।
पुम्भिल्लिप्ताः प्रलिम्पन्त्यो विजहुर्वांरयोषितः ॥१५॥

गुप्ता नृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमंतद्
देव्यो यथा दिवि विमानवर्नृदेव्यः ।
ता मातुलेयसखिभिः परिषिच्यमानाः
सत्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः ॥१६॥

ता देवरानुत सखीन् सिषिचुर्दृतीभिः
क्लिन्नाम्बरा विवृतगात्रकुचोरुमध्याः ।
औत्मुख्यमुक्तकवराच्च्यवमानमाल्याः
क्षोभं दधुमंलधियां रुचिरविंहारैः ॥१७॥

स सघ्राइ रथमारूढः सदक्षं रुक्ममालिनम् ।
व्यरोचत स्वपत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव ॥१८॥

पत्नीसंयाजावभृथ्यैशरित्वा ते तमृत्विजः ।
आचान्तं स्नापयाञ्चक्रुर्गङ्गायां सह कृष्णया ॥१९॥

देवदुन्दुभयो नेदुर्नरदुन्दुभिभिः समम् ।
मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः ॥२०॥

सस्नुस्तत्र ततः सर्वे वर्णाश्रमयुता नराः ।
महापातक्यपि यतः सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ॥२१॥

अथ राजाहते क्षीमे परिधाय स्वलङ्कृतः ।
ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरैः ॥२२॥

बन्धुजातिनृपान् मित्रसुहृदोऽन्यांश्च सर्वशः ।
अभीक्षणं पूजयामास नारायणपरो नृपः ॥२३॥

वारांगना पुरुषांना तेल, दूध, सुगंधित पाणी, हळद आणि दाट केशर लावीत आणि पुरुषसुद्धा त्यांना त्याच वस्तुंनी चिव भिजवीत. (१५)

तो उत्सव पाहाण्यासाठी त्यावेळी ज्याप्रमाणे उत्तमोत्तम विमानात बसून आकाशामध्ये पुष्कळशा देवी आल्या होत्या, त्याचप्रमाणे रक्षणासाठी बरोबर असलेल्या सैनिकांसह राण्यां निरनिराळ्या वाहनांत बसून आल्या होत्या. पांडवांचे मामेभाऊ श्रीकृष्ण आणि त्यांचे मित्र त्या राण्यांवर निरनिराळ्या प्रकारचे रंग टाकीत होते. यामुळे त्या राण्यांचे लाजेने चूर झालेले चेहरे म्मित हास्याने खुलून दिसत होते. (१६)

त्या राण्यांची वस्त्रे भिजल्यामुळे त्यांच्या शरीराचे वक्षःस्थळ, मांड्या, कंबर इत्यादी अवयव दिसू लागले होते. त्यासुद्धा पिचकान्यांनी आपले दीर आणि त्यांच्या मित्रांवर रंग उडवीत होत्या. या धावपळीमुळे त्यांच्या वेष्या सुटून त्यांमध्ये माळलेली फुले ओपळून पडत होती. त्यांचा हा मनोहर विहार पाहून कामी पुरुषांचे चित्त चंचल होत होते. (१७)

चक्रवर्ती राजा युधिष्ठिर द्रौपदी इत्यादी राण्यांसह सुंदर घोडे जुंपलेल्या व सोन्याच्या हारांनी सजविलेल्या रथात बसला होता. त्यावेळी तो प्रवाजादी क्रियांनी युक्त असा मूर्तिमंत राजसूय यज्ञ वाटत होता. (१८)

ऋत्विजांनी पत्नीसंयाज नावाचा याग व यज्ञान्त-स्नानासंबंधी कर्म करवून द्रौपदीसह युधिष्ठिराकडून आचमन व संकल्प करवून गंगास्नान करविले. (१९)

त्यावेळी माणसे आणि देवतासुद्धा दुंदुभी वाजवू लागल्या. तसेच देव, ऋषी, पितर आणि लोक फुलांचा वर्षाव करू लागले. (२०)

युधिष्ठिराने स्नान केल्यानंतर सर्व वर्णांच्या आणि आश्रमांच्या लोकांनी गंगेमध्ये स्नान केले. कारण या स्नानामुळे महापापीसुद्धा पापराशीतून तावडतोव मुक्त होतात. (२१)

त्यानंतर धर्मराजाने नवी रेशमी वस्त्रे परिधान केली व बहुमोल अलंकार घातले. नंतर ऋत्विज, सदस्य, ब्राह्मण इत्यादींना वस्त्रे, अलंकार व दक्षिणा देऊन त्यांचे पूजन केले. (२२)

भगवत्परायण राजाने बांधव, कुटुंबीय, राजे, इष्ट-मित्र, हितचिंतक आणि इतरही लोक यांचा वारंवार सत्कार केला. (२३)

सर्वे जनाः सुररुचो मणिकुण्डलस्र-

गुणीषकशुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ।

नार्यश कुण्डलयुगालकवृन्दजुष्ट-

वक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ॥२४॥

अथर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ।

ब्रह्मक्षत्रियविदशूद्रा राजानो ये समागताः ॥२५॥

देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः ।

पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप ॥२६॥

हरिदासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयम् ।

नैवातृष्यन् प्रशंसन्तः पिबन् मर्त्योऽमृतं यथा ॥२७॥

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्सम्बन्धिवान्धवान् ।

प्रेम्णा निवासयामास कृष्णं च त्यागकातरः ॥२८॥

भगवानपि तत्राङ्ग न्यवात्सीत्तत्प्रियङ्करः ।

प्रस्थाप्य यदुर्वीरांशु साम्बादींशु कुशस्थलीम् ॥२९॥

इत्थं राजा धर्मसुतो मनोरथमहाणवम् ।

सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद् गतज्वरः ॥३०॥

एकदान्तःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियम् ।

अतप्यद् राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ॥३१॥

यस्मिन् नरेन्द्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मी-

नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपक्लृप्ताः ।

ताभिः पतीन् द्रुपदराजसुतोपतस्थे

यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ॥३२॥

त्यावेळी सर्व लोकांनी रत्नजडित कुंडले, कुलाचे हार, पगड्या, लांब अंगरखे, रेशमी वस्त्रे व रत्नांचे बहुमोल हार घातल्याने ते देवतांसारखे शोभून दिसत होते. कानांमधील कुंडले आणि कुरळं केंस यांमुळे ज्यांची मुखकमले शोभून दिसत होती, अशा स्त्रिया कमरपट्ट्यांमुळे विशेष सुंदर दिसत होत्या. (२४)

परीक्षिता ! राजसूय यज्ञामध्ये चारित्र्यसंपन्न ऋत्विज, वेदवेने सदस्य, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, राजे, देव, ऋषी, पितर, अनुयायांसह लोकपाल इत्यादी जे आले होते, त्या सर्वांचा युधिष्ठिराने सत्कार केला. त्यानंतर ते सर्वजण धर्मराजांचा निरोप घेऊन आपापल्या निवासस्थानाकडे गेले. (२५-२६)

अमृतपान करित असताना माणूस जसा कधीच तृप्त होत नाही, त्याप्रमाणे सर्व लोक भगवद्भक्त राजर्षी युधिष्ठिराच्या राजसूय महायज्ञाची कितीही प्रशंसा करून तृप्त होत नव्हते. (२७)

यानंतर धर्मराजाने मोठ्या प्रेमाने आपले आप्तेष्ट, संबंधी, चांधव आणि भगवान श्रीकृष्ण यांना थांबवून ठेवले. कारण त्यांच्या विरहाच्या कल्पनेनेच त्याला दुःख होत होते. (२८)

परीक्षिता ! भगवान श्रीकृष्णांनी सांब इत्यादी यादववीरांना द्वारकापुरीला पाठविले आणि स्वतः युधिष्ठिराला आनंद देण्यासाठी ते तेथेच राहिले. (२९)

अशाप्रकारे पार करण्यास अत्यंत कठीण असा राजसूय यज्ञाच्या मनोरथाचा महासागर धर्मनंदन राजाने श्रीकृष्णांच्या कृपेने सहजपणे पार केला आणि त्याची सर्व काळजी मिटली. (३०)

एके दिवशी भगवंतांचा भक्त असलेल्या युधिष्ठिराच्या अंतःपुरातील संपत्ती व राजसूय यज्ञ केल्यामुळे त्याला प्राप्त झालेले महत्त्व पाहून दुर्योधनाला मत्सर वाटू लागला. (३१)

परीक्षिता ! मय नावाच्या दानवाने पांडवांसाठी जे प्रासाद बनविले होते, त्यामध्ये राजे, दैत्यराजे आणि सुरेन्द्र या सर्वाजवळ असणारे नाना प्रकारचे ऐश्वर्य एकवटले होते. त्या सर्वांच्याद्वारा द्रौपदी तेथे आपल्या पतीची सेवा करित होती. त्यावेळी त्या राजभवनांत श्रीकृष्णांच्या हजारो राण्या राहात होत्या. त्या जेव्हा राजभवनात नितंबांच्या भारामुळे हळूहळू चालत, तेव्हा त्यांच्या नूपुरांचा आवाज सगळीकडे पसरत असे. त्यांचे कटिप्रदेश अत्यंत सुंदर होते. तसेच

यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं
श्रोणीभरेण शनकैः क्वणदङ्घ्रिशोभम् ।
मध्ये सुचारु कुचकुङ्कुमशोणहारं
श्रीमन्मुखं प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥३३॥

सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोऽधिराट् ।
वृतोऽनुजैर्वन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥३४॥

आसीनः काशने साक्षादासने मघवानिव ।
पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वन्दिभिः ॥३५॥

तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप ।
किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन् रुषा ॥३६॥

स्थलेऽभ्यगृह्णाद् वस्त्रान्तं जलं मत्वा स्थलेऽपतन् ।
जले च स्थलवद् भ्रान्त्या मयमायाविमोहितः ॥३७॥

जहास भीमस्तं दृष्ट्वा खियो नृपतयोऽपरे ।
निवार्यमाणा अप्यङ्ग राज्ञा कृष्णानुमोदिताः ॥३८॥

स व्रीडितोऽवाग्वदनो रुषा ज्वलन्
निष्क्रम्य तूष्णीं प्रययौ गजाह्वयम् ।
हाहेति शब्दः सुमहानभूत् सता-
मजातशत्रुर्विमना इवाभवत् ।
वभूव तूष्णीं भगवान् भुवो भरं
समुजिहीर्षुर्धमति स्म यद्दृशा ॥३९॥

एतत्तेभिहितं राजन् यत् पृष्टोऽहमिह त्वया ।
सुर्योधनस्य दौरात्म्यं राजसूये महाक्रती ॥४०॥

त्यांच्या वक्षःस्थळावर लावलेल्या केशराच्या लालिम्याने मोत्यांचे शुभ्र हार लालसर वाटत होते. कुंडले घातलेली व कुरळे केस भुरभुरत असलेली त्यांची मुखकमले विशेषच शोभून दिसत होती. हे सर्व पाहून द्रौपदीच्या ठिकाणी आसक्त असलेल्या दुर्योधनाच्या अंतःकरणात जळफळाट होऊ लागला. (३२-३३)

राजाधिराज युधिष्ठिर एके दिवशी आपले बंधू, संबंधी आणि आपला नेत्रच असे श्रीकृष्ण यांच्यासह मय दानवाने बनविलेल्या सभेत सुवर्णसिंहासनावर इंद्राप्रमाणे विराजमान झाला होता. त्याचे ऐश्वर्य ब्रह्मदेवाच्या ऐश्वर्यासारखे होते. भाट त्याची स्तुती करीत होते. (३४-३५)

त्याच वेळी अभिमानी दुर्योधन आपल्या भावांसह तेथे आला. त्याच्या डोक्यावर मुकुट, गळ्यामध्ये हार आणि हातात तलवार होती. परीक्षिता ! तो रागाने तेथील सेवकांना दरडावीत होता. (३६)

मय दानवाने त्या सभेत अशी किमया केली होती की, दुर्योधन मोहित होऊन जमिनीला पाणी समजून त्याने आपली वस्त्रे वर केली आणि पाण्याला जमीन समजून तो तेथे आपटला. (३७)

तो पहऱ्याचे पाहून भीमसेन, राण्या आणि अन्य राजे हसू लागले. त्यावेळी युधिष्ठिर जरी त्यांना मनाई करीत होता, तरी श्रीकृष्णांची त्यांना संमती होती. (३८)

या घटनेमुळे दुर्योधन लज्जित झाला. तो क्रोधाने जळू लागला. आता तो मान खाली घालून गुपचुपपणे सभाभवनातून बाहेर पडून हस्तिनापुरला गेला. ही घटना पाहून सत्युरुषांमध्ये हाहाकार माजला आणि धर्मराज काहीसा खिन्न झाला. भगवान श्रीकृष्ण मात्र गप्प बसले होते. कारण कोणत्याही प्रकारे का होईना, पृथ्वीचा भार त्यांना कमी करायचा होता. खरे तर त्यांनी पाहिल्यामुळेच दुर्योधनाला तो भ्रम झाला होता. (३९)

परीक्षिता ! त्या महान राजसूय यज्ञामध्ये दुर्योधनाचा जळफळाट का झाला, हे तू मला विचारले होतेस. ते सर्व मी तुला सांगितले. (४०)

अध्याय पंचाहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे दुर्योधनमानभतो नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः

शाल्वाबरोवर यादवांचे युद्ध

श्रीशुक उवाच

अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भुतं नृप ।
क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः ॥१॥

शिशुपालसखः शाल्वो रुक्मिण्युद्धाह आगतः ।
यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासन्धादयस्तथा ॥२॥

शाल्वः प्रतिज्ञामकरोत् शृण्वतां सर्वभूभुजाम् ।
अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ॥३॥

इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुम् ।
आराधयामास नृप पांसुमुष्टिं सकृद् ग्रसन् ॥४॥

संवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः ।
वरेण छन्दयामास शाल्वं शरणमागतम् ॥५॥

देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
अभेद्यं कामगं वत्रे स यानं वृष्णिभीषणम् ॥६॥

तथेति गिरिशादिष्टो मयः परपुरञ्जयः ।
पुरं निर्माय शाल्वाय प्रादात्सौभमयस्मयम् ॥७॥

स लब्ध्वा कामगं यानं तमोधाम दुरासदम् ।
यथा द्वारवर्ती शाल्वो वीरं वृष्णिकृतं स्मरन् ॥८॥

निरुद्ध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ ।
पुरीं बभञ्जोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ॥९॥

सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिकाः ।
विहारान् स विमानाण्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः ॥१०॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता ! मनुष्यासारखी लीला करणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णांचे आता आणखी एक अद्भुत चरित्र ऐक. त्यांनी शाल्वाला कसे मारले, ते सांगतो. (१)

शाल्व हा शिशुपालाचा मित्र होता आणि रुक्मिणीच्या विवाहाच्या वेळी तो आलेला होता. त्यावेळी यादवांनी युद्धामध्ये जरासंध इत्यादींच्या बरोबर शाल्वालाही जिकले होते. (२)

सर्व राजांच्या समक्ष त्या दिवशी शाल्वाने प्रतिज्ञा केली होती की, "मी पुढ्यावरून यादवांचे नाव पुसून टाकीन. पाहाच माझे सामर्थ्य !"

परीक्षिता ! अशी प्रतिज्ञा करून मूखं शाल्वाने देवाधिदेव पशुपतीची आराधना सुरु केली. त्याकाळी तो दिवसभरात फक्त एक वेळ मूढभर धूळ खात असे. (४)

भगवान् शंकर लवकर प्रसन्न होणारे असल्याने त्यांनी एक वर्षानंतर प्रसन्न होऊन शरण आलेल्या शाल्वाला वर मागण्यास सांगितले. (५)

त्यावेळी शाल्वाने असा वर मागितला की, "मला आपण एक असे विमान द्या की, जे देव, असुर, मनुष्य, गंधर्व, नाग आणि राक्षस यांना नष्ट करता येणार नाही. इच्छा असेल तिकडे जाईल आणि यदुवंशियांसाठी अत्यंत भयानक असेल." (६)

भगवान् शंकर म्हणाले, 'तथास्तु'. त्यानंतर त्यांच्या आज्ञेनुसार पराक्रमी मय दानवाने लोखंडाचे सौभ नावाचे विमान तयार केले आणि ते शाल्वाला दिले. (७)

ते विमान म्हणजे एक नगरच होते. ते इतके अंधकारमय होते की, त्याला पाहाणे किंवा पकडणे अतिशय अवघड होते. शाल्वाची इच्छा असेल, तेथे ते जात असे. यादवांनी केलेला पराभव आठवून शाल्वाने ते विमान घेऊन द्वारकेवर चढाई केली. (८)

शाल्वाने आपल्या अवाढव्य सेनेद्वारा द्वारकेला चारी बाजूंनी घेरले आणि नंतर तेथील फळाफुलांनी लहलहलेली उपवने, उद्याने, ती उध्वस्त करू लागला. तसेच नगरातील गोपुरे, दारे, राजवाडे, गच्छ्या, भिती व नागरिकांची मनोरंजनस्थळे नष्ट करू लागला. त्या श्रेष्ठ विमानातून शस्त्रांचा वर्षाव होऊ लागला. (९-१०)

शिला द्रुमाश्वाशनयः सर्पा आसारशर्कराः ।
प्रचण्डक्षक्रवातोऽभूद् रजसाऽऽच्छादिता दिशः ॥११॥

इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशम् ।
नाभ्यपद्यत शं राजंस्त्रिपुरेण यथा मही ॥१२॥

प्रद्युम्नो भगवान् वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः ।
मा भैष्टेत्यभ्यधाद् वीरो रथारूढो महायशाः ॥१३॥

सात्यकिश्चारुदेष्णश्च साम्बोऽक्रूरः सहानुजः ।
हार्दिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुकसारणी ॥१४॥

अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः ।
निर्ययुर्दशिता गुप्ता रथेभाश्चपदातिभिः ॥१५॥

ततः प्रववृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह ।
यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥१६॥

ताश्च सौभपतेमांया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुतः ।
क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः ॥१७॥

विव्याध पञ्चविंशत्या स्वर्णपुङ्खैरयोमुखैः ।
शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥१८॥

शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्य सैनिकान् ।
दशभिर्दशभिर्नैतृन् वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः ॥१९॥

तदद्भुतं महत् कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः ॥२०॥

बहुरूपैकरूपं तद् दृश्यते न च दृश्यते ।
मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं परैरभूत् ॥२१॥

शिलाखंड, झाडे, विजा, साप आणि गारा पडू लागल्या. अत्यंत तुफान वादळ सुरू झाले. धुळीने दिशा दिसनाशा झाल्या. (११)

पूर्वी ज्याप्रमाणे त्रिपुरासुराने पृथ्वीला त्रस्त करून सोडले होते, त्याचप्रमाणे शाल्वाच्या विमानाने द्वारकापुरीला अतिशय त्रस्त केले. तेथील लोकांची सुखशांती नष्ट झाली. (१२)

आपल्या प्रजेला अतिशय कष्ट होत आहेत, असे जेव्हा परमयशस्वी वीर प्रद्युम्नाने पाहिले, तेव्हा तो रथावर आरूढ होऊन सर्वांना धीर देत म्हणाला, "भिऊ नका." (१३)

त्यांच्या पाठोपाठ सात्यकी, चारुदेष्ण, सांब, भावांसह अक्रूर, कृतवर्मा, भानुविंद, गद, शुक, सारण इत्यादी अनेक वीर मोठमोठी धनुष्ये हातात घेऊन निघाले. ते सर्वजण महारथी होते. सर्वांनी कवचे घातली होती आणि सर्वांचे रक्षण करण्यासाठी रथ, हत्ती, घोडे तसेच पायदळ सेना बरोबरीने चालत होती. (१४-१५)

यानंतर, पूर्वी असे देवांबरोबर असुरांचे घनघोर युद्ध झाले होते, त्याचप्रमाणे शाल्वाचे सैनिक आणि वादळ यांचे युद्ध होऊ लागले. ते बघून लोकांच्या अंगावर शहारे येत. (१६)

ज्याप्रमाणे सूर्य आपल्या प्रखर किरणांनी रात्रीचा अंधार नाहीसा करतो, त्याचप्रमाणे प्रद्युम्नाने आपल्या दिव्य अस्त्रांनी क्षणातच सौभपती शाल्वाच्या सर्व माया नष्ट केल्या. (१७)

प्रद्युम्नाच्या बाणांना सोन्याचे पंख व लोखंडी पाळ लावलेले होते. त्यांच्या गाठी दिसत नव्हत्या. अशा पंचवीस बाणांनी त्याने शाल्वाच्या सेनापतीला घायाळ केले. (१८)

तसेच शाल्वालासुद्धा शंभर बाण मारले. नंतर प्रत्येक सैनिकाला एक एक, सारथ्यांना प्रत्येकी दहा आणि वाहनांना तीन तीन बाण मारले. (१९)

महावीर प्रद्युम्नाचे हे अद्भुत आणि महान कृत्य पाहून त्याचे आणि शत्रुपक्षाचेही सैनिक त्याची प्रशंसा करू लागले. (२०)

मग दानवाने तयार केलेले शाल्वाचे ते विमान मायावी होते. ते इतके विचित्र होते की, कधी ते अनेक रूपांत दिसे, तर कधी एकाच रूपात. कधी दिसत असे तर कधी अदृश्य होत असे. शत्रूंना त्याचा पत्ताही लागत नसे. (२१)

क्वचिद् भूमी क्वचिद् व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि जले क्वचित् ।
अलातचक्रवद् भ्राम्यत् सीभं तद् दुरवस्थितम् ॥२२॥

यत्र यत्रोपलक्ष्येत ससीभः सहसैनिकः ।
शाल्वस्ततस्ततोऽमुञ्चन् शरान् सात्वतयूथपाः ॥२३॥

शरैरग्न्यर्कसंस्पर्शराशीविषदुरासदैः ।
पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोऽमुह्यत् परेरितैः ॥२४॥

शाल्वानीकपशखाघैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिताः ।
न तत्यजू रणं स्वं स्वं लोकद्वयजिगीषवः ॥२५॥

शाल्वामान्यो द्युमान् नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः ।
आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहृत्य व्यनदद् वली ॥२६॥

प्रद्युम्नं गदया शीर्णवक्षःस्थलमरिन्दमम् ।
अपोवाह रणात् सूतो धर्मविद् दारुकात्मजः ॥२७॥

लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन काष्णिः सारथिमब्रवीत् ।
अहो असाध्विदं सूत यद् रणान्मेऽपसर्पणम् ॥२८॥

न यदूनां कुले जातः श्रूयते रणविच्युतः ।
विना मत् क्लीबचित्तेन सूतेन प्राप्तकिल्बिषात् ॥२९॥

किं नु वक्ष्येऽभिसङ्गम्य पितरी रामकेशवी ।
युद्धात् सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्तत्रात्मनः क्षमम् ॥३०॥

व्यक्तं मे कथयिष्यन्ति हसन्त्यो भ्रातृजामयः ।
क्लैर्व्यं कथं कथं वीर तवान्यैः कथ्यतां मृधे ॥३१॥

ते कधी जमिनीवर दिसे, तर कधी आकाशात उडत असे. कधी पर्वताच्या शिखरावर चढत असे, तर कधी पाण्यावर तरंगू लागे. ते कालिताप्रमाणे फिरत राही. ते कोठेच स्थिर राहात नसे. (२२)

आपले विमान आणि सैनिक यांच्यासह जेथे जेथे शाल्व त्यांच्या दृष्टीस पडत असे, तेथे तेथे यादव सेनापती बाणांचा वर्षाव करीत होते. (२३)

सूर्य आणि अग्नीप्रमाणे जळत जाणारे त्यांचे बाण विषारी सापांप्रमाणे असह्य होत होते. शाल्वाचे नगराकार विमान आणि सेना त्यामुळे अत्यंत व्याकूळ झाली. शाल्वही मूर्च्छा घेऊन पडला. (२४)

शाल्वाच्या सेनापतीनीसुद्धा यादवांवर पुष्कळ शस्त्रांचा वर्षाव केला होता. त्यामुळे त्यांना अतिशय क्लेश होत होते. परंतु त्यांनी रणांगण सोडले नाही. कारण ते विचार करीत होते की, मरण आले तर स्वर्ग मिळेल आणि जिवंत राहिलो तर विजय मिळेल. (२५)

ज्याला आधी प्रद्युम्नाने पंचवीस बाण मारले होते, त्या शाल्वाच्या द्युमान नावाच्या बलवान मंत्र्याने झेप घेऊन प्रद्युम्नावर पोलादी गदेचा जोराने प्रहार केला आणि "मारले ! मारले !" म्हणून तो मोंढ्याने ओरडला. (२६)

शत्रूंचे दमन करणाऱ्या प्रद्युम्नाचे वक्षःस्थळ गदेच्या आघाताने जखमी झाले. दारुकाचा पुत्र त्याचा सारथी होता. सारथिधर्मानुसार त्याने त्याला रणभूमीवरून वाजूला नेले. (२७)

दोन घटकांनंतर प्रद्युम्न गुडीवर आला. तेव्हा तो सारथ्याला म्हणाला, "हे सूता ! तू मला रणभूमीवरून वाजूला आणलेस, हे अगदी वाईट केलेस. (२८)

आमच्या वंशातील कोणताही वीर रणभूमी सोडून निघून गेला, असे आम्ही कधी ऐकले नाही. हा कलंक फक्त माझ्या माथ्यावरच लागला आहे. हे सूता ! खरोखर तू षंड आहेस. (२९)

आता मी माझे चुलते बलराम आणि वडील श्रीकृष्ण यांच्यासमोर जाऊन काय सांगू ? मी युद्धातून पळून आलो, असेच आता सर्वजण म्हणतील. त्यांनी विचारल्यावर मी त्यांना योग्य असे काय उत्तर देऊ ?" (३०)

माझ्या भावज्या माझी खिल्ली उडवीत मला स्पष्टपणे विचारतील की, "सांग ना ! हे वीरपुरुषा ! तू षंड कसा निपजलास ? युद्धात तुझे शत्रूंनी युद्ध कसे झाले ?" (३१)

सारथिरुवाच

धर्मं विजानताऽऽयुष्मन् कृतमेतन्मया विभो ।
सूतः कृच्छ्रगतं रक्षेद् रथिनं सारथिं रथी ॥३२॥

एतद् विदित्वा तु भवान् मयापोवाहितो रणात् ।
उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया हतः ॥३३॥

सारथी म्हणाला- कुमार ! मी जे काही केले ते सारथ्याचा धर्म जाणूनच केले. हे स्वामी ! संकट आल्यावर सारथ्याने रथात बसलेल्याचे रक्षण करावे आणि रथीने सारथ्याचे, हाच धर्म होय. (३२)

हे जाणूनच मी आपल्याला रणभूमीवरून दूर नेले. शत्रूने आपल्यावर गदेचा प्रहार केल्यामुळे आपण बेशुद्ध झाला होतात. (३३)

अध्याय शाहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शाल्वयुद्धे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

शाल्वाचा उद्धार

श्रीशुक उवाच

स तूपस्पृश्य सलिलं दंशितो धृतकार्मुकः ।
नय मां द्युमतः पार्श्वं वीरस्येत्याह सारथिम् ॥१॥

विधमन्तं स्वसैन्यानि द्युमन्तं रुक्मिणीसुतः ।
प्रतिहत्य प्रत्यविध्यन्नाराचैरष्टभिः स्मयन् ॥२॥

चतुर्भिक्षतुरो वाहान् सूतमेकेन चाहनत् ।
द्राभ्यां धनुश्च केतुं च शरेणान्येन वै शिरः ॥३॥

गदसात्यकिसाम्बाद्या जघ्नुः सौभपतेर्वलम् ।
पेतुः समुद्रे सौभेयाः सर्वे संछिन्नकन्धराः ॥४॥

एवं यदूनां शाल्वानां निघ्नतामितरेतरम् ।
पुढं त्रिणवरात्रं तदभूत्तुमुलमुल्वणम् ॥५॥

इन्द्रप्रस्थं गतः कृष्ण आहतो धर्मसूनुना ।
राजसूयेऽथ निर्वृत्ते शिशुपाले च संस्थिते ॥६॥

कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च समुतां पृथाम् ।
निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन् द्वारवतीं ययौ ॥७॥

श्रीशुक म्हणतात - प्रद्युम्नाने हात-तोंड धुऊन कवच चढवून धनुष्य घेतले आणि तो सारथ्याला म्हणाला, "मला वीर द्युमानाकडे घेऊन चल." (१)

द्युमान त्यावेळी यादवसेनेची धूळधाण करीत होता. प्रद्युम्नाने त्याचा प्रतिकार करून हसत हसत त्याच्यावर आठ वाण सोडले. (२)

चार बाणांनी त्याचे चार घोडे आणि एकेका वाणाने सारथी, धनुष्य, ध्वज आणि त्याचे मस्तक उडविले. (३)

इकडे गद, सात्यकी, सांब इत्यादी वीरसुद्धा शाल्वाच्या सेनेचा संहार करू लागले. सौभ विमानात बसलेल्या सैनिकांची मस्तके तुटून समुद्रात जाऊन पडत. (४)

अशा प्रकारे यादव आणि शाल्वाचे सैनिक एकमेकांवर प्रहार करीत राहिले. असे हे अतिशय घनघोर आणि भयंकर युद्ध सत्तावीस दिवस चालले. (५)

त्यावेळी युधिष्ठिरांच्या आमंत्रणावरून भगवान् श्रीकृष्ण इन्द्रप्रस्थाला गेले होते. राजसूय यज्ञाची पूर्तता झाली होती आणि शिशुपालाचाही मृत्यू झाला होता. (६)

तेथे श्रीकृष्णांनी मोठे भयानक अपशकुन होत असलेले पाहून कुरुवंशातील ज्येष्ठ, ऋषी, कुंती आणि पांडव यांचा निरोप घेऊन द्वारकेकडे प्रयाण केले. (७)

आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसङ्गतः ।
राजन्याशैद्यपक्षीया नूनं हन्युः पुरीं मम ॥८॥

वीक्ष्य तत् कदनं स्वानां निरूप्य पुररक्षणम् ।
सौभं च शाल्वराजं च दारुकं प्राह केशवः ॥९॥

रथं प्रापय मे सूत शाल्वस्यान्तिकमाशु वै ।
सम्भ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयम् ॥१०॥

इत्युक्तशोदयामास रथमास्थाय दारुकः ।
विशन्तं ददृशुः सर्वे स्वे परे चारुणानुजम् ॥११॥

शाल्वश्च कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः ।
प्राहरत् कृष्णसूताय शक्तिं भीमखां मृधे ॥१२॥

तामापतन्तीं नभसि महोल्कामिव रंहसा ।
भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् ॥१३॥

तं च षोडशभिर्विद्ध्वा वाणीः सौभं च खे भ्रमत् ।
अविध्यच्छरसन्दोहैः खं सूर्यं इव रश्मिभिः ॥१४॥

शाल्वः शौरिस्तु दोःसव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः ।
विभेद न्यपतद्भस्तात् शार्ङ्गमासीत्तदद्भुतम् ॥१५॥

हाहाकारो महानासीद् भूतानां तत्र पश्यताम् ।
विनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनम् ॥१६॥

यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हतेक्षताम् ।
प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा ॥१७॥

तं त्वाद्य निशितैर्वाणैरपराजितमानिनम् ।
नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः ॥१८॥

ते मनात म्हणू लागले की, 'मी वडील बंधूसह येथे आलो. आता शिशुपालाच्या पक्षातील राजे द्वारकेवर निक्षिप्तच आक्रमण करतील. (८)

द्वारकेला पोहोचल्यावर ते युद्ध पाहून श्रीकृष्णांनी नगराचे रक्षण करण्याचे काम बलरामांच्याकडे सोपविले आणि सौभपती शाल्वाला पाहून आपला सारथी दारुक याला म्हटले. (९)

"दारुका ! तू लवकर माझा रथ शाल्वराजकडे घेऊन चल. हा शाल्व अतिशय मायावी आहे, तरीसुद्धा तू भिऊ नकोस. (१०)

भगवंतांची अशी आज्ञा होताच दारुक गरुडध्वज रथावर आरूढ झाला आणि तो रथ शाल्वकडे घेऊन चालला. दोन्ही सेनेतील सैनिकांनी युद्धभूमीवर प्रवेश करताना तो पाहिला. (११)

आतापर्यंत शाल्वाची बहुतेक सेना नष्ट झाली होती. श्रीकृष्णांना पाहताच त्याने त्यांच्या सारथ्यावर प्रचंड आवाज करणारी शक्ती फेकली. ती शक्ती एखाद्या उत्केसारखी आकाशातून वेगाने चालली होती. तिच्या प्रकाशाने सर्व दिशा उजळून निघाल्या. ती सारथ्याकडे येत असलेली पाहून श्रीकृष्णांनी आपल्या वाणांनी तिचे शेकडो तुकडे केले. (१२-१३)

त्यानंतर त्यांनी शाल्वाला सोळा वाण मारले आणि आकाशात फिरणारे विमानसुद्धा, सूर्याने आपल्या किरणांनी आकाश व्यापवे, त्याप्रमाणे असंख्य वाणांनी व्यापून टाकले. (१४)

शाल्वाने शार्ङ्गधनुष्याने शोभून दिसणाऱ्या श्रीकृष्णांच्या डाव्या हातावर वाण मारली. त्यामुळे शार्ङ्गधनुष्य भगवंतांच्या हातातून गळून पडले. ही एक अद्भुत अशीच घटना घडली. (१५)

जे लोक हे युद्ध पाहत होते, त्यांच्यात मोठा हाहाकार उडाला. तेव्हा शाल्व गर्जना करून श्रीकृष्णांना म्हणाला. (१६)

"अरे मूर्खा ! तू आमच्या देखतच आमचा भाऊ आणि मित्र असलेल्या शिशुपालाच्या भावी पत्नीला हिरावून घेतलेस आणि तो वेत्तावध असताना भर सभेत त्याला मारलेस. (१७)

तू स्वतःला अजिंक्य समजतोस, हे मला माहीत आहे. तू आज जर माझ्यासमोर थांबलास, तर मी तुला माझ्या तीक्ष्ण वाणांनी अशा ठिकाणी पाठवीन की, जेथून कोणी परत येत नाही. (१८)

श्रीभगवानुवाच

वृथा त्वं कथसे मन्द न पश्यस्यन्तिकेऽन्तकम् ।
पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः ॥१९॥

इत्युक्त्वा भगवाञ्छाल्वं गदया भीमवेगया ।
तताड जत्रौ संरुधः स चकम्पे वमन्नसृक् ॥२०॥

गदायां सन्निवृत्तायां शाल्वस्त्वन्तरधीयत ।
ततो मुहूर्त आगत्य पुरुषः शिरसाच्युतम् ।
देवक्या प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् ॥२१॥

कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल ।
वद्ध्वापनीतः शाल्वेन सैनिकेन यथा पशुः ॥२२॥

निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः ।
विमनस्को घृणी स्नेहाद् वभाषे प्राकृतो यथा ॥२३॥

कथं राममसम्भ्रान्तं जित्वाजेयं सुरासुरैः ।
शाल्वेनार्पीयसा नीतः पिता मे बलवान् विधिः ॥२४॥

इति ब्रुवाणे गोविन्दे सौभराद् प्रत्युपस्थितः ।
वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच सः ॥२५॥

एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि ।
वधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्रेत् पाहि वालिश ॥२६॥

एवं निर्भत्स्यं मायावी खड्गेनानकदुन्दुभेः ।
उत्कृत्य शिर आदाय खस्थं सौभं समाविशत् ॥२७॥

ततो मुहूर्तं प्रकृतावुपप्लुतः
स्वबोध आस्ते स्वजनानुषङ्गतः ।
महानुभावस्तदबुद्ध्यदासुरीं
मायां स शाल्वप्रसृतां मयोदिताम् ॥२८॥

श्रीभगवान् म्हणाले- “अरे निर्वुद्धा ! तू विनाकारणच बडबड करीत आहेस. तुझा गृत्यु तुझ्या डोक्यावर धिरट्या घालीत आहे, हे तुला माहीत नाही. खरे शूर आपले शौर्य दाखवितात, व्यर्थ बडबड करीत नाहीत.” (१९)

असे म्हणून श्रीकृष्णांनी रागाने वेगवान अशा भयानक गदने शाल्वाच्या खांद्यावर प्रहार केला. त्यामुळे तो रक्त ओकीत थरथर कापू लागला. (२०)

इकडे गदा जेव्हा भगवंतांकडे परत आली, तेव्हा शाल्व अदृश्य झाला. यानंतर थोड्याच वेळात एक मनुष्य श्रीकृष्णांकडे आला व मस्तक लववून त्यांना नमस्कार करून, रडत रडतच म्हणाला, “मला देवकींनी पाठविले आहे.

त्यांनी सांगितले आहे की, पित्याबद्दल अत्यंत प्रेम असणाऱ्या हे महाबाहो श्रीकृष्णा ! एखादा कसाई ज्याप्रमाणे पशूला बांधून नेतो, त्याप्रमाणे शाल्व तुझ्या पित्याला बांधून घेऊन गेला आहे.” (२२)

ही दुःखद बातमी ऐकून श्रीकृष्ण सामान्य नावसाप्रमाणे झाले. त्यांच्या चेहऱ्यावर औदासीन्य दिसू लागले. सामान्य माणसाप्रमाणे ते व्याकूळ होऊन मनात प्रेम दाटून येऊन म्हणू लागले. (२३)

“अहो ! देवदानवांना अजिंक्य व नेहमी सावध असणाऱ्या बलरामाला यःकश्चित् शाल्वाने जिंकून माझ्या वडिलांना कसे काय बांधून नेले ? प्रारब्ध बलवन्तर असते, हेच खरे !” (२४)

श्रीकृष्ण असे म्हणत आहेत, तेव्हाच वसुदेवासारख्याच एका पुरुषाला घेऊन शाल्व तेथे आला आणि श्रीकृष्णांना म्हणू लागला. (२५)

“अरे मूर्खा ! पहा ! हाच तुला जन्म देणारा तुझा पिता आहे, ज्याच्यासाठी तू जगत आहेस. तुझ्या देखतच मी याला आता ठार मारतो. तुझ्या अंगात ताकद असेल, तर याला वाचव !” (२६)

मायावी शाल्वाने अशाप्रकारे श्रीकृष्णांची निर्भत्सना करून वसुदेवाचे मस्तक तलवारीने उडविले आणि ते घेऊन तो आकाशात असलेल्या सौभ विमानात जाऊन बसला. (२७)

श्रीकृष्ण स्वतः सिद्ध ज्ञानस्वरूप आणि महाप्रभावी असूनही पित्यावरील प्रेमासुळे क्षणभर सामान्य माणसाप्रमाणे दुःखसागरात बुडून गेले. परंतु नंतर त्यांच्या लक्षात आले की, ही शाल्वाने पसरलेली माया आहे. ही त्याला मय दानवाने शिकविली होती. (२८)

न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं
 प्रबुद्ध आर्जी समपश्यदच्युतः ।
 स्वाप्नं यथा चाम्बरचारिणं रिपुं
 सौभस्थमालोक्य निहन्तुमुद्यतः ॥२९॥

एवं वदन्ति राजर्षे ऋषयः केच नान्विताः ।
 यत् स्ववाचो विरुध्येत नूनं ते न स्मरन्त्युत ॥३०॥

क्व शोकमोहो स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसम्भवाः ।
 क्व चाखण्डितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखण्डितः ॥३१॥

यत्पादसेवोजितयाऽऽत्मविद्याया
 हिन्वन्त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ।
 लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वरं
 कुतो नु मोहः परमस्य सद्गतेः ॥३२॥

तं शस्त्रपूगैः प्रहरन्तमोजसा
 शाल्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः ।
 विद्ध्वाच्छिनद् वर्म धनुः शिरोमणिं
 सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ॥३३॥

तत् कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं
 पपात तांये गदया सहस्रधा ।
 विमृज्य तद् भूतलमास्थितो गदा-
 मुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद् द्रुतम् ॥३४॥

आधावतः सगदं तस्य बाहुं
 भल्लेन छित्त्वाथ रथाङ्गमद्भुतम् ।
 वधाय शाल्वस्य लयाकंसत्रिभं
 विभ्रद् वर्षां साकं इवोदयाचलः ॥३५॥

जहार तेनैव शिरः सकुण्डलं
 किरीटयुक्तं पुरुमायिनो हरिः ।
 वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरन्दरो
 यभूव हाहेति वचस्तदा नृणाम् ॥३६॥

श्रीकृष्णांनी सावध होऊन युद्धभूमीवर पाहिले, तर तेथे दूत नव्हता की पित्याचे ते शरीरही नव्हते. ते जसे एखादे स्वप्न होते. दुसरीकडे पाहिले, तर शाल्व विमानात बसून आकाशात फिरत आहे. तेव्हा ते त्याचा वध करण्यासाठी उद्युक्त झाले. (२९)

हे परीक्षिता ! मागचा पुढचा विचार न करणारे काही ऋषी अशा प्रकारची घटना घडल्याचे सांगतात. श्रीकृष्णांच्या वाचतात असे म्हणणे हे ते 'मायापती' असल्याचे जे पूर्वी वर्णन केले, त्याच्या विरोधी आहे, हे त्यांच्या लक्षात येत नाही. (३०)

अज्ञानी लोकांच्या ठिकाणी असणारे शोक, मोह, स्नेह आणि भय हे जोटे ! आणि कोंटे ते परिपूर्ण भगवान की ज्यांचे ज्ञान, विज्ञान आणि ऐश्वर्य अखंडित आहे ! (३१)

त्यांच्या चरणकमलांची सेवा करून चांगल्या रीतीने प्राप्त झालेल्या आत्मविद्येने शरीर इत्यादींमध्ये आत्मबुद्धिरूप अनादी अज्ञान नाहीसे करतात व आत्म्यासंबंधीचे अनंत ऐश्वर्य प्राप्त करून घेतात, त्या संतांचे परम गतिस्वरूप असणाऱ्या श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी मोह कसा असू शकेल वरे ? (३२)

शाल्व श्रीकृष्णांच्यावर अतिशय त्वेषाने शस्त्रांचा वर्षाव करू लागला. अमोघ पराक्रम असलेल्या भगवान श्रीकृष्णांनीसुद्धा आपल्या बाणांनी शाल्वाला घायाळ केले आणि त्याचे कवच, धनुष्य आणि डोक्यावरील मणी हे सर्व छिन्नभिन्न करून टाकले. त्याचबरोबर गदेच्या प्रहागाने त्याचे विमानही तोडून फोडून टाकले. (३३)

श्रीकृष्णांनी फेकलेल्या गदेमुळे त्या विमानाचे हजारो तुकडे होऊन ते समुद्रात पडले. त्यापूर्वीच हातात गदा घेऊन शाल्वाने जमिनीवर उडी मारली आणि वेगाने त्याने श्रीकृष्णांवर झेप घेतली. (३४)

शाल्व आक्रमण करीत आहे असे पाहताच त्यांनी भाल्याने त्याचा हात गदेसह उखडून टाकला. नंतर त्याला मारण्यासाठी त्यांनी प्रलयकालीन सूर्याप्रमाणे तेजस्वी आणि अत्यंत अद्भुत असे सुदर्शन चक्र धारण केले. त्यावेळी ते सूर्य उगवत असलेल्या उदयाचलाप्रमाणे दिसत होते. (३५)

ज्याप्रमाणे इंद्राने वज्राने वृत्रासुराचे मस्तक उडवले होते त्याप्रमाणे भगवान श्रीकृष्णांनी त्या चक्राने परम मायावी शाल्वाचे किरीटकुंडलयुक्त डोकें धडापासून वेगळे केले. त्यावेळी शाल्वाच्या सैनिकांत हाहाकार उडाला. (३६)

तस्मिन् निपतिते पापे सौभे च गदया हते ।
नेदुर्दुन्दुभयो राजन् दिवि देवगणेरिताः ।
सखीनामपचितिं कुर्वन् दन्तवक्रो रुपाभ्यगात् ॥३७॥

परीक्षिता ! पापी शाल्व जेव्हा मरण पावला आणि त्याच्या विमानाचासुद्धा गदेच्या प्रहाराने चक्काचूर झाला, तेव्हा देव आकाशात दुंदुभी वाजवू लागले. याचवेळी मित्रांच्या वधाचा बदला घेण्यासाठी दंतवक्र अत्यंत क्रुद्ध होऊन तेथे आला. (३७)

अध्याय सत्याहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे सौभवधो नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

ॐ

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः

दंतवक्र आणि विदूरथाचा उद्धार व तीर्थयात्रेमध्ये बलरामांच्या हातून सूताचा वध

श्रीशुक उवाच

शिशुपालस्य शाल्वस्य पीण्डकस्यापि दुर्मतिः ।
परलोकगतानां च कुर्वन् पारोक्ष्यसौहृदम् ॥१॥

एकः पदातिः संक्रुद्धो गदापाणिः प्रकम्पयन् ।
पद्भ्यामिमां महाराज महासत्त्वो व्यदृश्यत ॥२॥

तं तथाऽऽयान्तमालोक्य गदामादाय सत्वरः ।
अवप्लुत्य रथात् कृष्णः सिन्धुं वेलेव प्रत्यधात् ॥३॥

गदामुद्यम्य कारुषो मुकुन्दं प्राह दुर्मदः ।
दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ॥४॥

त्वं मातुलेयो नः कृष्ण मित्रघृष्ट मां जिघांससि ।
अतस्त्वां गदया मन्द हनिष्ये वज्रकल्पया ॥५॥

तर्हानृण्यमुपैम्यज मित्राणां मित्रवत्सलः ।
बन्धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ॥६॥

एवं रूक्षस्तुदन् वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विपम् ।
गदयाताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद् व्यनदच्च सः ॥७॥

श्रीशुक म्हणतात - महाराज ! शिशुपाल, शाल्व आणि पीण्डक मारले गेल्यानंतर त्यांच्याशी असलेल्या मैत्रीचे ऋण फेडण्यासाठी संतापलेला दुष्ट दंतवक्र हातात गदा घेऊन एकटाच, पायी-पायीच, युद्धभूमीवर येऊन थडकला. तो इतका शक्तिमान होता की, त्याच्या चालण्याने जमीन हादरत होती. (१-२)

श्रीकृष्णांनी त्याला अशाप्रकारे वेताना पाहून तावडतोव हातात गदा घेऊन रथातून खाली उडी मारली आणि किनाऱ्याने समुद्राला अडवावे, तसे त्याला अडविले. (३)

उन्मत्त दंतवक्राने गदा उगारून श्रीकृष्णांना म्हटले - "तू आज माझ्या दृष्टीसमोर आलास, हे फार चांगले झाले !"

हे कृष्णा ! तू माझा मामेभाऊ असलास, तरी तू माझ्या मित्रांना मारले असून मलासुद्धा मारू इच्छितोस. म्हणून मूर्खा ! आज मी तुला या वज्रासारख्या गदेने ठार करीन. (५)

अरे मूर्खा ! तू माझा भाऊ असलास तरी शत्रूही आहेस. मी माझ्या मित्रांवरील प्रेमासुळे, शरीरातील रोग नाहीसा करावा, तसा तुला मारूनच त्यांच्या ऋणातून मुक्त होईन. (६)

माहुत जसा अकुंशाने हत्तीला टोचतो, त्याप्रमाणे दंतवक्राने आपल्या कडवट शब्दांनी श्रीकृष्णांना टोचत त्यांच्या डोक्यावर गदा मारून सिंहाप्रमाणे गर्जना केली. (७)

गदयाभिहतोऽप्याजी न चचाल यदृद्धहः ।
कृष्णोऽपि तमहन् गुर्व्या कौमोदक्या स्तनान्तरे ॥८॥

गदानिर्भिन्नहृदय उद्वमन् रुधिरं मुखात् ।
प्रसार्य केशबाह्वङ्घ्रीन् धरण्यां न्यपतद् व्यसुः ॥९॥

ततः सूक्ष्मतरं ज्योतिः कृष्णमाविशदद्भुतम् ।
पश्यतां सर्वभूतानां यथा चैद्यावधे नृप ॥१०॥

विदूरथस्तु तद्भ्राता भ्रातृशोकपरिप्लुतः ।
आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छ्वसंस्तजिघांसया ॥११॥

तस्य चापततः कृष्णशक्रेण क्षुरनेमिना ।
शिरो जहार राजेन्द्र सकिरीटं सकुण्डलम् ॥१२॥

एवं सौभं च शाल्वं च दन्तवक्त्रं सहानुजम् ।
हत्वा दुर्विषहानन्यैरीडितः सुरमानवैः ॥१३॥

मुनिभिः सिद्धगन्धर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ।
अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः ॥१४॥

उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षितः ।
वृतश्च वृष्णिप्रवरैर्विवेशालङ्कृतां पुरीम् ॥१५॥

एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवाञ्जगदीश्वरः ।
ईयते पशुदृष्टीनां निर्जितो जयतीति सः ॥१६॥

श्रुत्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पाण्डवैः ।
तीर्थाभिषेकल्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल ॥१७॥

स्नात्वा प्रभासे सन्तर्प्य देवर्षिपितृमानवान् ।
सरस्वतीं प्रतिस्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः ॥१८॥

रणभूमीवर गदेचा प्रहार झाला, तरी यदुश्रेष्ठ जागेवरून जगाही हालले नाहीत. त्यांनी आपल्या प्रचंड अशा कौमोदकी गदेने दंतवक्त्राच्या छातीवर प्रहार केला. (८)

गदेच्या प्रहाराने दंतवक्त्राची छाती फुटून तो तोंडातून रक्त ओकू लागला. त्याचे केस विखुरले, हात-पाय पसरले गेले आणि तो निष्प्राण होऊन जमिनीवर कोसळला. (९)

परीक्षिता ! शिशुपालाच्या मृत्यूच्यावेळी जसे झाले होते तसेच, सर्वांच्या देखतच दंतवक्त्राच्या मृत शरीरातून एक अत्यंत सूक्ष्म आश्चर्यकारक ज्योत बाहेर पडून श्रीकृष्णांमध्ये सामावून गेली. (१०)

त्याचा भाऊ विदूरथ भावाच्या मृत्यूने शोकाकुल झाला. तो ज्ञोधाने सुस्कारे टाकीत, हातात ढाल-तलवार घेऊन श्रीकृष्णांना मारण्यासाठी आला. (११)

राजेन्द्र ! तो चाल करून येत असलेल्या पाहून श्रीकृष्णांनी तीक्ष्ण धार असलेल्या चक्राने किरीटकुंडले असलेले त्याचे डोकें उडविले. (१२)

अशा प्रकारे ज्यांना मारणे दुसऱ्या कोणालाही अशक्य होते, त्या शाल्व, त्याचे सौभ नावाचे विमान, दंतवक्त्र आणि विदूरथ यांना मारून श्रीकृष्णांनी सुशोभित द्वारकेत प्रवेश केला. त्यावेळी देव, माणसे, मुनी, सिद्ध, गंधर्व, विद्याधर, महानाग व पितर त्यांची स्तुती करीत होते. तसेच अप्सरा, यक्ष, किन्नर चारण त्यांच्यावर पुष्पवर्षाव करीत त्यांच्या विजयाचे गायन करीत होते. यावेळी वृष्णिवंशी यादव वीर त्यांच्याबरोबर चालले होते. (१३-१५)

योगेश्वर जगदीश्वर भगवान श्रीकृष्ण अशा लीला करीत असता सदोदित विजयी होत असले तरी अशिवेकी लोकांना पराजित झाल्यासारखे वाटतात. (१६)

बलरामांनी जेव्हा ऐकले की, कौरव, पांडवांशी युद्ध करण्याची तयारी करीत आहेत, तेव्हा तटस्थ राहण्याच्या इच्छेने तीर्थयात्रेचा बहाणा करून ते द्वारकेतून बाहेर पडले. (१७)

तेथून बाहेर पडून त्यांनी प्रभाम क्षेत्रामध्ये स्नान केले आणि तेथे तर्पणाने देव, ऋषी, पितर यांना आणि भोजन घालून माणसांना तृप्त केले. नंतर काही ब्राह्मणांसह ते सरस्वती नदीच्या उगमाच्या दिशेने निघाले. (१८)

पृथूदकं विन्दुसरस्वितकूपं सुदर्शनम् ।
विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्रार्ची सरस्वतीम् ॥१९॥

यमुनामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत ।
जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०॥

तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः।
अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चाचंयन् ॥२१॥

सोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः।
रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत ॥२२॥

अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणाञ्जलिम् ।
अध्यासीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः ॥२३॥

कस्मादसाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः।
धर्मपालांस्तथैवास्मान् वधमहंति दुर्मतिः ॥२४॥

ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य बहूनि च ।
सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥२५॥

अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिनः।
न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥२६॥

एतदर्था हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः ।
वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः ॥२७॥

एतावदुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽसद्वृथादपि ।
भावित्वात्तं कुशाग्रेण करस्थेनाहनत् प्रभुः ॥२८॥

हाहेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः ।
ऊचुः सङ्घर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९॥

ते अनुक्रमे पृथूदक, विन्दुसर, त्रितकूप, सुदर्शनतीर्थ, विशालतीर्थ, ब्रह्मतीर्थ, चक्रतीर्थ आणि पूर्ववाहिनी सरस्वती नदी इत्यादी तीर्थक्षेत्रांवर गेले. (१९)

परीक्षिता ! त्यानंतर यमुना तटावरील आणि गंगातटावरील तीर्थे करीत ते त्या दिवसात जेथे ऋषी ज्ञानयज्ञ करीत होते, त्या नैमिषारण्यात गेले. (२०)

दीर्घकाल यज्ञ करणारे ऋषी बलराम आलेले पाहाताच आसनावरून उठले आणि त्यांनी त्यांचे स्वागत केले. तसेच योग्यतेनुसार नमस्कार करून व आशीर्वाद देऊन त्यांचा सन्मान केला. (२१)

ते आपल्या बरोबरच्या ब्राह्मणांसह आसनावर बसले. नंतर त्यांची पूजा केली गेली. तेव्हा त्यांना दिसले की, व्यासांचा शिष्य रोमहर्षण व्यासपीठावर बसलेलाच आहे. (२२)

सूतकुळात जन्मलेला असूनही हा रोमहर्षण त्या ब्राह्मणांपेक्षाही उच्च आसनावर बसला आहे. शिवाच आपण ब्राह्मणांसह आलो असता त्याने उठून आपले स्वागत केले नाही की हात जोडून प्रणामही केला नाही. यामुळे बलरामांना क्रोध आला. (२३)

ते म्हणाले की, "हा रोमहर्षण प्रतिलोम (क्षत्रियापासून ब्राह्मणस्त्रीला झालेला) असूनही या श्रेष्ठ ब्राह्मणांपेक्षा तसेच धर्माचे रक्षक असलेल्या आमच्यापेक्षाही उच्च आसनावर बसला असल्याकारणाने, हा अविवेकी मृत्युदंडास पात्र आहे. (२४)

भगवान् व्यासमहर्षींचा शिष्य असून याने इतिहास, पुराणे, धर्मशास्त्रे इत्यादी पुष्कळशा शास्त्रांचे अध्ययनसुद्धा केले आहे. परंतु अजून याचा आपल्या मनावर संयम नाही. हा उद्दाम आहे. या गर्विष्ठाने स्वतःला व्यर्थ पंडित मानले आहे. नटाप्रमाणे याचे अध्ययन हे केवळ सोंग आहे. याच्यापासून याला स्वतःलाही लाभ नाही की दुसन्यालाही नाही. (२५-२६)

जे लोक धार्मिकतेचे ढोंग करून धर्माचे पालन करीत नाहीत, ते अधिक पापी होत. त्यांना शासन करण्यासाठीच मी या जगात अवतार घेतला आहे." (२७)

तीर्थयात्रा करीत असल्याकारणाने जरी भगवान् बलराम दुष्टांचा वध करण्यापासून परावृत्त झाले होते, तरीसुद्धा त्यांनी आपल्या हातातील दर्भाच्या टोकाने त्यांच्यावर प्रहार केला व तो मरण पावला. कारण हे असेच व्हायचे होते. (२८)

मृत मरण पावताच सर्व ऋषी हळहळले. देव बलरामांना ते म्हणाले, "प्रभो ! हा आपण मोठा अधर्म केलात. (२९)

अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन ।
आयुशात्माक्लमं तावद् यावत् सत्रं समाप्यते ॥३०॥

अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा ।
योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः ॥३१॥

यद्येतद् ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन ।
चरिष्यति भवत्लोकसङ्ग्रहोऽनन्यचोदितः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया ।
नियमः प्रथमे कल्पे यावान् स तु विधीयताम् ॥३३॥

दीर्घमायुर्वतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च ।
आशासितं यत्तद् ब्रूत साधये योगमायया ॥३४॥

ऋषय ऊचुः

अस्वस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च ।
यथा भवेद् वचः सत्यं तथा राम विधीयताम् ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम् ।
तस्मादस्य भवेद् वक्ता आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥३६॥

किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ ।
अजानतस्त्वपचिर्ति यथा मे चिन्त्यतां युधाः ॥३७॥

ऋषय ऊचुः

इल्वलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः ।
स दूषयति नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ॥३८॥

तं पापं जहि दाशार्हं तन्नः शुश्रूषणं परम् ।
पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणम् ॥३९॥

ततश्च भारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः ।
चरित्वा द्वादश मासांस्तीर्थस्नायी विशुद्धयसे ॥४०॥

हे यदुनन्दना ! आम्हीच त्यांना ब्रह्मासन दिले होते आणि जोपर्यंत हे सत्र समाप्त होत नाही, तोपर्यंत शारीरिक कष्टरहित आयुष्यही दिले होते. (३०)

आपण अजाणतेपणाने का असेना, केलेली ही ब्रह्महत्याच आहे. आपण योगेश्वर आहात, त्यामुळे वेदसुद्धा आपल्याला आज्ञा करू शकत नाहीत. तरीसुद्धा आपला अवतार लोकांना पवित्र करण्यासाठी झाला असल्यामुळे आपण कोणाच्याशी प्रेरणेशिवाय स्वतःच आपल्या इच्छेने या ब्रह्महत्येचे प्रायश्चित्त घ्यावे. त्यामुळे लोकांना धडा मिळेल." (३१-३२)

श्रीबलराम म्हणाले- लोकांपुढे आदर्श ठेवण्याची कृपा करण्यासाठी या ब्रह्महत्येसाठी मी प्रायश्चित्त घेईन. म्हणून यासाठी प्रथम श्रेणीचे प्रायश्चित्त आपण मला सांगावे. (३३)

या सुताला आपण दीर्घायुष्य, बळ, इंद्रियांची शक्ती इत्यादी जे काही देऊ इच्छिता, ते मला सांगा. मी आपल्या योगमायेने सर्व काही साध्य करून देईन. (३४)

ऋषी म्हणाले- हे बलरामा ! आपण असे करा की, ज्यायोगे आपले शस्त्र, पराक्रम आणि याचा मृत्यूसुद्धा व्यर्थ होणार नाही. शिवाय आमचेही वरदान खरे ठरेल. (३५)

श्रीबलराम म्हणाले- ऋषींनो ! वेदवचन असे आहे की, आत्माच पुत्राच्या रूपाने जन्म घेतो. म्हणून रोमहर्षणाच्या जागी त्याचा पुत्र आपल्याला ऋषी सांगेल. तसेच त्याला दीर्घायुष्य, इंद्रियांची शक्ती आणि बल प्राप्त होईल. (३६)

ऋषींनो ! याखेरीज आपण जे काही इच्छित असाल, ते मला सांगा. मी आपली इच्छा पूर्ण करीन. अजाणतेपणाने माझ्या हातून जो अपराध घडला आहे, त्याचे प्रायश्चित्त आपण विचार करून मला सांगावे. कारण आपण ज्ञानी आहात. (३७)

ऋषी म्हणाले- बल्वल नावाचा इल्वलाचा पुत्र एक भयंकर दानव आहे. तो प्रत्येक पर्वकाळी येथे येऊन आमचे सत्र दूषित करतो. (३८)

हे यदुनन्दना ! तो येथे येऊन पू, रक्त, विष्टा, मूत्र, दारू आणि मांस टाकू लागतो. त्या पाप्याला आपण मरत. ही आमची तुमच्याकडून फार मोठी सेवा होईल. (३९)

त्यानंतर आपण एकाग्र चिंतने तीर्थमध्ये स्नान करित एक वर्षपर्यंत भारतवर्षाची प्रदक्षिणा करा. त्यामुळे आपण शुद्ध व्हाल. (४०)

अध्याय अदृष्ट्याहत्तरावा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवचरित्रे

बल्वलवधोपक्रमो नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः

बल्वलाचा उद्धार आणि बलरामांची तीर्थयात्रा

श्रीशुक उवाच

ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचण्डः पांसुवर्षणः ।
भीमो वायुरभूद् राजन् पूयगन्धस्तु सर्वशः ॥१॥

ततोऽमेध्यमयं वर्षं बल्वलेन विनिर्मितम् ।
अभवद् यज्ञशालायां सोऽन्वदृश्यत शूलधृक् ॥२॥

तं विलोक्य बृहत्कायं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ।
तप्तताम्रशिखाश्मश्रुं दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखम् ॥३॥

सस्मार मुसलं रामः परसैन्यविदारणम् ।
हलं च दैत्यदमनं ते तूणमुपतस्थतुः ॥४॥

तमाकृष्य हलाग्रेण बल्वलं गगनेचरम् ।
मुसलेनाहनत् क्रुद्धो मूर्ध्नि ब्रह्मद्रुहं बलः ॥५॥

सोऽपतद् भुवि निभिन्नललाटोऽसृक् समुत्सृजन् ।
मुञ्चन्नार्तस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽरुणः ॥६॥

संस्तुत्य मुनयो रामं प्रयुज्यावितथाशिषः ।
अभ्यपिञ्चन् महाभागा वृत्रघ्नं विबुधा यथा ॥७॥

वैजयन्तीं ददुर्मांलां श्रीधामाम्लानपङ्कजाम् ।
रामाय वाससी दिव्ये दिव्यान्याभरणानि च ॥८॥

अथ तैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेत्य ब्राह्मणीः ।
स्नात्वा सरोवरमगाद् यतः सरयुरास्रवत् ॥९॥

अनुस्रोतेन सरयूं प्रयागमुपगम्य सः ।
स्नात्वा सन्तर्प्य देवादीन् जगाम पुलहाश्रमम् ॥१०॥

श्रीशुक म्हणतात - परीक्षिता । पर्वकाळ सुरू झाल्यावर मोठा झंझावात सुरू झाला. धुळीचा वर्षाव होऊ लागला आणि सगळीकडे पुवाची दुर्गंधी येऊ लागली. (१)

त्यानंतर यज्ञशालेमध्ये बल्वल दानवाने मल-मूत्र इत्यादी अपवित्र वस्तू टाकल्या. एवढे झाल्यावर हातात शूल घेतलेला तो स्वतः विसला. (२)

काजळाच्या दिगासारखे त्याचे प्रचंड काळेकुट्ट शरीर होते. त्याची शेंडी आणि दाढी-मिशा तापलेल्या तांब्याप्रमाणे लालबुंद होत्या. उग्र दाढी आणि भुवयांच्यामुळे त्याचा चेहरा अतिशय भयानक दिसत होता. त्याला पाहून बलरामांनी शत्रुसेनेचा संहार करणारे मुसळ आणि दैत्यांचा नाश करणाऱ्या नांगराचे स्मरण केले. तत्काळ ती दोन्ही शस्त्रे तेथे आली. (३-४)

आकाशात संचार करणाऱ्या बल्वलाला बलरामांनी आपल्या नांगराच्या टोकाने ओढून घेऊन, त्या ब्रह्मद्रोहीच्या डोक्यावर अत्यंत क्रोधाने मुसळाचा याव घातला. त्यामुळे बळाच्या प्रहाराने कावने लाल झालेला एखादा पहाड पहावा, त्याप्रमाणे कपाळ फुटून रक्ताच्या धारा वाहात असलेला तो आर्त किकाळी फोडीत जमितीवर कोसळला. (५-६)

नंतर त्या भाग्यवान मुनींनी बलरामांची स्तुती केली, कधीही व्यर्थ न होणारे आशीर्वाद दिले आणि देवांनी वृत्रासुराला मारणाऱ्या इंद्राला अभिषेक करावा, त्याप्रमाणे त्यांना अभिषेक केला. (७)

त्यावेळी ऋषींनी बलरामांना दिव्य वस्त्रे आणि दिव्य अलंकार अर्पण केले. तसेच कधीही न कोमंजणाच्या कमळांची वैजयंती माळा अर्पण केली. (८)

त्यानंतर ऋषींचा निरोप घेऊन बलराम ब्राह्मणांसह कौशिकी नदीवर आले व तेथे स्नान करून, जेथून शरयू नदी उगम पावते, त्या सरोवरावर गेले. (९)

तेथून शरयू नदीच्या काठाने जात जात प्रयागावर आले. तेथे स्नान व देवादिकांचे तर्पण करून तेथून पुलहाश्रमाला गेले. (१०)

गोमतीं गण्डकीं स्नात्वा विपाशां शोण आप्लुतः ।
गयां गत्वा पितृनिष्ट्वा गङ्गासागरसङ्गमे ॥११॥

उपस्पृश्य महेन्द्राद्रीं रामं दृष्ट्वाभिवाद्य च ।
सप्तगोदावरीं वेणां पम्पां भीमरथीं ततः ॥१२॥

स्कन्दं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशालयम् ।
द्रविडेणु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेङ्कटं प्रभुः ॥१३॥

कामकोष्णीं पुरीं काशीं कावेरीं च सरिद्वराम् ।
श्रीरङ्गाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो हरिः ॥१४॥

ऋषभाद्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा ।
सामुद्रं सेतुमगमन्महापातकनाशनम् ॥१५॥

तत्रायुतमदाद् धेनूब्राह्मणेभ्यो हलायुधः ।
कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलम् ॥१६॥

तत्रागस्त्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च ।
योजितस्तेन चाशीर्भिरनुजातो गतोऽर्णवम् ।
दक्षिणं तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः ॥१७॥

ततः फाल्गुनमासाद्य पञ्चाप्सरसमुत्तमम् ।
विष्णुः सन्निहितो यत्र स्नात्वास्पर्शाद् गवायुतम् ॥१८॥

ततोऽभिव्रज्य भगवान् केरलांस्तु त्रिगतंकान् ।
गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सानिध्यं यत्र धूर्जटेः ॥१९॥

आर्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद् बलः ।
तार्पीं पयोष्णीं निर्विन्ध्यामुपस्पृश्याथ दण्डकम् ॥२०॥

प्रविश्य रेवामगमद् यत्र माहिष्मती पुरी ।
मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् ॥२१॥

तेथून गंडकी, गोमती व विपाशा या नद्यांमध्ये स्नान करून नंतर शोणनदात स्नान केले. यानंतर गयेला जाऊन पितृतर्पण केले. तेथून गंगासागर संगमावर जाऊन तेथेही स्नान केले. नंतर महेंद्र पर्वतावर जाऊन तेथे परशुरामांचे दर्शन घेऊन त्यांना अभिवादन केले. त्यानंतर सप्त गोदावरी, वेणा, पंपा आणि भीमरथी इत्यादी नद्यांमध्ये स्नान करीत कार्तिक स्वामींच्या दर्शनासाठी ते गेले. तसेच तेथून महादेवांचे निवासस्थान असलेल्या श्रीशैल पर्वतावर जाऊन पोहोचले. यानंतर द्रविड देशातील परम पुण्यमय अशा वेङ्कटाचलावर जाऊन श्रीव्यंकटेशांचे दर्शन घेतले आणि तेथून ते कामाक्षी, शिवकांची, विष्णुकांची करीत कावेरी नावाच्या श्रेष्ठ नदीत स्नान करून श्रीहरीचा निवास असलेल्या पुण्यमय अशा श्रीरंगक्षेत्री जाऊन पोहोचले. (११-१४)

तेथून पुढे त्यांनी श्री विष्णूंचे क्षेत्र असलेला ऋषभ पर्वत, दक्षिण मथुरा आणि महापापे नष्ट करणाऱ्या सेतुबंधाची यात्रा केली. (१५)

बलरामांनी तेथे ब्राह्मणांना दहा हजार गाई दान दिल्या. नंतर तेथून कृतमाला आणि ताम्रपर्णी नद्यांमध्ये स्नान करून सात कुलपर्वतांपैकी एक अशा मलयपर्वतावर ते गेले. (१६)

तेथे असलेल्या अगस्त्य मुनींना त्यांनी नमस्कार आणि अभिवादन केले. त्यांचा आशीर्वाद व निरोप घेऊन बलराम दक्षिण समुद्रावर गेले. तेथे त्यांनी कन्याकुमारीचे दर्शन घेतले. (१७)

यानंतर श्रीविष्णूंचे स्थान असलेल्या अनंतशयनम्-क्षेत्री ते गेले आणि तेथील श्रेष्ठ अशा पंचाप्सरस तीर्थांमध्ये स्नान केले. तेथे त्यांनी दहा हजार गाई दान केल्या. (१८)

भगवान बलराम तेथून निघून केरळ आणि त्रिगतं देशांना जाऊन तेथून शंकरांचे क्षेत्र असलेल्या गोकर्णाला आले. तेथे भगवान शंकर नेहमी विराजमान असतात. (१९)

तेथून त्यांनी द्वीपामध्ये निवास करणाऱ्या आर्यादेवीचे दर्शन घेतले आणि तेथून शूर्पारक क्षेत्रात ते गेले. यानंतर तार्पी, पयोष्णी आणि निर्विन्ध्या नदीमध्ये स्नान करून ते दंडकारण्यात गेले. (२०)

तेथे माहिष्मती नगराजवळ असणाऱ्या नर्मदेवर गेले. तेथे मनुतीर्थात स्नान करून ते पुन्हा प्रभासक्षेत्री परतले. (२१)

श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमानं कुरुपाण्डवसंयुगे ।
सर्वराजन्यनिधनं भारं मेने हतं भुवः ॥२२॥

स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युध्यतोर्मृधे ।
वारधिष्यन् विनशनं जगाम यदुनन्दनः ॥२३॥

युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि ।
अभिवाद्याभवंस्तूर्णीं किंविदक्षुरिहागतः ॥२४॥

गदापाणौ उभौ दृष्ट्वा संरब्धौ विजयैषिणौ ।
मण्डलानि विचित्राणि चरन्ताविदमब्रवीत् ॥२५॥

युवां तुल्यबली वीरौ हे राजन् हे वृकोदर ।
एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाधिकम् ॥२६॥

तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः ।
न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रणः ॥२७॥

न तद्वाक्यं जगृहनुर्वद्वर्षी नृपार्थवत् ।
अनुस्मरन्तावन्योन्यं दुरुक्तं दुष्कृतानि च ॥२८॥

दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं ययौ ।
उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्जातिभिः समुपागतः ॥२९॥

तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृथयोऽयाजयन् मुदा ।
क्रत्वङ्गं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ॥३०॥

तेभ्यो विशुद्धविज्ञानं भगवान् व्यतरद् विभुः ।
येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ॥३१॥

स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबन्धुसुहृद्वृतः ।
रजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुष्टबलङ्कृतः ॥३२॥

तेथेच ब्राह्मणांकडून, कौरव-पांडवांच्या युद्धामध्ये पुष्कळशा क्षत्रियांचा संहार झाला आहे, हे ऐकून पृथ्वीवरील बराचसा भार कमी झाला, असे त्यांना वाटले. (२२)

रणभूमीवर ज्या दिवशी भीमसेन आणि दुर्योधन यांचे गदायुद्ध चालू होते, त्याच दिवशी त्यांना थांबवण्यासाठी बलराम कुरुक्षेत्रात जाऊन पोहोचले. (२३)

परंतु युधिष्ठिर, नकुल, सहदेव, श्रीकृष्ण आणि अर्जुन यांनी ते आल्याचे पाहून त्यांना वंदन केले व ते गप्प राहिले. हे काय सांगण्यासाठी येथे आले आहेत, हे त्यांच्या लक्षात येईना ! (२४)

भीमसेन आणि दुर्योधन असे दोघेही त्यावेळी हातात गदा घेऊन एकमेकांवर विजय मिळविण्यासाठी म्हणून क्रोधाने निग्निराळे पवित्रे घेत होते. त्यांना पाहून बलराम म्हणाले. (२५)

“हे राजा दुर्योधना ! हे भीमसेना ! तुम्ही दोघेही तुल्यबळ वीर आहात. त्यांपैकी भीमसेनामध्ये ताकद अधिक आहे, आणि दुर्योधनामध्ये गदायुद्धाचे कौशल्य अधिक आहे, असे मी समजतो. (२६)

म्हणून सारखेच बळ असणाऱ्या तुमच्यापैकी एकाचा जय व दुसऱ्याचा पराजय होईल, असे मला वाटत नाही. म्हणून हे व्यर्थ युद्ध तुम्ही थांबवा.” (२७)

परीक्षिता ! बलरामांचे म्हणणे बरोबर होते; परंतु त्या दोघांमधील वैर इतके वाढले होते की, त्यांनी ते ऐकले नाही. कारण एकमेकांना पूर्वी केलेली दुरुत्तरे आणि एकमेकांशी केलेले दुर्व्यवहार यांचीच त्यांना एकसारखी आठवण घेत होती. (२८)

त्यांचे प्रारब्धच तसे आहे, असे म्हणून त्यांना विशेष आग्रह न करता ते द्वारकेला परतले. तेथे उग्रसेन वगैरे प्रियजनांना ते भेटले. (२९)

तेवून बलराम पुन्हा नैमिषारण्यात गेले. तेथील ऋषींनी, वैर, युद्ध इत्यादींचा त्याग केलेल्या बलरामांकडून आनंदाने सर्व प्रकारचे यज्ञ करविले. वास्तविक यज्ञ हे बलरामांचे अंगच होते. (३०)

सर्वसामर्थ्य भगवान् बलरामांनी त्या ऋषींना विशुद्ध तत्त्वज्ञानाचा उपदेश केला. त्यामुळे ते सर्वज्ञ, या संपूर्ण विश्वाला स्वतःमध्ये आणि स्वतःला सगळ्या विश्वामध्ये असल्याचा अनुभव घेऊ लागले. (३१)

नंतर नातलग व इष्टमित्रांसमवेत बलरामांनी पत्नीसह यज्ञान्त स्नान करून सुंदर वस्त्रालंकार धारण केले. त्यावेळी चंद्र चांदण्यामुळे शोभून दिसावा, त्याप्रमाणे ते शोभू लागले. (३२)

ईदृग्विधान्यसंख्यानि बलस्य बलशालिनः ।
अनन्तस्याप्रमेयस्य मायामर्त्यस्य सन्ति हि ॥३३॥

योऽनुस्मरेत् रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः ।
सायं प्रातरनन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ॥३४॥

भगवान् बलराम अनंत असून त्यांचे स्वरूप, मनालाही न कळणारे आहे. त्यांनी मायेने मनुष्यासारखे शरीर धारण केले आहे. त्या बलशाली बलरामांच्या अशा चरित्रकथांची गणतीच करणे कठीण. (३३)

जो मनुष्य अनंत व अद्भुत कर्मे करणाऱ्या भगवान् बलरामांच्या चरित्रकथांचे सायंकाळी आणि प्रातःकाळी स्मरण करतो, तो भगवंतांना प्रिय होतो. (३४)

अध्याय एकोणऐशीवा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥३९॥

❀

अथाशीतितमोऽध्यायः

सुदाम्याचे श्रीकृष्णांकडून स्वागत

राजोवाच

भगवन् यानि चान्यानि मुकुन्दस्य महात्मनः ।
वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो ॥१॥

को नु श्रुत्वासकृद् ब्रह्मवृत्तमश्लोकसत्कथाः ।
विरमेत् विशेषज्ञो विषण्णः काममार्गणैः ॥२॥

सा वाग् यथा तस्य गुणान् गृणीते
करी च तत्कर्मकरी मनश्च ।
स्मरेद् वसन्तं स्थिरजङ्गमेषु
शृणोति तत्पुण्यकथाः स कर्णः ॥३॥

शिरस्तु तस्योभयलिङ्गमानमे-
त्तदेव यत् पश्यति तद्धि चक्षुः ।
अङ्गानि विष्णोरथ तज्जनानां
पादोदकं यानि भजन्ति नित्यम् ॥४॥

सूत उवाच

विष्णुरातेन सम्पृष्टो भगवान् द्वादरायणिः ।
वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयोऽब्रवीत् ॥५॥

परीक्षित म्हणाला - गुरुवर्य ! अनंत शर्क्ता असणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णांच्या ज्या दुसऱ्या लीला आहेत, त्यांचे वर्णन आम्ही ऐकू इच्छितो. (१)

हे ब्रह्मन ! विषयवाणांनी दुःखी झालेला व वारंवार पवित्रकीर्ती श्रीकृष्णांच्या मंगलमय लीलांचे श्रवण करणारा कोणता ज्ञानी मनुष्य त्यांपासून विन्मुख होईल ? (२)

जो भगवंतांचे गुणगान करते, तोच खरी वाणी, जे त्यांची सेवा करतात, तेच खरे हात, जे चराचरांत निवास करणाऱ्या त्यांचे स्मरण करते, तेच खरे मन, आणि जे भगवंतांच्या पुण्यमय कथांचे श्रवण करतात, तेच खरे कान. (३)

जे चराचर जगताला त्यांची प्रतिमा समजून नमस्कार करते, तेच मस्तक आणि जे सगळीकडे त्यांच्या स्वरूपाचेच दर्शन करतात, तेच खरे नेत्र होत. शरीराचे जे अवयव भगवंत आणि त्यांच्या भक्तांच्या चरणोदकांचे नित्य सेवन करतात, तेच खरे अवयव. (४)

सूत म्हणतात - परीक्षिताने जेव्हा असा प्रश्न केला, तेव्हा श्रीशुकदेवांचे हृदय भगवान् श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी तल्लीन झाले व ते परीक्षिताला म्हणाले. (५)

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीत् सखा कश्चिद् ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
विरक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥६॥

यदृच्छयोपपन्नेन वर्तमानो गृहाश्रमी ।
तस्य भार्या कुचैलस्य क्षुत्क्षामा च तथात्रिधा ॥७॥

पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा ।
दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥८॥

ननु ब्रह्मन् भगवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः ।
ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान् सात्वतर्षभः ॥९॥

तमुर्पहि महाभाग साधूनां च परायणम् ।
दास्यति त्रविणं भूरि सीदते ते कुटुम्बिने ॥१०॥

आस्तेऽधुना द्वारवत्यां भोजवृण्यन्धकेश्वरः ।
स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ।
किं न्वर्थकामान् भजतो नात्यभीष्टाञ्जगद्गुरुः ॥११॥

स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मृदु ।
अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनम् ॥१२॥

इति सञ्चिन्त्य मनसा गमनाय मतिं दधे ।
अप्यस्त्युपायनं किञ्चिद् गृहे कल्याणि दीयताम् ॥१३॥

याचित्वा चतुरो मुष्टीन् विप्रान् पृथुकतण्डुलान् ।
चैलखण्डेन तान् वद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनम् ॥१४॥

स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल ।
कृष्णसन्दर्शनं महां कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥१५॥

त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च सद्विजः ।
विप्रोऽगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणाम् ॥१६॥

श्रीशुक म्हणाले- एक ब्राह्मण श्रीकृष्णांचा मित्र होता. तो मोठा ब्रह्मजानी, विषयांपासून विरक्त, शांतचित्त आणि जितेंद्रिय होता. (६)

गृहस्थाश्रमात असूनही तो प्रारब्धानुसार जे काही मिळे त्यातच संतुष्ट असे, त्याची वस्त्रे सामान्यच होती. परंतु त्याची पत्नीही तशीच होती. तीसुद्धा अर्धपोटी राहून कृश झाली होती. (७)

दारिद्र्याने ग्रासलेली ती दुःखी पतिव्रता एके दिवशी भुकेने व्याकूळ होऊन कापत कापत पतीजवळ गेली आणि खिन्न चेहऱ्याने म्हणाली. (८)

“पतिदेवा ! साक्षात लक्ष्मीपती भगवान् श्रीकृष्ण आपले मित्र आहेत. ते भक्तांची इच्छा पूर्ण करणारे, शरणागतवत्सल आणि ब्राह्मणांचे भक्त आहेत. (९)

हे महाभाग ! साधूंचा आश्रय असणाऱ्या त्यांच्याकडे आपण जा. आपण कुटुंबवत्सल असून दरिद्री आहात, हे कळल्यावर ते आपल्याला पुष्कळ धन देतील. (१०)

भोज, वृष्णी, अंधक इत्यादी यादवांचे अधिपती असे ते सध्या द्वारकेत आहेत. जे त्यांच्या चरणकमलांचे स्मरण करतात, त्यांना ते स्वतःचे सुद्धा दान करतात. तर मग ते जगद्गुरू आपल्या भक्तांना, जे फारसे इच्छा करण्यासारखे नाही, ते धन आणि ईप्सित विषय देतील, यात आश्चर्य ते कोणते ?” (११)

त्या ब्राह्मणाला पत्नीने जेव्हा अशा प्रकारे पुष्कळ वेळा नम्रतेने विनंती केली, तेव्हा त्याने विचार केला की, “या निमित्ताने श्रीकृष्णांचे दर्शन होईल. हा आपला मोठाच लाभ आहे.” (१२)

असा विचार करून त्याने जाण्याचा निश्चय केला आणि पत्नीला म्हटले, “हे कल्याणी ! घरात काही त्यांना भेट देण्याजोगी वस्तू असेल तर दे !” (१३)

तेव्हा तिने शेजार-पाजारच्या ब्राह्मणांच्या घरांतून चार मुठी पोहे मागून आणले आणि एका ऋपड्यात बांधून भगवंतांना भेट देण्यासाठी आपल्या पतीकडे दिले. (१४)

तो श्रेष्ठ ब्राह्मण ते पोहे घेऊन द्वारकेकडे जाण्यास निघाला. वाटेत तो विचार करीत होता की, “श्रीकृष्णांचे दर्शन आपल्याला कसे होईल, वर ?” (१५)

द्वारकेला पोहोचल्यावर तो ब्राह्मण अन्य ब्राह्मणांवर मैनिकांच्या तीन चौक्या आणि तीन चौक पार करून, जेथे जाणे अत्यंत अवघड, अशा भगवद्दर्माचे पालन करणाऱ्या यादवांच्या निवासस्थानात जाऊन पोहोचला. (१६)

गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः ।
विवेशैकतमं श्रीमद् ब्रह्मानन्दं गतो यथा ॥१७॥

तं विलोक्याच्युतो दूरात् प्रियापर्यङ्कमास्थितः ।
सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा ॥१८॥

सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरङ्गसङ्गातिनिर्वृतः ।
प्रीतो व्यमुञ्चदब्धिन्दून् नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः ॥१९॥

अथोपवेश्य पर्यङ्के स्वयं सख्युः समर्हणम् ।
उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः ॥२०॥

अग्रहीच्छिरसा राजन् भगवाँल्लोकपावनः ।
व्यलिम्पद् दिव्यगन्धेन चन्दनागुरुकुङ्कुर्मः ॥२१॥

धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा ।
अर्चित्वाऽऽवेद्य ताम्बूलं गां च स्वागतमब्रवीत् ॥२२॥

कुचैलं मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसंततम् ।
देवी पर्यचरत् साक्षाच्चापरव्यजनेन वै ॥२३॥

अन्तःपुरजनो दृष्ट्वा कृष्णोनामलकीर्तिना ।
विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितम् ॥२४॥

किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा ।
श्रिया हीनेन लोकेऽस्मिन् गर्हितेनाधमेन च ॥२५॥

योऽसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन सम्भृतः ।
पर्यङ्कस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा ॥२६॥

कथयाञ्चक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः ।
आत्मनो ललिता राजन् करौ गृह्णा परस्परम् ॥२७॥

तेथेच श्रीकृष्णांच्या सोळा हजार राण्यांचे प्रासाद होते. त्यांपैकी वैभवसंपन्न अशा एकामध्ये ब्राह्मणाने प्रवेश केला. त्यात प्रवेश करताच त्याला वाटले की, आपण जणू ब्रह्मानंदाच्या समुद्रातच हुंबत आहोत. (१७)

श्रीकृष्ण त्यावेळी रुक्मिणीच्या पलंगावर बसले होते. ब्राह्मण येत असल्याचे लांबून पाहाताच ते ताबडतोब उठून उभे राहिले आणि त्याच्याजवळ येऊन त्यांनी मोठ्या आनंदाने त्याला मिठी मारली. (१८)

प्रिय मित्र असलेल्या श्रेष्ठ ब्राह्मणाच्या अंगास्पर्शाने कमलनयन भगवान् अत्यंत आनंदित झाले. तेव्हा त्यांच्या नेत्रांतून प्रेमाश्रू वाहू लागले. (१९)

परीक्षिता ! नंतर त्याला श्रीकृष्णांनी पलंगावर बसवून स्वतः पूजेचे साहित्य आणून मित्राची पूजा केली. तसेच सर्वांना पवित्र करणाऱ्या त्यांनी आपल्या हातांनी ब्राह्मणाचे पाय धुऊन ते चरणोदक आपल्या मस्तकी धारण केले आणि त्याच्या शरीराला चंदन, केशर इत्यादी दिव्य गंधांची उटी लावली. (२०-२१)

नंतर त्यांनी मोठ्या आनंदाने सुगंधित धूप आणि दीपाने आपल्या मित्राला आरती ओवाळली. अशा प्रकारे पूजा करून तांबूल आणि गाय देऊन "तुझे स्वागत असो" असे म्हणून त्याचे स्वागत केले. (२२)

जोणं वस्त्रे नेसलेल्या मळकट शरीर असलेल्या त्या कृश ब्राह्मणाच्या शरीरावरील शिरा स्पष्ट दिसत होत्या. अशा त्याची स्वतः रुक्मिणी घवऱ्या हातून सेवा करू लागली. (२३)

पवित्रकीर्ती श्रीकृष्ण अतिशय प्रेमाने त्या मलिन अंगाच्या ब्राह्मणाची पूजा करीत आहेत, हे पाहून अंतःपुरातील स्त्रिया अत्यंत आश्चर्यचकित झाल्या. (२४)

त्या म्हणू लागल्या, "या निर्धन, निंदनीय, अंगावर धड वस्त्रे नेसलेल्या यःकश्चित् भिकार्याने असे कोणते पुण्य केले असावे की, ज्यामुळे त्रैलोक्याचे गुरु असणाऱ्या श्रीकृष्णांनी स्वतः त्याचा आदर-सत्कार केला ! इतकेच नव्हे तर, आपल्या पलंगावर असलेल्या रुक्मिणीला सोडून या ब्राह्मणाला धोरल्या भावासारखी मिठी मारली !" (२५-२६)

परीक्षिता ! नंतर श्रीकृष्ण आणि तो ब्राह्मण एकमेकांचे हात हातात घेऊन पूर्वी गुरुकुलात राहात असतानाच्या आनंददायक गोष्टी बोलू लागले. (२७)

श्रीभगवानुवाच

अपि ब्रह्मन् गुरुकुलाद् भवता लब्धदक्षिणात् ।
समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी न वा ॥२८॥

प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहतं तथा ।
नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मे ॥२९॥

केचित् कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः ।
त्यजन्तः प्रकृतीर्दिवीर्यथाहं लोकसङ्ग्रहम् ॥३०॥

कच्चिद् गुरुकुले वासं ब्रह्मन् स्मरसि नौ यतः ।
द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ॥३१॥

स वै सत्कर्मणां साक्षाद् द्विजातेरिह सम्भवः ।
आद्योऽङ्ग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ॥३२॥

नन्वर्थकोविदा ब्रह्मन् वर्णाश्रमवतामिह ।
ये मया गुरुणा वाचा तरन्त्यञ्जो भवार्णवम् ॥३३॥

नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा ।
तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥३४॥

अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन् वृत्तं निवसतां गुरौ ।
गुरुदारैश्शोदितानामिन्धनानयने क्वचित् ॥३५॥

प्रविष्टानां महारण्यमपतीं सुमहद् द्विज ।
वातवर्षमभृत्तीव्रं निष्टुराः स्तनयित्त्ववः ॥३६॥

सूर्यशास्तं गतस्तावत् तमसा चावृता दिशः ।
निम्नं कूलं जलमयं न प्राजायत किञ्चन ॥३७॥

श्रीकृष्ण म्हणाले- धर्म जाणणाच्या हे ब्राह्मणा !
गुरुदक्षिणा देऊन गुरुकुलातून परत आल्यावर समावर्तन
करणे तू अनुरूप अशा स्त्रीबरोबर विवाह केलास की नाही ?
(२८)

मला माहीत आहे की, तुझे चित्त गृहस्थाश्रमात असूनही
विषयभोगात आसक्त नाही. हे विद्वाना ! मला हे पण माहीत
आहे की, धनाविषयीसुद्धा तुला मुळीच प्रेम नाही. (२९)

जगात फारच थोडे लोक भगवंतांच्या मायेने निर्माण
केलेल्या विषयवासनांचा त्याग करतात आणि चित्तामध्ये
विषयांची वासना नसतानाही माझ्यासारखी फक्त
लोकशिक्षणासाठी कर्मे करीत असतात. (३०)

हे ब्रह्मन् ! आपण दोघे गुरुकुलात राहात होतो,
त्याची तुला आठवण आहे का ? गुरुकुलातच खरोखर
द्विजांना आत्मज्ञान होते व त्यामुळे ते अज्ञानांधकार पार
करणे जातात. (३१)

हे मित्रा ! या जगामध्ये जन्मदाता पिता हा प्रथम
गुरु होय. त्यानंतर उपनयन (मुंज) संस्कार करून सत्कर्मांचे
शिक्षण देणारा हा दुसरा गुरु होय. तो माझ्यासारखाच
पुण्य आहे. त्यानंतर ज्ञानोपदेश करून परमात्म्याची प्राप्ती
करणे देणारा गुरु हा तर माझेच स्वरूप होय. वर्णाश्रमियांचे
हे तीन गुरु असतात. (३२)

हे ब्राह्मणा ! या मनुष्यजन्मात वर्णाश्रमीमध्ये जे
लोक मत्स्वरूप गुरुंच्या उपदेशानुसार वागून अनायासे
हा भवसागर पार करून जातात, तेच स्वार्थ आणि परमार्थांचे
खरे जाणकार होत. (३३)

प्रिय मित्रा ! सर्वांचा आत्मा असणारा मी जितका
गुरुदेवांच्या सेवेने संतुष्ट होतो, तितका मी गृहस्थांचे धर्म
पंचमहायज्ञ इत्यादींनी, ब्रह्मचान्याचे धर्म उपनयन, वेदाध्ययन
इत्यादींनी, वानप्रस्थाचे धर्म तपश्चर्या इत्यादींनी किंवा
संन्याशांच्या सर्वस्वत्यागरूप धर्मनिही संतुष्ट होत नाही. (३४)

हे ब्रह्मन् ! ज्यावेळी आम्ही गुरुकुलात निवास करीत
होतो, त्यावेळची ही गोष्ट तुझ्या लक्षात आहे काय की जेव्हा
आम्हा दोघांना एके दिवशी आपल्या गुरुपत्नींनी लाकडे
आणण्यासाठी जंगलात पाठविले होते ते ? (३५)

त्यावेळी आपण एका घोर जंगलात गेलो होतो
आणि पावसाळ्याचे दिवस नसतानाही भयंकर वादळी पाऊस
आला होता. विजांचा कडकडाटही होत होता. (३६)

मग सूर्यास्त झाला. सगळीकडे अंधार पसरला.
जमिनीवर इतके पाणी झाले की, उंचसखल भागाचा पत्ताच
लागत नव्हता. (३७)

वयं भृशं तत्र महानिलाम्बुभि-

निहन्यमाना मुहुर्म्बुसम्प्लवे ।

दिशोऽविदन्तोऽथ परस्परं वने

गृहीतहस्ताः परिवश्रिमातुराः ॥३८॥

एतद् विदित्वा उदिते रवां सान्दीपनिर्गुरुः ।

अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ॥३९॥

अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः ।

आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्टस्तमनादृत्य मत्पराः ॥४०॥

एतदेव हि सच्छिष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् ।

यद् वै विशुद्धभावेन सर्वांथात्मार्षणं गुरी ॥४१॥

तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः सन्तु मनोरथाः ।

छन्दांस्यद्यातयामानि भवन्त्वह परत्र च ॥४२॥

इत्थंविधान्यनेकानि वसतां गुरुवेश्मसु ।

गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूर्णः प्रशान्तये ॥४३॥

ब्राह्मण उवाच

किमस्माभिरनिर्वृत्तं देवदेव जगद्गुरो ।

भवता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत् ॥४४॥

यस्य छन्दोमयं ब्रह्म देह आवपनं विभो ।

श्रेयसां तस्य गुरुषु वासोऽत्यन्तविडम्बनम् ॥४५॥

त्या पुरात वादळाने आणि पावसाने आम्ही अतिशय डोडपले जात होतो. दिशा कळत नव्हत्या. आम्ही भांबावून एकमेकांचे हात धरून जंगलात इकडे तिकडे भटकत राहिलो. (३८)

गुरुदेव सांदीपनी मुनीना जेव्हा ही गोष्ट समजली, तेव्हा सूर्योदय झाल्यावर, आपले शिष्य असलेल्या आम्हांला शोधित ते जंगलात पोहोचले. तेव्हा आम्हांला अतिशय त्रास झाल्याचे त्यांनी पाहिले. (३९)

ते म्हणाले- “बाळांनो ! तुम्ही आमच्यासाठी खूप कष्ट घेतलेत. सर्व प्राण्यांना आपले शरीर सर्वाधिक प्रिय असते. परंतु तुम्ही त्याचीही पर्वा न करता आमच्या सेवेत मग्न राहिलात. (४०)

गुरुंच्या ऋणातून मुक्त होण्यासाठी चांगल्या शिष्यांचे एवढेच कर्तव्य असते की, त्यांनी विशुद्ध भावनेने आपले सर्वस्व, एवढेच काय पण शरीरसुद्धा गुरुदेवांच्या सेवेसाठी समर्पित करावे. (४१)

हे श्रेष्ठ द्विजांनो ! मी तुम्हांवर संतुष्ट आहे. तुमचे सगळे मनोरथ पूर्ण होवोत आणि तुम्ही माझ्याकडून जे वेदाध्ययन केले, ते या आणि परलोकीसुद्धा निष्कळ न होवो !” (४२)

प्रिय मित्रा ! आम्ही गुरुकुलात निवास करीत असताना अशा अनेक घटना घडल्या होत्या. गुरुदेवांच्या कृपेमुळेच मनुष्य शांती आणि पूर्णतेला प्राप्त करून घेतो. (४३)

ब्राह्मण म्हणाला - हे देवा, जगद्गुरो ! आता आम्हांला मिळवायचे काय शिल्लक आहे ? कारण, सत्यसंकल्प परमात्मा असलेल्या आपल्याबरोबर आम्हांला गुरुकुलात राहाण्याचे भाग्य प्राप्त झाले ! (४४)

हे प्रभो ! छंदोबद्ध वेद आणि सर्व कल्याणे यांचे उत्पत्तिस्थान आहे तुमचे शरीर ! तेच आपण गुरुकुलात राहिलात, हा केवळ मनुष्यासारखा अभिनय नव्हे तर काय ? (४५)

अध्याय ऐंशीवा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीदाम्चारितेऽशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः

सुदाम्याला ऐश्वर्याची प्राप्ती

श्रीशुक उवाच

स इत्थं द्विजमुख्येन सह सङ्कथयन् हरिः ।
सर्वभूतमनोऽभिज्ञः स्मयमान उवाच तम् ॥१॥

ब्रह्मण्यो ब्राह्मणं कृष्णो भगवान् प्रहसन् प्रियम् ।
प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सतां गतिः ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

किमुपायनमानीतं ब्रह्मन् मे भवता गृहात् ।
अण्वप्युपाहतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवेत् ।
भूर्यप्यभक्तोपहतं न मे तोषाय कल्पते ॥३॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहतमश्रामि प्रयतात्मनः ॥४॥

इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै व्रीडितः पतये श्रियः ।
पृथुकप्रसृतिं राजन् न प्रायच्छदवाङ्मुखः ॥५॥

सर्वभूतात्मदृक् साक्षात् तस्यागमनकारणम् ।
विज्ञायाचिन्तयन्नायं श्रीकामो माभजत्पुरा ॥६॥

पत्न्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया ।
प्राप्तो मामस्य दास्यामि सम्पदोऽमर्त्यदुर्लभाः ॥७॥

इत्थं विचिन्त्य वसनाच्चीरवद्धान्द्विजन्मनः ।
स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतण्डुलान् ॥८॥

नन्वेतदुपनीतं मे परमप्रीणनं सखे ।
तर्पयन्त्यङ्ग मां विश्वमेते पृथुकतण्डुलाः ॥९॥

इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धुमाददे ।
तावच्छ्रीर्जगृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः ॥१०॥

श्रीशुक म्हणतात - सर्वांच्या मनातील जाणणारे ब्राह्मणांचे भक्त, संतांचे एकमेव आश्रयस्थान असे श्रीहरी अशा रीतीने त्या ब्राह्मणांवरुन पुष्कळ वेळपर्यंत गप्पागोष्टी करीत राहिले. नंतर ते आपला प्रिय मित्र जो ब्राह्मण त्याच्याकडे प्रेमपूर्ण दृष्टीने पाहात स्मित हास्य करून थडेने त्याला म्हणाले. (१-२)

श्रीकृष्ण म्हणाले - "हे ब्रह्मन् ! तू आपल्या घरेून माझ्यासाठी भेट म्हणून काय आणले आहेस ? माझे प्रेमळ भक्त जेव्हा प्रेमाने मला लहानशीसुद्धा वस्तु अर्पण करतात, तेव्हा ती मला फार मोठी वाटते. परंतु अभक्तांनी मला पुष्कळ जरी काही दिले तरी त्यामुळे मी संतुष्ट होत नाही. (३)

जो मनुष्य भक्तीने पान, फूल, फळ किंवा पाणी मला अर्पण करतो, त्या शुद्धचित्त भक्ताने भक्तीने दिलेले ते मी स्वीकारतो." (४)

राजा ! असे म्हटल्यावरुद्धा त्या ब्राह्मणाने संकोचाने त्या लक्ष्मीपतीला ते पसाभर पोहे दिले नाहीत. लज्जेने त्याने मान खाली घातली. (५)

श्रीकृष्ण सर्व प्राण्यांच्या मनातील जाणतात. त्यांनी ब्राह्मणांच्या येण्याचे कारण जाणूनही विचार केला की, "याने यापूर्वी कधीही घनाच्या इच्छेने माझे भजन केलेले नाही. (६)

यावेळी हा आपला मित्र पतिव्रता पत्नीला बरे वाटावे म्हणून तिच्याच आग्रहावरुन येथे आला आहे. म्हणून देवांनासुद्धा दुर्लभ अशी संपत्ती मी याला देईन." (७)

भगवान् श्रीकृष्णांनी असा विचार करून त्याच्या वस्त्रातून एका फडक्यात बांधलेले पोहे "हे काय आहे ?" असे म्हणून, स्वतःच ओढून घेतले. (८)

आणि म्हणाले, "प्रिय मित्रा ! ही तर माझ्या अत्यंत आवडीची भेट तू माझ्यासाठी आणलीस. हे पोहे केवळ मलाच नव्हे, तर सगळ्या जगाला तृप्त करतील." (९)

असे म्हणून त्यांनी त्यातून एक मूठभर पोहे खाहे आणि दुसरी मूठ भरून घेतले, तोच पतिपरायण रुक्मिणीने श्रीकृष्णांचा हात धरला. (१०)

एतावतालं विश्वात्मन् सर्वसम्पत्समृद्धये ।
अस्मिँल्लोकेऽथवामुष्मिन् पुंसस्त्वतोषकारणम् ॥११॥

ब्राह्मणस्तां तु रजनीमुषित्वाच्युतमन्दिरे ।
भुक्त्वा पीत्वा सुखं मेने आत्मानं स्वर्गतं यथा ॥१२॥

श्रोभूते विश्वभावेन स्वसुखेनाभिवन्दितः ।
जगाम स्वालयं तात पथ्यनुव्रज्य नन्दितः ॥१३॥

स चालब्ध्वा धनं कृष्णात्र तु याचितवान् स्वयम् ।
स्वगृहान् व्रीडितोऽगच्छन्महदर्शननिर्वृतः ॥१४॥

अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्ट्वा ब्रह्मण्यता मया ।
यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो विभ्रतोरसि ॥१५॥

क्वाहं दरिद्रः पापीयान् क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ।
ब्रह्मबन्धुरिति म्माहं बाहुभ्यां परिरम्भितः ॥१६॥

निवासितः प्रियाजुष्टे पर्यङ्के भ्रातरो यथा ।
महिष्या वीजितः श्रान्तो बालव्यजनहस्तया ॥१७॥

शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः ।
पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥१८॥

स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि सम्पदाम् ।
सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणाचनम् ॥१९॥

अधनोऽयं धनं प्राप्य माहाशुच्यैर्न मां स्मरेत् ।
इति कारुणिको नूनं धनं मेऽभूरि नाददात् ॥२०॥

इति तच्चिन्तयन्नन्तः प्राप्तो निजगृहान्तिकम् ।
सूर्यानलेन्दुसङ्काशैर्विमानैः सर्वतो वृतम् ॥२१॥

रुक्मिणी म्हणाली, "हे विश्वात्मन ! माणसाला या लोकी किंवा परलोकातसुद्धा आपल्याला संतुष्ट करून सर्व प्रकारच्या संपत्तीची समृद्धी प्राप्त करण्यासाठी हे एक मूठभर पोहेसुद्धा पुरेसे आहेत." (११)

ब्राह्मण त्या रात्री श्रीकृष्णांच्या महालातच राहिला. तेथे खाऊन-पिऊन तो इतका खूष झाला की, आपण स्वर्गात असल्यासारखे त्याला वाटले. (१२)

हे राजा ! दुसऱ्या दिवशी विश्वनिर्मात्या व भक्तांना आनंद देणाऱ्या श्रीकृष्णांनी त्याला वंदन केले व त्याच्या मागीमाग काही अंतर जाऊन त्याला निरोप दिला. नंतर तो आपल्या गावी निघाला. (१३)

ब्राह्मणाला श्रीकृष्णांकडून धन मिळाले नाही. तरीसुद्धा त्याने स्वतः काही मागितले नाही. उलट या देवदेवेश्वरासाठी आपण यःकञ्चित पोहे ते काय आणले, या विचाराने तो लज्जित झाला, परंतु श्रीकृष्णांच्या दर्शनामुळे आनंदितही होऊन तो आपल्या घराकडे परतला. (१४)

जाताना तो मनात विचार करू लागला - "अहो ! ब्राह्मणांना देव मानणाऱ्या श्रीकृष्णांची ब्राह्मणभक्ती आज मी पाहिली. धन्य झालो ! ज्यांच्या वक्षःस्थळावर स्वतः लक्ष्मी विराजमान असते, त्यांनी सर्वांत दरिद्री अशा मला आपल्या हृदयाशी कवटाळले. (१५)

कुठे मी अत्यंत पापी, दरिद्री आणि कुठे लक्ष्मीचे आश्रयस्थान भगवान श्रीकृष्ण ! परंतु त्यांनी 'मी केवळ ब्राह्मण' म्हणून मला आपल्या बाहूंनी हृदयाशी चढू धरले. (१६)

एवढेच नव्हे, तर ज्या पलंगावर त्यांची प्राणप्रिया रुक्मिणी शयन करते, त्या पलंगावर त्यांनी मला भाऊ मानून बसविले. मी धकलेलो होतो, म्हणून स्वतः त्यांच्या पट्टाणीने आपल्या हातांनी चवन्या डाळून मला चारा घातला. (१७)

ब्राह्मणांना देव मानणाऱ्या देवाधिदेवांनी पाय चेरणे इत्यादी रीतीने माझी चांगली सेवा करून देवाप्रमाणे माझी पूजा केली. (१८)

त्यांच्या चरणांची पूजाच स्वर्ग, मोक्ष, पृथ्वी आणि रसातळातील संपत्ती व सर्व सिद्धींच्या प्राप्तीचे कारण होय. (१९)

तरीसुद्धा 'हा दरिद्री धन मिळाल्यावर उन्मत्त होईल आणि माझे याला विस्मरण होईल,' असा विचार करूनच दयाळू श्रीकृष्णांनी मला थोडेसेसुद्धा धन दिले नाही. (२०)

मनात असा विचार करीतच ब्राह्मण आपल्या घराजवळ येऊन पोहोचला. ते ठिकाण, सूर्य, अग्नी आणि चंद्र यांच्या तेजाप्रमाणे तेजस्वी प्रासादांनी वेढलेले होते. ठिकठिकाणी

विचित्रोपवनोद्यानैः कूजद्विजकुलाकुलैः ।
प्रोत्फुल्लकुमुदाम्भोजकह्लारोत्पलवारिभिः ॥२२॥

जुष्टं स्वलङ्कृतैः पुष्पिभिः स्त्रीभिश्च हरिणाक्षिभिः ।
किमिदं कस्य वा स्थानं कथं तदिदमित्यभूत् ॥२३॥

एवं मीमांसमानं तं नरा नार्योऽमरप्रभाः ।
प्रत्यगृह्णन् महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥२४॥

पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्षांतिसम्भ्रमा ।
निश्क्राम गृहानूर्णं रूपिणी श्रीरिवाल्यात् ॥२५॥

पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कण्ठाश्रुलोचना ।
मीलिताक्ष्यनमद् बुद्ध्या मनसा परिष्वजे ॥२६॥

पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरन्तीं देवीं वैमानिकीमिव ।
दासीनां निष्ककण्ठीनां मध्ये भान्तीं स विस्मितः ॥२७॥

प्रीतः स्वयं तया युक्तः प्रविष्टो निजमन्दिरम् ।
मणिस्तम्भशतोपेतं महेन्द्रभवनं यथा ॥२८॥

पयःफेननिभाः शय्या दान्ता रुक्मपरिच्छदाः ।
पर्यङ्गा हेमदण्डानि चामरव्यजनानि च ॥२९॥

आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च ।
मुक्तादामविलम्बीनि वितानानि द्युमन्ति च ॥३०॥

स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च ।
रत्नदीपा भ्राजमाना ललनारत्नसंयुताः ॥३१॥

विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धीः सर्वसम्पदाम् ।
तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकीम् ॥३२॥

वेगवेगळ्या प्रकारची उपवने आणि उद्याने तयार केलेली होती. आणि त्यांमध्ये पक्ष्यांचे श्रवे चिवचिवाट करीत होते. सरोवरांमध्ये कुमुदे, पांढरी, तांबडी, निळी अशी सुगंधी कमळे उमलली होती. उत्तम वस्त्रालंकार घातलेल्या सुंदर स्त्रिया तेथे वावरत होत्या. ते पाहून ब्राह्मण विचार करू लागला, "हे मी काय पाहात आहे ? हे कोणाचे ठिकाण आहे ? जेथे मी राहत होतो, ते हे ठिकाण असे कसे झाले ?"

(२१-२३)

तो असा विचार करीत होता, तेवढ्यात देवतांसारखे सुंदर स्त्री-पुरुष वाजत-गाजत, मंगल गीते गात, त्या भाग्यवान ब्राह्मणाच्या स्वागतासाठी आले. (कारण, भगवंतांनी स्वर्गांतून त्यांना येथे आणले होते.)

(२४)

पती आल्याचे ऐकून त्याच्या पत्नीला अतिशय आनंद झाला आणि ती गडबडीतच ताबडतोब घराच्या बाहेर आली. त्यावेळी ती अशी दिसत होती की, जणू कमलवनातून आलेली लक्ष्मीच.

(२५)

पतीला पाहाताच त्या पतिव्रता पत्नीच्या डोळ्यांत अत्युत्कट प्रेमामुळे अश्रू तरळू लागले. (ते जमिनीवर पडू नयेत म्हणून) तिने आपले डोळे बंद केले. यांना वंदनच केले पाहिजे, असे ठरवून त्यांना नमस्कार केला आणि मनोमन आर्पणही दिले.

(२६)

सुवर्णालंकार घातलेल्या दासींच्या समुदायात देवांगनेप्रमाणे अत्यंत शोभणाऱ्या पत्नीला पाहून तो आश्चर्यचकित झाला.

(२७)

तिच्यासह त्याने मोठ्या आनंदाने आपल्या प्रासादात प्रवेश केला. तो प्रासाद इंद्राच्या प्रासादासारखा शेकडो रत्नजडित खांबांचा होता.

(२८)

हत्तींच्या दातांपासून बनविलेल्या आणि सोन्याच्या पत्र्यांनी मढविलेल्या पलंगावर दुधाच्या फेसाप्रमाणे पांढऱ्या शुभ्र आणि कोमल गाद्या अंधरल्या होत्या. सोन्याच्या दांड्यांच्या चवऱ्या आणि पंखे तेथे ठेवलेले होते.

(२९)

सोन्याची सिंहासने होती. त्यांच्यावर मऊमऊ गाद्या अंधरल्या होत्या. तेथे मोत्यांच्या लढी लावलेले तेजस्वी चांदवे लावले होते.

(३०)

स्फटिकांच्या शुभ्र भितींवर पाचूची नक्षी होती. आणि रत्ननिर्मित स्त्रियांच्या हातात रत्नांचे दिवे झगमगत होते.

(३१)

अशा प्रकारे सर्व प्रकारच्या संपत्तीची अकारण समृद्धी पाहून ब्राह्मण त्याविषयी शांतपणे विचार करू लागला.

(३२)

नूनं यतैतन्मम दुर्भगस्य
शश्वहरिद्रस्य समृद्धिहेतुः ।
महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो
नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥३३॥

नन्वब्रुवाणो दिशते समक्षं
याचिण्णते भूर्यपि भूरिभोजः ।
पर्जन्यवत्तत् स्वयमीक्षमाणो
दाशार्हकाणामुपभः सखा मे ॥३४॥

किञ्चित्करोत्युर्वपि यत् स्वदत्तं
सुहृत्कृतं फल्वपि भूरिकारी ।
मयोपनीतां पृथुकैकमुष्टिं
प्रत्यग्रहीत् प्रीतियुतो महात्मा ॥३५॥

तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्री
दास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात् ।
महानुभावेन गुणालयेन
विषजतस्तत्पुरुषप्रसङ्गः ॥३६॥

भक्ताय चित्रा भगवान् हि सम्पदो
राज्यं विभृतीनं समर्थयत्यजः ।
अदीर्घबोधाय विचक्षणः स्वयं
पश्यन् निपातं धनिनां मदोद्भवम् ॥३७॥

इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने ।
विषयाञ्जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलम्पटः ॥३८॥

तस्य वै देवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभोः ।
ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न तेभ्यो विद्यते परम् ॥३९॥

एवं स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा
दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितम् ।
तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबन्धन-
स्तद्धाम लेभेऽचिरतः सतां गतिम् ॥४०॥

तेव्हा त्याच्या लक्षात आले की, "मी तर जन्मतःच भाग्यहीन आणि दरिद्री. त्याअर्थी या संपत्तीचे कारण परमेश्वर्यशाली यदुश्रेष्ठ भगवान् श्रीकृष्णांच्या कृपाकटाक्षा-शिवाय दुसरे असूच शकत नाही. (३३)

ज्यांच्याकडे अनंत भोगसामग्री आहे, असे माझे मित्र दशार्हाधिपती भगवान्, याचक भक्ताच्या मनातील भाव ओळखून समोर काही न बोलता त्याला पुष्कळ काही देतात. ज्यांच्याजवळ समुद्र भरून टाकण्याचे सामर्थ्य आहे, तो मंघ शेतकऱ्याच्या शेतात त्याला नकळत पुष्कळ वर्षांचे करूनही थोडाच केला, असे समजतो, तसे माझ्या मित्राचे आहे. (३४)

ते पुष्कळ देतात, परंतु थोडेच दिले असे समजतात. त्यांच्या भक्ताने थोडेसे काहीही करू दे, ते त्यांना फार वाटते. पहा ना ! मी त्यांना फक्त एक मूठभर पोहे भेटीदाखल दिले, पण त्या महात्म्याने किती प्रेमाने त्यांचा स्वीकार केला बरे ! (३५)

मला जन्मोजन्मी त्यांचेच प्रेम, त्यांचेच सख्य, त्यांचीच मैत्री आणि त्यांचीच सेवा करावयास मिळो. मला संपत्ती नको, तर गुणांचे एकमेव निवासस्थान असलेल्या त्या महानुभावांच्या चरणी भाङ्गे मन जडून राहो आणि त्यांच्याच भक्तांचा सत्संग मला प्राप्त होवो. (३६)

संपत्तीचे दोष जाणणारे अजन्मा भगवान् श्रीकृष्ण धनाह्य लोकांच्या ऐश्वर्यांच्या मदने अधःपात होतो, हे पाहून आपल्या पूर्ण ज्ञान न झालेल्या भक्ताला, निरनिराळ्या प्रकारची संपत्ती, राज्य किंवा इतर वैभव देत नाहीत. (३७)

आपल्या बुद्धीने असा निश्चय करून तो ब्राह्मण त्यागपूर्वक, अनासक्त भावाने, आपल्या पत्नीसह प्रापंचिक विषय उपभोगू लागला. कारण भगवंतांचा तो परम भक्त होता. (३८)

देवाधिदेव यज्ञपती भगवान् श्रीहरी ब्राह्मणांना आपले प्रभू, आपले दैवत मानतात. म्हणून त्यांच्या दृष्टीने ब्राह्मणांपेक्षा श्रेष्ठ कोणी नाही. (३९)

अशा प्रकारे भगवंतांचा प्रिय मित्र असलेल्या त्या ब्राह्मणाने जाणले की, भगवान् जरी अजिंक्य असले, तरी त्यांचे भक्त त्यांना जिंकतात. हे जाणून तो त्यांच्याच ध्यानात तन्मय झाला. ध्यानाच्या उत्कटतेमुळे त्याची अविद्येचा गाठ तुटली आणि त्याने लवकरच भक्तांचा आश्रय असलेल्या भगवंतांचे स्थान प्राप्त करून घेतले. (४०)

एतद् ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः ।
लब्धभावो भगवति कर्मबन्धाद् विमुच्यते ॥४१॥

ब्राह्मणांना आपले देव मानणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णांची ही ब्राह्मणभक्ती जो श्रवण करतो, त्याला भगवंतांच्या चरणांविषयी प्रेमभाव निर्माण होतो आणि तो कर्मबंधनातून मुक्त होतो. (४१)

अध्याय एक्याऐंशीवा समाप्त

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पृथुकोपाख्यानं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीकृष्ण-बलरामांशी गोप-गोपींची भेट

श्रीशुक उवाच

अर्थकदा द्वारवत्यां वसतो रामकृष्णयोः ।
सूर्योपरागः सुमहानामीत् कल्पक्षये यथा ॥१॥

तं ज्ञात्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वतः ।
समन्तपञ्चकं क्षेत्रं ययुः श्रेयोविधित्सया ॥२॥

निःक्षत्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः ।
नृपाणां रुधिरघेण यत्र चक्रे महाहृदान् ॥३॥

इंजे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा ।
लोकस्य ग्राहयत्रीशो यथान्योऽघापनुत्तये ॥४॥

महत्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः ।
वृष्णयश्च तथाकूरवसुदेवाहुकादयः ॥५॥

ययुर्भारत तत् क्षेत्रं स्वमघं क्षपयिष्णवः ।
गदप्रद्युम्नसाम्बाद्याः सुचन्द्रशुकसारणीः ॥६॥

आस्तेऽनिरुद्धो रक्षायां कृतवर्मा च यूथपः ।
ते रथैर्देवधिष्ण्यार्भहयैश्च तरलप्लवैः ॥७॥

श्रीशुकाचार्य म्हणतात - असेच एकदा भगवान् श्रीकृष्ण आणि बलराम द्वारकेत निवास करीत असताना प्रलयाच्या वेळी लागावे, तसे खग्रास सूर्यग्रहण लागले. (१)

परीक्षिता ! लोकांना त्या ग्रहणाबद्दल अगोदरच समजले होते, म्हणून सर्वजण आपले कल्याण व्हावे, या उद्देशाने स्नान-दान इत्यादी करण्यासाठी समतपंचक्र नावाच्या तीर्थक्षेत्रावर आले. (२)

जेथे शस्त्र धारण करणाऱ्यांमध्ये श्रेष्ठ अशा परशुरामांनी सगळी पृथ्वी क्षत्रियहीन करून राजांच्या रक्ताने मोठमोठे डोह बनविले होते, तेच हे क्षेत्र. (३)

जसा एखादा सामान्य मनुष्य आपले पाप नाहीसे करण्यासाठी प्रायश्चित्त घेतो, त्याचप्रमाणे सर्वशक्तिमान् भगवान् परशुरामांनी, स्वतःशी पापकर्माचा काहीही संबंध नसूनही लोकांना सदाचाराचे शिक्षण देण्यासाठी तेथे यज्ञ केला होता. (४)

परीक्षिता ! या महान तीर्थयात्रेसाठी भारतवर्षाच्या सर्व प्रांतातील जनता कुरुक्षेत्री आली होती. त्यांमध्ये अक्रूर, वसुदेव, उग्रसेन इत्यादी वृष्णी, तसेच गद, प्रद्युम्न, सांब इत्यादी अन्य यादवसुद्धा आपापल्या पापांचा नाश करण्यासाठी तेथे आले होते. अनिरुद्ध आणि सेनापती कृतवर्मा हे दोघेजण सुचंद्र, शुक, सारण इत्यादींसह नगराचे रक्षण करण्यासाठी म्हणून द्वारकेत राहिले होते. अत्यंत तेजस्वी यादवांनी गळ्यांत सोन्याचे हार, दिल्या पुष्पमाला, बहुमोल वस्त्रे आणि कवचे धारण केली होती. ते आपल्या पत्न्यांसह जाताना देवांसारखे

गजैर्नदद्विरभाभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ।
व्यरोचन्त महातेजाः पथि काञ्चनमालिनः ॥८॥

दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचरा इव ।
तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ॥९॥

ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धनूवासःस्रगुक्ममालिनीः ।
रामहृदेषु विधिवत् पुनराप्लुत्य वृष्णयः ॥१०॥

ददुः स्वत्रं द्विजाण्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति ।
स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥११॥

भुक्त्वोपविविशुः कामं म्निग्धच्छायाद्घृषिपाद्घृषिपु ।
तत्रागतांस्ते ददृशुः सुहृत्सम्बन्धिनो नृपान् ॥१२॥

मत्स्योशीनरकौसल्यविदर्भकुरुमुञ्जयान् ।
काम्बोजकैकयान् मद्रान् कुन्तीनानर्तकेरलान् ॥१३॥

अन्यांश्चीवात्मपक्षीयान् परांश्च शतशो नृप ।
नन्दादीन् सुहृदो गोपान् गोपीशोत्कण्ठिताशिरम् ॥१४॥

अन्योन्यसन्दर्शनहर्षरंहसा
प्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः ।
आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला
हृष्यन्त्वचो रुद्धगिरो ययुर्मुदम् ॥१५॥

खिद्यश्च संवीक्ष्य मिथोऽतिसौहृद-
स्मितामलापाद्गृशोऽभिरेभिरे ।
स्तनैः स्तनान् कुङ्कुमपङ्करूपितान्
निहत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः ॥१६॥

ततोऽभिवाद्य ते वृद्धान् यविष्टैरभिवादिताः ।
स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णकथा मिथः ॥१७॥

शोभत होते. देवतांच्या विमानांसारखे रथ, समुद्रावरील लाटाप्रमाणे चालणारे घोडे, ढगांसारखे विशालकाय गर्जना करणारे हत्ती आणि विद्याधरांसारखी कांती असणारे पायदळ त्यांच्याबरोबर होते. त्या थोर यादवांनी तेथे पोहोचल्यावर एकाग्रचित्ताने स्नान करून उपवास केला. (५-९)

नंतर त्यांनी ब्राह्मणांना, ज्यांना सुंदर वस्त्रांच्या झुली, फुलांच्या माळा आणि सोन्याच्या साखळ्या गळ्यात घातल्या होत्या, अशा गाई दान दिल्या. यानंतर ग्रहण सुटल्यावर त्यांनी परशुरामतीर्थात विधिपूर्वक स्नान केले आणि सत्पात्र ब्राह्मणांना सुंदर पक्वान्नांचे भोजन दिले. हे सर्व त्यांनी श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी भक्ती जडावी, म्हणून केले होते. श्रीकृष्णांनाच आपला देव मानणाऱ्या त्यांनी ब्राह्मणांच्या अनुमतीने स्वतः भोजन केले आणि मग दाट सावली असलेल्या वृक्षांच्याखाली आपापल्या इच्छेनुसार ते बसले. नंतर त्यांनी आपल्या सुहृद आणि संबंधित राजांच्या भेटी-गाठी घेणे सुरू केले. (१०-१२)

तेथे मत्स्य, उशीनर, कोसल, विदर्भ, कुरु, मुंजय, कांबोज, कैकय, मद्र, कुंती, आनर्त, केरळ इत्यादी ठिकाणचे स्वपक्षांचे आणि अन्य पक्षांचे शेकडो राजे आले होते. परीक्षिता ! याव्यतिरिक्त नंद इत्यादी गोपमित्र तसेच भगवंतांच्या दर्शनासाठी पुष्कळ दिवसांपासून उत्कंठित झालेल्या गोपीसुद्धा तेथे आल्या होत्या. यादव या सर्वांना भेटले. (१३-१४)

एकमेकांना भेटून सर्वांना अतिशय आनंद झाला. त्यामुळे सर्वांची हृदयकमळे आणि मुखकमळे प्रफुल्लित झाली. सर्वजण एकमेकांना मिठीत घेऊन आलिंगन देत. त्यावेळी परस्परांच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहात. अंगावर रोमांच येत. प्रेमाने तोंडातून शब्द फुटत नसे आणि सर्वजण आनंदसमुद्रात डुंबू लागत. (१५)

स्त्रियासुद्धा एकमेकींना पाहून अत्यंत स्नेहाने. मंदहास्य-युक्त नजरेने एकमेकींकडे पाहात एकमेकींना साहूनी घट्ट घरून आलिंगन देऊ लागल्या. त्यावेळी केशर लावलेली त्यांची वक्षःस्थळे एकमेकींच्या वक्षःस्थळांना भिडू लागली आणि डोळ्यांतून प्रेमाश्रू वाहू लागले. (१६)

तेथे वयाने लहान असणाऱ्यांनी मोठ्यांना नमस्कार केला आणि त्या नमस्कार करणाऱ्यांना त्यांच्यापेक्षा लहान असलेल्यांनी नमस्कार केला. नंतर एकमेकांचे स्वागत करून आणि ख्याली-खुशाली विचारून ते श्रीकृष्णांच्या मधुर लीलाविषयी आपापसात बोलू लागले. (१७)

पृथा भ्रातृन् स्वसृवीक्ष्य तत्पुत्रान् पितरावपि ।
भ्रातृपत्नीमुकुन्दं च जही संकथया शुचः ॥१८॥

कुन्त्युवाच

आर्य भ्रातरहं मन्ये आत्मानमकृताशिषम् ।
यद् वा आपत्सु महार्ता नानुस्मरथ सत्तमाः ॥१९॥

सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि ।
नानुस्मरन्ति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणम् ॥२०॥

वसुदेव उवाच

अम्ब मास्मानसूयेथा दैवक्रीडनकान् नरान् ।
ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेऽथवा ॥२१॥

कंसप्रतापिताः सर्वे वयं याता दिशं दिशम् ।
एतर्होव पुनः स्थानं दैवेनासादिताः स्वसः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽचिंता नृपाः ।
आसन्नच्युतसन्दर्शपरमानन्दनिर्वृताः ॥२३॥

भीष्मो द्रोणोऽम्बिकापुत्रो गान्धारी समुता तथा ।
सदाराः पाण्डवाः कुन्ती सृञ्जयो विदुरः कृपः ॥२४॥

कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नग्नजिन्महान् ।
पुरुजिद् द्रुपदः शल्यो धृष्टकेतुः सकाशिराट् ॥२५॥

दमघोषो विशालाक्षो मैथिलो मद्रकेकर्यो ।
युधामन्युः सुशर्मा च समुता बाह्लिकादयः ॥२६॥

राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुव्रताः ।
श्रीनिकेतं वपुः शौरिः सखीकं वीक्ष्य विस्मिताः ॥२७॥

अथ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक् प्राप्तसमर्हणाः ।
प्रशशंसुर्मुदा युक्ता वृष्णीन् कृष्णपरिग्रहान् ॥२८॥

अहो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह ।
यत् पश्यथासकृत् कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनाम् ॥२९॥

कुन्ती, आपले भाऊ, बहिणी, त्यांची मुले, माता-पिता, भावज्या आणि श्रीकृष्णांना भेटून व त्यांच्याशी बोलून आपले दुःख विसरली. (१८)

कुन्ती वसुदेवांना म्हणाली- दादा ! मी स्वतःला फार तुर्देवी समजते. कारण आपल्यासारखे श्रेष्ठ बांधव असून त्यांना आपत्तीच्या वेळी माझी आठवण आली नाही. (१९)

दादा ! दैव ज्याला प्रतिकूल असते, त्याला हितचिंतक, संबंधी, पुत्र, भाऊ, किंवाहुना माता-पितासुद्धा विसरतात, हेच खरे ! (२०)

वसुदेव म्हणाले- ताई ! आम्हांला दोष देऊ नकोस. सगळेजण दैवाच्या हातातील खेळणे आहेत. कारण सगळे लोक ईश्वराच्या इच्छेनेच कर्मे करतात किंवा तसे त्यांना करावे लागते. (२१)

ताई ! कंसाच्या छळामुळे आम्ही देशोधडीला लागलो होतो. थोड्याच दिवसांपूर्वी, सुदैवाने पुन्हा आमच्या जागी आलो. (२२)

श्रीशुक म्हणतात- तेथे आलेल्या राजांचा वसुदेव, उग्रसेन इत्यादी यादवांनी सत्कार केला. श्रीकृष्णांच्या दर्शनामुळे त्यांना परमानंद झाला. (२३)

परीक्षिता ! भीष्म, द्रोणाचार्य, धृतराष्ट्र, पुत्रांसह गांधारी, पत्न्यांसह पांडव, कुन्ती, संजय, विदुर, कृपाचार्य, कुन्तिभोज, विराट, भीष्मक, नग्नजित, पुरुजित, द्रुपद, शल्य, धृष्टकेतू, काशिराज, दमघोष, विशालाक्ष, मिथिलानरेश, मद्रनरेश, केकयनरेश, युधामन्यू, सुशर्मा, पुत्रांसह वाल्हीक आणि युधिष्ठिराचे अनुयायी राम्यांसह अन्य राजे, भगवान श्रीकृष्णांचा लक्ष्मीचे निवासस्थान असलेला श्रीविग्रह पाहून अत्यंत आश्चर्यचकित झाले. (२४-२७)

नंतर राम-कृष्णांकडून चांगल्या प्रकारे सन्मान प्राप्त झालेले ते मोठ्या आनंदाने श्रीकृष्णांचे स्वजन असणाऱ्या यादवांची प्रशंसा करू लागले. (२८)

ते म्हणाले, "हे भोजराज ! या जगामध्ये, मनुष्यमात्रात तुमचेच जीवन धन्य आहे. कारण योग्यांनाही दुर्लभ असे श्रीकृष्णांचे दर्शन तुम्हांला नेहमीच होत असते. (२९)